

1.

**Inleiding en
voornaamste bevindingen**

Inleiding

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog is prominent aanwezig in de hedendaagse Nederlandse samenleving anno 2015. Sterker dan andere periodes uit de geschiedenis trekken de oorlogsjaren en de daarmee verbonden verhalen de aandacht. Dat gebeurt niet alleen bij herdenkingen of bezoeken aan gespecialiseerde musea, maar ook in gesprekken tussen generaties, in film- en theatervoorstellingen en in de naamgeving van straten en scholen. Zodoende oogt de aanwezigheid van deze oorlog vanzelfsprekend.

Het in gedachten houden van het verleden is in werkelijkheid niet steeds vanzelfsprekend. Naarmate de tijd verstrijkt komen historische gebeurtenissen veelal op enige afstand te staan, terwijl tal van hedendaagse voorvallen en ontwikkelingen de aandacht vragen. De veelomvattendheid van het verleden bemoeilijkt het bovendien om alle uiteenlopende aspecten van de geschiedenis te kunnen gedenken. Op basis van de door onze eigen tijd getekende opvattingen en ervaringen maken mensen – bewust of onbewust – keuzes in waar we bij stil staan. Daarbij richt niet ieder van ons de aandacht automatisch op dezelfde onderwerpen. Niet iedereen vindt dezelfde historische thema's even interessant of relevant, en niet iedereen vindt even gemakkelijk toegang tot dezelfde historische informatie.

Niettemin wordt de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog in brede kring gedeeld, en dat vormt een bijzonder en waardevol fenomeen. Die belangstelling wordt waargenomen in diverse erfgoedinstellingen die bronnenmateriaal uit deze periode bewaren. Dit door hen beheerde erfgoed is beschikbaar is voor onderzoek en onderwijs, voor gebruik in museale presentaties en audiovisuele producties, voor vertrouwde en vernieuwende toepassingen. Als landelijk samenwerkingsverband op dit terrein wil het recent gestarte Kenniscentrum Oorlogsbronnen erfgoedcollecties en publiek rondom de thema's Tweede Wereldoorlog en de Holocaust dichter bij elkaar brengen. Doel hiervan is de rijkdom aan oorspronkelijke bronnen in de circa 300 archieven, musea, bibliotheken en overige erfgoedinstellingen beter vindbaar te maken voor het geïnteresseerde publiek. Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies en Digitaal Erfgoed Nederland voeren daartoe in 2015, samen met meer dan dertig organisaties uit de oorlogserfgoedsector, verkenningen uit op het gebied van beleidsvorming, digitale ontsluitingstechnologie, collectiebeheer, communicatie, marketing en exploitatie, resulterend in een meerjarig programmaplan voor het Kenniscentrum Oorlogsbronnen.

In het kader van deze samenwerking is bezinning op de relatie tussen de vraag naar historische informatie en het aanbod daarvan wenselijk; juist in een historische cultuur die sterk gekenmerkt wordt door diversiteit en keuzemogelijkheden verdient deze relatie serieuze aandacht. Om goed zicht te krijgen op de huidige belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog en op de manieren waarop burgers zich daarover informeren heeft het Kenniscentrum Oorlogsbronnen het initiatief genomen voor een publieksonderzoek in nauwe samenwerking met TNS NIPO. Daartoe is allereerst in december 2014 een groep van meer dan 80.000 respondenten beknopt bevraagd over hun mogelijke interesse in geschiedenis en/of oorlog. Op basis hiervan werd vervolgens in februari 2015 zowel een selectie van belangstellenden als een algemeen publiek benaderd voor een meer uitgebreide schriftelijke bevraging over specifieke aspecten van hun interesse in en informatievoorziening over de Tweede Wereldoorlog. Naast de tot de belangstellenden behorende scholieren en allochtone respondenten werden hierbij ook specifieke groepen studenten en docenten bevraagd.

In aanvulling op dit kwantitatieve onderzoek vond daarnaast een meer kleinschalig kwalitatief onderzoek plaats, eveneens uitgevoerd door TNS NIPO. Om nader vast te stellen hoe bepaalde groepen zich interesseren voor onderwerpen met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog en dieper inzicht te krijgen in hoe zij informatie bijeenbrengen en waarderen, werden in maart en april 2015 individuele telefonische interviews afgenomen bij geïnteresseerde volwassenen, docenten en professionele intermediairs en vonden groepsgesprekken plaats met geïnteresseerde jongeren.

Een verdere toelichting op het onderzoek is te vinden in de onderzoeksverantwoording van beide deelprojecten.

De resultaten van de kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksbenaderingen treft u aan in dit document dat de beide rapportages van TNS NIPO bundelt. De voornaamste bevindingen zijn handzaam samengevat aan het begin van deze rapportages. Daaruit komt naar voren hoe wijdverbreid de interesse in de Tweede Wereldoorlog is, welke variatie in onderwerpen en benaderingen deze interesse kent onder uiteenlopende publieksgroepen en welke rol is weggelegd voor zeer diverse bronnen van informatie. De gepresenteerde inzichten tonen een beeld van de situatie op dit moment. Zij maken uiteraard nieuwsgierig naar de ontwikkelingen in langere termijn perspectief maar bieden nu reeds handreikingen voor reflectie op de vraag hoe het publiek – in alle variatie – zich informeert en zich wil informeren. Dat levert stof tot nadenken om te komen tot het beantwoorden van de wezenlijke vraag hoe de betrokken erfgoedinstellingen zich hiertoe vanuit hun eigen rol willen en kunnen verhouden.

De vragenlijsten en gespreksleidraden die ten grondslag liggen aan de verzamelde gegevens zijn als bijlage te downloaden op www.oorlogsbronnen.nl/gebruikersonderzoek2015. Eveneens te downloaden als bijlage zijn twee collages die een indruk geven van relevante associaties van leerlingen van basisscholen en middelbare scholen. De verzamelde onderzoeksdata zullen in de komende periode voor zover mogelijk nader worden geanalyseerd en vervolgens beschikbaar worden gesteld voor verdere onderzoeksdoeleinden.

Dit onderzoek in het kader van het Kenniscentrum Oorlogsbronnen bouwt voort op het Netwerk Oorlogsbronnen (www.oorlogsbronnen.nl) en is mogelijk gemaakt dankzij steun van het [vfonds](#) (Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg), het [ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport](#), het [Prins Bernhard Cultuurfonds](#) en [Archief2020](#). Dit project werd Oorlogsbronnen vanuit het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies gecoördineerd door Kees Ribbens en Lotte Kaatee en begeleid door Edwin Klijn. Mede namens hen spreek ik graag mijn waardering uit voor de aangename samenwerking met TNS NIPO, in het bijzonder voor de medewerking van Daniël Mager, Tim de Beer, Milou Gutter, Ageeth Ettema en Peggy Timmermans. Ook Andries van den Broek vervulde als adviseur vanuit het Sociaal en Cultureel Planbureau een waardevolle rol. Het bestuur van de Vereniging van docenten Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) bood ons de mogelijkheid de aangesloten docenten te benaderen en verdient daarom evenzeer onze erkentelijkheid. Tevens past een woord van dank aan de collega's op het NIOD op wie meer dan eens met succes een beroep kon worden gedaan, of het nu ging om het brainstormen over de juiste formulering of het voorbereiden van een omvangrijke mailing. En tot slot dank aan allen die als respondent hebben bijgedragen aan het scherpen van onze blik!

Prof. dr. Kees Ribbens

Een korte blik op de voornaamste bevindingen

De Tweede Wereldoorlog nog altijd actueel

Nog altijd is de Tweede Wereldoorlog levende geschiedenis in de Nederlandse samenleving. Uit dit onderzoek, geïnitieerd door het Kenniscentrum Oorlogsbronnen en uitgevoerd door TNS NIPO, komt duidelijk naar voren dat belangstelling voor dit historische conflict breed gedeeld wordt. 85% van de Nederlandse respondenten is van mening dat de Tweede Wereldoorlog niet alleen relevant is voor mensen die de oorlog hebben meegemaakt, maar ook voor de naoorlogse generaties. 70% van de respondenten vindt dat kennis over de Tweede Wereldoorlog helpt om de huidige wereld beter te begrijpen.

Zeker 39% van de Nederlanders geeft expliciet aan geïnteresseerd te zijn in de Tweede Wereldoorlog. Die interesse is niet uitsluitend aanwezig bij degenen die deze oorlog uit eigen ervaring kennen of relatief kort na de oorlog zijn geboren.

Belangrijkste thema: Jodenvervolgning

De Tweede Wereldoorlog wordt anno 2015 in sterke mate geassocieerd met de thematiek van de Jodenvervolgning, zowel door jongere als oudere ondervraagden. Wanneer de blik wordt gericht op respondenten die hebben aangegeven interesse te hebben in de – als iets ruimer op te vatten – thema's geschiedenis en/of oorlog (circa 20% van de Nederlanders) zijn er naast Jodenvervolgning ook enkele andere thema's die in sterke mate hun belangstelling hebben: verzet, dagelijks leven en militaire geschiedenis. Aangezien dergelijke thema's op uiteenlopende wijze ingekaderd kunnen worden, is ook gevraagd naar voorkeuren wat betreft het perspectief op deze oorlogsthema's. Daaruit blijkt dat de voorkeur zich vooral richt op respectievelijk het nationale en het internationale perspectief. Daarbij bestaat vooral voor de oorlogservaringen van gewone mensen, slachtoffers en bevrijders grote interesse.

Mannen en vrouwen

De zwaartepunten in de oorlogsgerelateerde belangstelling zijn niet altijd in gelijke mate aanwezig onder de verschillende groepen die onderscheiden kunnen worden binnen de onderzoekspopulatie. Met name het verschil in interesse tussen mannen en vrouwen springt naar voren uit de bestudering van de reacties van de respondenten. Zo geven vrouwelijke respondenten aan meer interesse te hebben in de geschiedenis van de Jodenvervolgning evenals in de ervaringen van slachtoffers. Bovendien tonen ze een bovengemiddelde belangstelling voor familiegeschiedenissen. De interesse van mannelijke respondenten is sterker gericht op militaire aspecten en op historische leiders, zoals Hitler, Churchill en Stalin. Uit het kwalitatieve deel van het verrichte onderzoek blijkt evenwel dat ook de lotgevallen van gewone mensen op ruime belangstelling kunnen rekenen.

Belangstelling niet-westerse allochtonen weinig afwijkend

De interesse in de Tweede Wereldoorlog onder de bevroegde niet-westerse allochtonen verschilt niet veel van andere bevroegde respondenten in Nederland. Hun belangstelling voor de internationale dimensie van dit conflict was evenwel sterker.

Jongeren: associatie Tweede Wereldoorlog met Adolf Hitler en Anne Frank

Speciale aandacht werd daarnaast in dit onderzoek besteed aan de opvattingen en activiteiten inzake (informatie over) de Tweede Wereldoorlog van respectievelijk jongeren, studenten en docenten. Daaruit kwamen enkele eigen karakteristieken naar voren. Een voorbeeld daarvan is de constatering dat jongeren het begrip oorlog minder sterk dan

andere Nederlanders koppelen aan de Tweede Wereldoorlog. Wanneer jongeren de Tweede Wereldoorlog in gedachten hebben, blijken ze bovenal aan Adolf Hitler (81%) te denken – maar ook Anne Frank trekt in belangrijke mate de aandacht (43%). Jongeren identificeren zich meer dan eens met de vervolgdgen, hetgeen niet wegneemt dat ze ook geïntrigeerd zijn door Hitler. De gesignaleerde sterke associatie met Adolf Hitler doet zich eveneens voor onder studenten (54%) en onder docenten geschiedenis (72%).

Docenten geschiedenis zoeken vaak buiten lesmethode naar informatie

Vanuit hun achtergrond en ervaring denken docenten geschiedenis in het middelbaar onderwijs, in vergelijking met andere onderzochte groepen, bij het horen van het begrip 'Tweede Wereldoorlog' aan een bredere variatie aan specifieke oorlogsonderwerpen. Voorbeelden hiervan zijn deportaties, bombardementen, verzet, Asmogendheden en nationaalsocialisme. De beschikbare onderwijstijd voldoet niet steeds aan hun hiermee verbonden wens om meer aspecten van de oorlog te behandelen. Een enigszins vergelijkbare vorm van variatie blijkt ook uit het gegeven dat 82% van deze docenten naast de op hun school gehanteerde lesmethoden ook andere bronnen van informatie zoekt over deze oorlog. Documentaires blijken het meest populair, en deze vertolkingsvorm wordt qua populariteit gevolgd door tentoonstellingen en het internet.

Documentaires belangrijkste informatiebron voor het algemene publiek

Indien we kijken naar de volwassen respondenten uit het algemene publiek dan geven zij aan dat documentaires op televisie voor hen de belangrijkste bron van informatie vormen over de Tweede Wereldoorlog. Naast deze documentaires worden historische films en series genoemd als belangrijke bron, gevolgd door familie verhalen en persoonlijke gesprekken. Geschiedenisboeken nemen als bron een relatief bescheiden positie in. Dat is anders bij de zogeheten primaire doelgroep – degenen die eerder aangaven in geschiedenis en/of oorlog geïnteresseerd te zijn. Ook hun kennis over de Tweede Wereldoorlog wordt in belangrijke mate gekoppeld aan documentaires op televisie, maar daarna komen, op enige afstand, geschiedenisboeken en vervolgens exposities. Een bescheiden 13% van de primaire doelgroep rekent archieven tot de belangrijkste bronnen van de historische oorlogskennis. Wanneer rekening wordt gehouden met opleidingsniveaus blijken geschiedenisboeken voor laagopgeleiden minder vaak dan gemiddeld een belangrijke bron, terwijl hoogopgeleiden aangeven dat geschiedenisboeken en documentaires voor hen de belangrijkste bron zijn. Respondenten spreken de verwachting uit dat documentaires een belangrijke bron zullen blijven, maar dat internet aan belang zal winnen.

Verskil inspiratie- en informatiebronnen

Waar we bij geïnteresseerde volwassenen een duidelijk onderscheid kunnen maken tussen inspiratiebronnen (bijvoorbeeld verhalen uit de directe omgeving) en informatiebronnen (bijvoorbeeld geschiedenisboeken), kunnen we dit onderscheid bij geïnteresseerde jongeren nauwelijks maken. Informatiebronnen zijn voor hen tegelijkertijd inspiratiebronnen en andersom. Internet wordt zowel door volwassenen als jongeren vooral benut als informatiebron.

2.

Kwantitatief rapport

TNS Nipo
Grote Bickersstraat 74 1013 KS Amsterdam
t 020 5225 444
e info@tns-nipo.com www.tns-nipo.com

Rapport

De Nederlandse belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog

Hedendaagse interesse en informatiebronnen: kwantitatief rapport

Daniël Mager, Tim de Beer en Milou Gutter

G9256 | mei 2015

Dit document is door TNS NIPO opgesteld voor haar opdrachtgever Kenniscentrum Oorlogsbronnen. Overname van in dit document vermelde gegevens, geheel of gedeeltelijk, is alleen toegestaan onder verwijzing naar TNS NIPO en Kenniscentrum Oorlogsbronnen en met inachtneming van artikel 7 uit de Algemene Voorwaarden van TNS NIPO (zie www.tns-nipo.com/voorwaarden). TNS NIPO is door lidmaatschap gehouden de gedragsregels na te leven van Esomar en de MarktOnderzoekAssociatie (MOA).

© TNS NIPO | ISO 9001, ISO 20252, ISO 26362, ISO 14001 en ISO 27001 gecertificeerd | rapport
nederlands.dotm

Inhoud

	Samenvatting van de resultaten	1
1	Doelgroep: alle Nederlanders	3
1.1	Inleiding	3
1.2	Screening: interesse	4
1.3	Screening: thema's	6
1.4	Screening: bronnen	8
1.5	Algemeen publiek 18+: interesse	10
1.6	Algemeen publiek 18+: informatiebehoefte	11
1.7	Algemeen publiek 18+: bronnen	12
1.8	Algemeen publiek: relevantie Tweede Wereldoorlog	14
1.9	Conclusie	15
2	Doelgroep: primaire doelgroep	16
2.1	Inleiding	16
2.2	Interesse	17
2.3	Thema's	21
2.3.1	Geografische schaal	21
2.3.2	Onderwerpen	22
2.3.3	Mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog	23
2.4	Bronnen	24
2.4.1	Behoefte aan informatie	24
2.4.2	Gebruikte bronnen, nu en in de toekomst	25
2.4.3	Archieven als bron	27
2.5	Conclusie	29
3	Doelgroep: niet-westerse allochtonen	30
3.1	Inleiding	30
3.2	Interesse	32
3.3	Onderwerpen	35
3.3.1	Geografische schaal	35
3.3.2	Onderwerpen	36
3.3.3	Mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog	37
3.4	Bronnen	38
3.4.1	Behoefte aan informatie	38
3.4.2	Gebruikte bronnen, nu en in de toekomst	39
3.4.3	Archieven als bron	41
3.5	Conclusie	42
4	Doelgroep: studenten	43
4.1	Inleiding	43
4.2	Interesse	43
4.3	Onderwerpen	45
4.4	Bronnen	46
4.5	Conclusie	48
5	Doelgroep: docenten	49
5.1	Inleiding	49
5.2	Interesse	49
5.3	Onderwerpen	51
5.4	Bronnen	52
5.5	Conclusie	54

6	Doelgroep: scholieren	55
6.1	Inleiding	55
6.2	Interesse	55
6.3	Onderwerpen	57
6.4	Onderwijs	58
6.5	Bronnen	58
6.6	Conclusie	59
7	Onderzoeksverantwoording	60
7.1	Screening	60
7.2	Steekproef	61
7.3	Vragenlijsten	61
7.4	Veldwerk	62
7.5	Weging	62
7.6	Rapportage	63

/

Inhoud figuren en tabellen

1 <i>Interesse in verschillende thema's, waaronder geschiedenis en oorlog (%)</i> , n=82.274	4
2 <i>Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis</i>	5
3 <i>Mate van interesse in historische gebeurtenissen/elementen (%)</i> . Basis: mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis, n=16.504	6
4 <i>Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog</i>	7
5 <i>Kennisbronnen die mensen raadplegen om zich te informeren (%)</i> . Basis: geïnteresseerd in een nader genoemde oorlog en/of historische gebeurtenis/element, n=14.118	8
6 <i>Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn en zich voor hun (historische) kennis beroepen op films en televisie, geschiedenisboeken, internet en apps dan wel archieven</i>	9
7 <i>Mate van interesse in de Tweede Wereldoorlog (%)</i> , n=506	10
8 <i>Hoe vaak men behoefte heeft om informatie over de Tweede Wereldoorlog te zoeken (%)</i> , n=506	11
9 <i>Bronnen voor informatie over de Tweede Wereldoorlog (%)</i> , n=506	12
10 <i>Overeenstemming met de stelling 'Ik mis in het huidige informatieaanbod over de Tweede Wereldoorlog nog informatie' (%)</i> , n=506	13
11 <i>Overeenstemming tweetal stellingen over relevantie van de Tweede Wereldoorlog (%)</i> , n=506	14
12 <i>Termen die het vaakst genoemd worden als antwoord op de vraag 'Waar denkt u aan als u het woord 'oorlog' hoort?'</i>	17
13 <i>Associatie met de term 'oorlog' – categorieën die door minimaal 10% zijn genoemd</i>	18
14 <i>Termen die het vaakst genoemd worden als antwoord op de vraag 'Waar denkt u aan als u het begrip 'Tweede Wereldoorlog' hoort?'</i>	19
15 <i>Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog' – categorieën die door minimaal 10% zijn genoemd</i>	20
16 <i>Interessantste geografische schaal bij geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden)</i>	21
17 <i>Interessantste onderwerpen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden)</i>	22
18 <i>Interessantste groepen mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden)</i>	23
19 <i>Voelt u wel eens behoefte om informatie te zoeken over de Tweede Wereldoorlog? (n=546)</i>	24
20 <i>Belangrijkste bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog (maximaal 3 antwoorden)</i>	25
21 <i>Bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog: welke zijn tot nu toe gebruikt, welke zijn voor toekomstige informatie favoriet en welke zijn het makkelijkst in gebruik.</i>	26
22 <i>Bekendheid met het aanbod aan papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog</i>	27
23 <i>Stelling: archiefonderzoek maakt de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog beter te begrijpen</i>	28
24 <i>Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog of geschiedenis</i>	30
25 <i>Associaties met de term 'oorlog' (%)</i> , n=108	32
26 <i>Associaties met het woord 'conflict' (%)</i> , maximaal 3 antwoorden), n=108	33
27 <i>Associaties met 'de Tweede Wereldoorlog' (%)</i> , n=108	34
28 <i>Interessantste geografische schaal bij geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (%)</i> , maximaal 2 antwoorden), n=108	35
29 <i>Interessantste onderwerpen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (%)</i> , maximaal 2 antwoorden), n=108	36
30 <i>Meest tot de verbeelding sprekende groepen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (%)</i> , maximaal 2 antwoorden), n=108	37
31 <i>Hoe vaak heeft men behoefte om informatie over de Tweede Wereldoorlog te zoeken (%)</i> , n=108	38

32 <i>Belangrijkste bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog (% maximaal 3 antwoorden), n=83</i>	39
33 <i>Bronnen die het meest informatief zijn indien men meer te weten wil komen over de Tweede Wereldoorlog (%), n=83</i>	40
34 <i>Bekendheid gebruik van archiefstukken (via studiezaal of website van een archief) die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog (%), n=122</i>	41
35 <i>Associatie met de term 'oorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 20% genoemd).</i>	43
36 <i>Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 10% genoemd).</i>	44
37 <i>Meest kenmerkend voor de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden; meest genoemde antwoorden, door minimaal 25% genoemd).</i>	45
38 <i>Bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog: welke zijn tot nu toe gebruikt, welke zijn voor toekomstige informatie favoriet en welke zijn het makkelijkst in gebruik.</i>	47
39 <i>Associatie met de term 'oorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 15% genoemd).</i>	49
40 <i>Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 15% genoemd).</i>	50
41 <i>Meest kenmerkend voor de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden; meest genoemde antwoorden, door minimaal 20% genoemd).</i>	51
42 <i>Zoekt u wel eens informatie over de Tweede Wereldoorlog buiten de bij u op school gebruikte lesmethoden? (n=128)</i>	52
43 <i>Bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog: welke zijn tot nu toe gebruikt, welke zijn voor toekomstige informatie favoriet en welke zijn het makkelijkst in gebruik.</i>	53
44 <i>Associatie met de term 'oorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 10% genoemd).</i>	55
45 <i>Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog'</i>	56
46 <i>Interesse type geschiedenis 'Tweede Wereldoorlog' (meest gegeven antwoorden, door minimaal 20%).</i>	57
47 <i>Algemene informatiebronnen leren over geschiedenis en bronnen die gebruikt worden voor opzoeken informatie Tweede Weeldoorlog.</i>	59

Samenvatting van de resultaten

De belangstelling voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is bijna 70 jaar na het einde van dit conflict nog steeds groot. Uit het hier verrichte onderzoek onder een algemeen publiek komt naar voren dat bijna 40% van de Nederlanders geïnteresseerd is in de Tweede Wereldoorlog.

Uit een breed opgezette screening onder de bevolking blijkt bovendien dat een op de vijf Nederlanders (20%) geïnteresseerd is in de thema's geschiedenis en/of oorlog, waarbij geschiedenis (17%) duidelijk meer interesse wekt dan oorlog (7%). De in geschiedenis geïnteresseerde Nederlander is vaker dan gemiddeld man en vaker dan gemiddeld hoger opgeleid. Bovendien geldt dat de interesse in geschiedenis – behoudens een kortstondige piek onder scholieren - toeneemt naarmate mensen ouder zijn. Voor oorlog geldt nog sterker dat die interesse vooral leeft onder mannen, waarbij echter lager en middelbaar opgeleiden sterker vertegenwoordigd zijn. Deze doelgroep van Nederlanders die aangeven geschiedenis en/of oorlog als één van hun drie belangrijkste interessegebieden te hebben, noemen we in dit rapport de primaire doelgroep van het Kenniscentrum Oorlogsbronnen.

Mensen in deze primaire doelgroep denken bij de term oorlog spontaan allereerst aan de Tweede Wereldoorlog. Die oorlog zelf associëren ze vooral met de Jodenvervolging. Daarbij valt op dat vrouwen bij oorlog vaker dan mannen vooral aan ellende en verdriet denken en de Tweede Wereldoorlog associëren zij nog veel sterker dan mannen met Jodenvervolging.

Als de primaire doelgroep op zoek gaat naar informatie over de Tweede Wereldoorlog (wat bij een kwart van hen regelmatig voorkomt), dan hebben ze daarbij een voorkeur voor de onderwerpen vervolging, verzet en dagelijks leven, liefst in nationaal of internationaal perspectief. Vrouwen hebben daarbij een voorkeur voor het gezichtspunt van gewone mensen en slachtoffers, terwijl mannen een minder uitgesproken voorkeur hebben – zij vinden het gezichtspunt van bevrijders en leiders even interessant als dat van gewone mensen en slachtoffers. Laagopgeleiden vinden vooral de thema's verzet en bevrijding interessant.

Kennis over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog heeft de primaire doelgroep vooral uit documentaires op tv en geschiedenisboeken. Daarbij geldt dat laagopgeleiden hun kennis relatief vaak uit de tv-bronnen (documentaires en films) halen, en hoogopgeleiden relatief vaak uit geschiedenisboeken. Een ruime meerderheid is het eens met de stelling dat archiefonderzoek de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog beter te begrijpen maakt, maar slechts 7% van de primaire doelgroep (en dan voornamelijk mannen) zegt zelf vaak in aanraking te komen met de Tweede Wereldoorlog door het bekijken of bezoeken van archieven.

Voor toekomstige kennisvergaring staan opnieuw documentaires op tv bovenaan het lijstje met belangrijkste bronnen, maar internet krijgt vermoedelijk een grotere rol.

Naast de doelgroep 'geïnteresseerden in geschiedenis en/of oorlog', zijn ook enkele andere doelgroepen ondervraagd. Bij de doelgroep allochtonen met Surinaamse, Turkse, Antilliaanse of Marokkaanse achtergrond met interesse in geschiedenis en/of oorlog vallen niet zozeer verschillen op, als wel overeenkomsten. Bij deze groep is de prominentie van de Tweede Wereldoorlog als belangrijkste associatie iets minder overheersend (maar nog steeds veruit het belangrijkste) en zij hebben wat vaker interesse in de internationale component van de Tweede Wereldoorlog. Verder wijkt deze groep echter niet opvallend af van de primaire doelgroep.

Datzelfde geldt ook voor de ondervraagde studenten (studierichtingen HBO pedagogisch onderwijs en WO kunst, cultuur, geschiedenis, talen en communicatie) – hun interesses komen grotendeels overeen met de primaire doelgroep van geïnteresseerden. Zij zijn echter wat meer gericht op de invalshoek van 'daders' en als bron voor hun kennis gelden logischerwijs vaker onderwijs en boeken. Ook archieven worden door sommige studenten gebruikt voor informatie over de Tweede Wereldoorlog en we zien dat de bekendheid van papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog een stuk hoger ligt onder de studenten dan onder de primaire doelgroep.

Bij het woord 'oorlog' denken docenten eerder aan meer algemene termen als 'strijd' en 'conflict' dan direct aan de Tweede Wereldoorlog, zoals we wel zagen bij de primaire doelgroep. Gevraagd naar waar zij spontaan aan denken bij de Tweede Wereldoorlog, zien we dat het merendeel van de docenten dan denkt aan de Jodenvervolging. Dit is ook het aspect dat de docenten het meest kenmerkend vinden aan de Tweede Wereldoorlog. De bekendheid van archieven over de Tweede Wereldoorlog ligt onder de docenten veel hoger dan onder de primaire doelgroep, maar opvallend genoeg geven docenten relatief weinig aan archieven ook een *gemakkelijke* bron te vinden voor informatie over de Tweede Wereldoorlog.

1 Doelgroep: alle Nederlanders

1.1 Inleiding

Hoe staat het met de hedendaagse interesse van Nederlanders in geschiedenis? En de interesse in oorlog? Beide interessegebieden overlappen elkaar niet noodzakelijkerwijs, maar liggen bij veel mensen (vanzelfsprekend) wel in elkaars verlengde.

In dit hoofdstuk behandelen we de interesse van Nederlanders in oorlog en geschiedenis – alsmede de achtergrond van deze groep. In de maandelijkse screening van TNS NIPO is een drietal vragen voorgelegd aan iedereen van 10 jaar en ouder:

- 1) *In welke van onderstaande thema's heeft <lid van het huishouden> het meeste interesse?*
- 2) *U heeft aangegeven dat <lid van huishouden> interesse heeft in de thema's geschiedenis en/of oorlog. In welke van onderstaande onderwerpen heeft <lid van huishouden> het meeste interesse?*
- 3) *Waarop is de kennis van <lid van huishouden> over de thema's <oorlog vraag 2> gebaseerd?*

Dankzij de screening konden we de juiste personen voor het hoofdonderzoek selecteren: mensen die in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerd zijn. Een steekproef van deze respondenten is later een uitgebreide vragenlijst voorgelegd met betrekking tot hun interesse in de Tweede Wereldoorlog. Dat onderzoek komt in latere hoofdstukken aan bod.

In dit hoofdstuk bespreken we de 'harde' cijfers van de interesse van Nederlanders (10 jaar en ouder) in oorlog en/of geschiedenis, welke oorlogen dat betreft, de bronnen die men hanteert en bespreken we de achtergrondkenmerken van 'de primaire doelgroep'.

Daarna (vanaf 1.5) bespreken we – eveneens kort – de resultaten van enkele vragen die we aan het algemene publiek van 18 jaar en ouder hebben gesteld – over interesse in en relevantie van de Tweede Wereldoorlog in het algemeen. Dit hoofdstuk eindigt met enkele korte conclusies.

1.2 Screening: interesse

Nederlanders zijn – uit een voorgelegd lijstje van negen onderwerpen – het meest geïnteresseerd in reizen (43%), gezondheid (40%), sport (31%), natuur en milieu (28%) en kunst en cultuur (19%). Geschiedenis komt op een zesde plaats - een op de zes personen (17%) heeft hier interesse in. Daarmee is de interesse groter dan voor de (algemeen geformuleerde) koepelbegrippen economie en politiek.

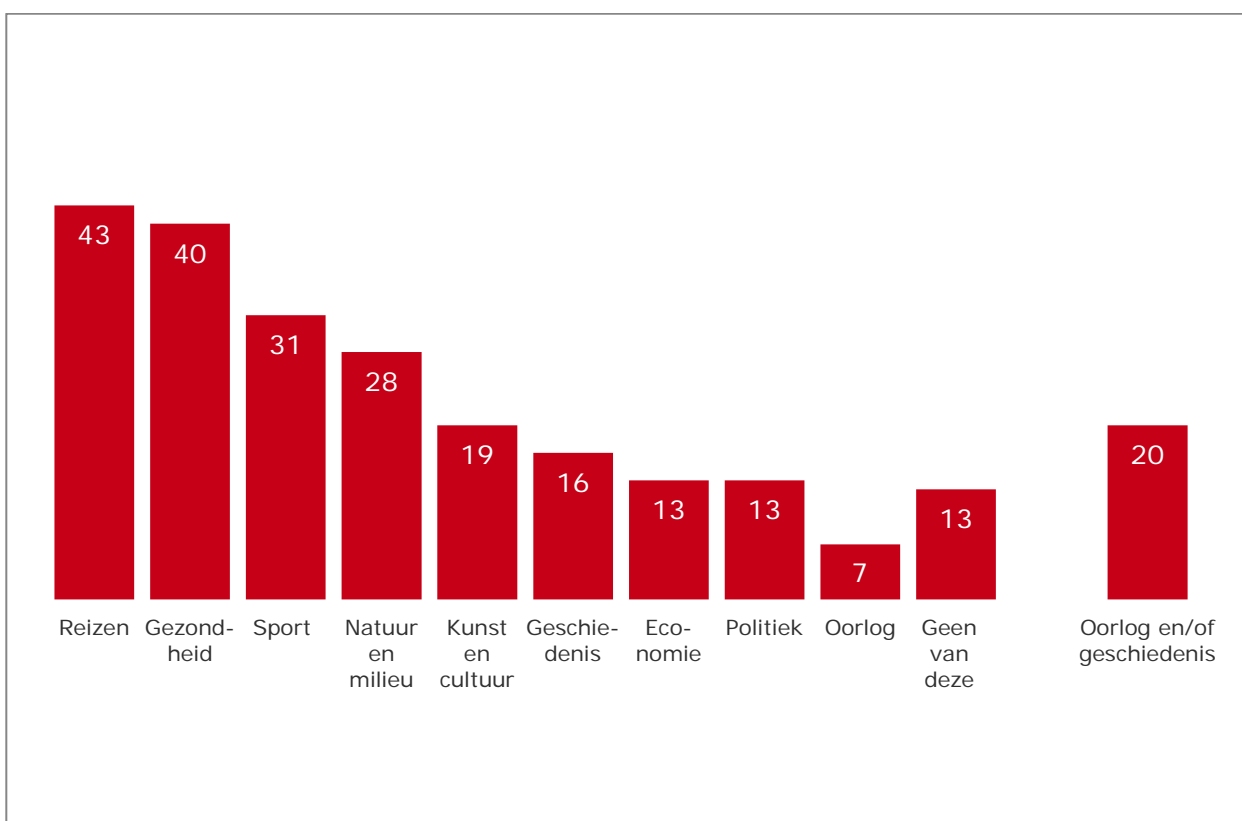
Oorlog komt op de laatste plaats. Desondanks heeft toch nog 7% hier interesse in.

In totaal heeft 20% interesse in oorlog en/of geschiedenis – er zit dus de nodige overlap tussen mensen die interesse in oorlog dan wel geschiedenis hebben.

---

1 | Interesse in verschillende thema's, waaronder geschiedenis en oorlog (%), n=82.274

Bron: TNS NIPO, 2015

Kijken we naar de achtergrondgegevens van de mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog of geschiedenis, dan zien we:

In het geval van oorlog dat...

- Veel vaker mannen geïnteresseerd zijn (11% van de mannen versus 2% van de vrouwen);
- Iets vaker volwassen mensen in de leeftijd van 25-54 jaar geïnteresseerd zijn, en de interesse beneden gemiddeld is bij de generatie geboren direct na de oorlog. De interesse bij 10-15 jarigen is het hoogste van allemaal;
- Vooral lager en middelbaar opgeleiden geïnteresseerd zijn.

En in het geval van geschiedenis dat...

- Opnieuw mannen vaker geïnteresseerd zijn (22%), maar ook 12% van de vrouwen;
- De oorlogsgeneratie (70 jaar en ouder) veel vaker geïnteresseerd is (24%), gevolgd door 10-12 jarigen, terwijl net volwassenen (18-24 jaar) veel minder geïnteresseerd zijn (11%);
- Hoger opgeleiden (veel) vaker geïnteresseerd zijn.

2 | Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis¹

	Oorlog		Geschiedenis		Oorlog en/of geschiedenis	
Alle Nederlanders	7%	(n=5348)	17%	(n=13740)	20%	(n=16504)
Man	11%	(n=4591)	22%	(n=8886)	28%	(n=11206)
Vrouw	2%	(n=757)	12%	(n=4854)	13%	(n=5298)
10-12 jaar	10%	(n=329)	19%	(n=658)	24%	(n=823)
13-15 jaar	11%	(n=362)	15%	(n=477)	21%	(n=675)
16-17 jaar	5%	(n=115)	12%	(n=280)	15%	(n=362)
18-24 jaar	7%	(n=510)	11%	(n=839)	14%	(n=1070)
25-34 jaar	7%	(n=806)	17%	(n=1826)	20%	(n=2238)
35-44 jaar	6%	(n=806)	16%	(n=2057)	20%	(n=2501)
45-54 jaar	8%	(n=1070)	15%	(n=2188)	20%	(n=2797)
55-64 jaar	5%	(n=576)	17%	(n=1991)	19%	(n=2254)
65-69 jaar	4%	(n=197)	18%	(n=1004)	21%	(n=1152)
70 jaar of ouder	6%	(n=576)	24%	(n=2419)	26%	(n=2633)
Lager opgeleid	7%	(n=1744)	13%	(n=3275)	17%	(n=4229)
Middelbaar opgeleid	7%	(n=2188)	15%	(n=4574)	18%	(n=5644)
Hoger opgeleid	6%	(n=1366)	23%	(n=5759)	26%	(n=6467)

Bron: TNS NIPO, 2015

¹ De sommen bij leeftijd en (vooral) opleiding tellen bij sommige kolommen niet exact op tot de totalen voor *alle* Nederlanders. Dit heeft er enerzijds mee te maken dat niet voor alle respondenten leeftijd dan wel opleiding bekend is, anderzijds heeft dit met afrondingsverschillen te maken.

1.3 Screening: thema's

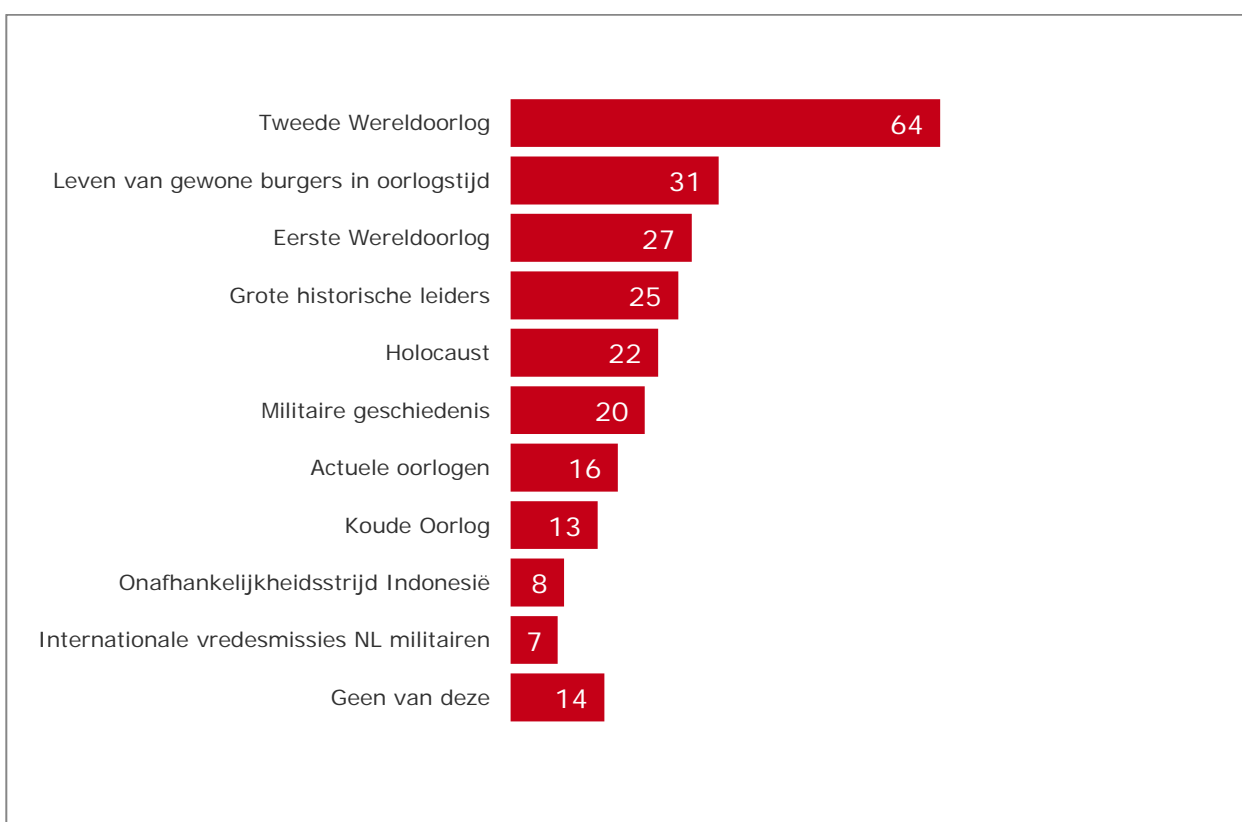
Onder geïnteresseerden in oorlog en/of geschiedenis (20%, n=16504) 'leeft' de Tweede Wereldoorlog nog altijd verreweg het meest: 64% van deze mensen geeft aan dat - van een lijstje voorgelegde onderwerpen - dit onderwerp hen interesseert. Omgerekend betreft dat 13% van alle Nederlanders van 10 jaar en ouder.

Op ruime afstand volgen het leven van gewone burgers in oorlogstijd (31%), de Eerste Wereldoorlog (27%) en grote historische leiders (25%). Een vrij grote groep (14%) geeft aan dat 'geen van deze' (voorgelegde) onderwerpen hen interesseert.

---

3 | *Mate van interesse in historische gebeurtenissen/elementen (%). Basis: mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis, n=16.504*

Bron: TNS NIPO, 2015

Kijken we naar de achtergrondgegevens van de mensen die geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog, dan zien we dat:

- Mannen veel vaker dan vrouwen geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog;
- Jongeren t/m 15 jaar bovenmatig geïnteresseerd zijn, net als 25-34 jarigen. De oorlogsgeneratie (70+) is het meest geïnteresseerd.
- Hoger opgeleiden zijn geïnteresseerder dan lager en middelbaar opgeleiden. Dit lijkt in tegenspraak met de eerdere bevinding dat hoger opgeleiden juist minder geïnteresseerd zijn in oorlog. Wellicht moeten we de verklaring zoeken in het gegeven dat de Tweede Wereldoorlog als een specifieke historische invulling/voorbeeld hiervan beschouwd mag worden.

---

4 | Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog²

Alle Nederlanders	13%	(n=10515)
Man	19%	(n=7734)
Vrouw	7%	(n=2781)
10-12 jaar	14%	(n=494)
13-15 jaar	15%	(n=477)
16-17 jaar	9%	(n=214)
18-24 jaar	8%	(n=658)
25-34 jaar	15%	(n=1678)
35-44 jaar	13%	(n=1695)
45-54 jaar	13%	(n=1810)
55-64 jaar	10%	(n=1185)
65-69 jaar	12%	(n=658)
70 jaar of ouder	16%	(n=1645)
Lager opgeleid	10%	(n=2567)
Middelbaar opgeleid	12%	(n=3883)
Hoger opgeleid	16%	(n=4015)

Bron: TNS NIPO, 2015

---

² De sommen bij leeftijd en (vooral) opleiding tellen niet exact op tot het totaal voor *alle* Nederlanders. Dit heeft er enerzijds mee te maken dat niet voor alle respondenten leeftijd dan wel opleiding bekend is, anderzijds heeft dit met afrondingsverschillen te maken.

1.4 Screening: bronnen

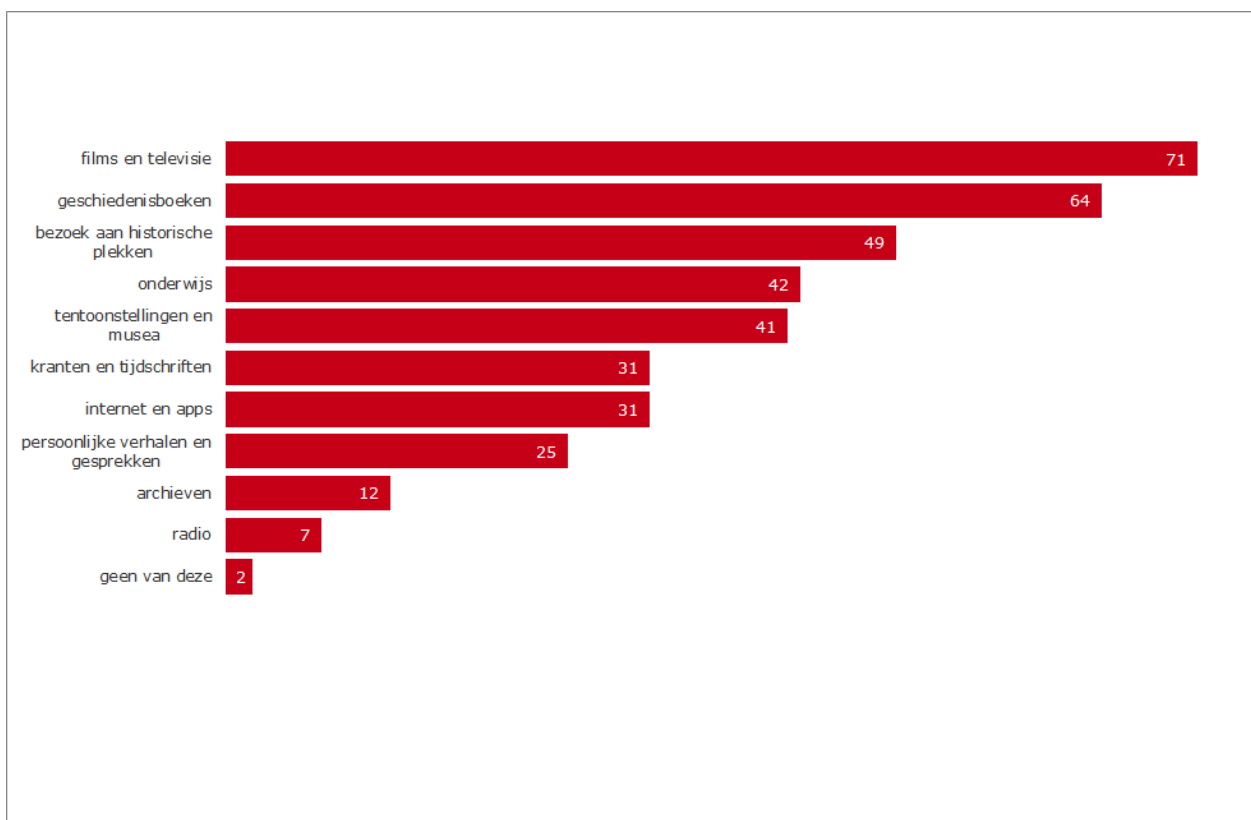
Onder geïnteresseerden in een nader genoemde oorlog of historisch onderwerp³ zijn films en televisie de meest gebruikte bron: 71% van deze mensen geeft aan dat hun kennis (onder meer) op deze bron is gebaseerd. Omgerekend betreft dat 12% van alle Nederlanders.

Op korte afstand van films en televisie volgen geschiedenisboeken (door 64% van de geïnteresseerden genoemd). Op enige afstand volgen bezoek aan historische plekken, onderwijs, tentoonstellingen en musea, kranten en tijdschriften, internet en apps, persoonlijke verhalen en gesprekken, archieven en radio.

---

5 | Kennisbronnen die mensen raadplegen om zich te informeren (%). Basis: geïnteresseerd in een nader genoemde oorlog en/of historische gebeurtenis/element, n=14.118

Bron: TNS NIPO, 2015

---

³ In oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerde mensen, die bij de vraag voor welke historische/oorlogsonderwerpen men interesseerde, minimaal één gebeurtenis noemden.

Kijken we naar de achtergrondgegevens van de mensen die zich beroepen op films en televisie, mensen die zich beroepen op geschiedenisboeken, mensen die zich beroepen op internet en apps, en mensen die zich beroepen op archieven, dan zien we...

- Dat archiefbezoek doorgaans een zaak is voor hoger opgeleide mannen vanaf 25 jaar;
- Dat hetzelfde geldt voor het raadplegen van internet en apps;
- Dat films en televisie en geschiedenisboeken de voornaamste informatiebron zijn – vooral voor mensen van middelbare leeftijd, hoger opgeleiden en mannen. Corrigeren we voor interesse in oorlog en geschiedenis – immers: mannen zijn sowieso vaker geïnteresseerd in oorlog, en mannen en hoger opgeleiden zijn sowieso vaker geïnteresseerd in geschiedenis! - dan valt dit sekseverschil geheel weg.
- Ditzelfde geldt ook voor het verschil tussen lager en hoger opgeleiden met betrekking tot films en televisie. Anders gezegd: geïnteresseerde vrouwen en lager opgeleiden beroepen zich minimaal zo vaak op films en televisie als geïnteresseerde mannen en hoger opgeleiden! Wat geschiedenisboeken betreft blijft dit verschil wel overeind – geïnteresseerde hoger opgeleiden gebruiken deze vaker dan geïnteresseerde lager opgeleiden.

6 | *Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn en zich voor hun (historische) kennis beroepen op films en televisie, geschiedenisboeken, internet en apps dan wel archieven*⁴

	Films en tv		Geschiedenisboeken		Internet & apps		Archieven	
Alle Nederlanders	12%	(n=10054)	11%	(n=9100)	5%	(n=4426)	2%	(n=1678)
Man	17%	(n=6911)	16%	(n=6286)	8%	(n=3324)	3%	(n=1251)
Vrouw	8%	(n=3143)	7%	(n=2814)	3%	(n=1102)	1%	(n=428)
10-12 jaar	12%	(n=428)	10%	(n=362)	4%	(n=148)	0%	(n=0)
13-15 jaar	12%	(n=378)	8%	(n=263)	4%	(n=132)	1%	(n=16)
16-17 jaar	8%	(n=181)	7%	(n=165)	5%	(n=115)	1%	(n=16)
18-24 jaar	8%	(n=658)	7%	(n=527)	5%	(n=378)	1%	(n=82)
25-34 jaar	14%	(n=1580)	14%	(n=1514)	7%	(n=790)	3%	(n=280)
35-44 jaar	14%	(n=1761)	12%	(n=1497)	7%	(n=938)	2%	(n=296)
45-54 jaar	13%	(n=1859)	11%	(n=1514)	6%	(n=823)	2%	(n=329)
55-64 jaar	9%	(n=1102)	10%	(n=1218)	3%	(n=378)	3%	(n=313)
65-69 jaar	13%	(n=724)	13%	(n=691)	6%	(n=313)	2%	(n=82)
70 jaar of ouder	14%	(n=1382)	14%	(n=1349)	4%	(n=411)	3%	(n=263)
Lager opgeleid	10%	(n=2468)	7%	(n=1810)	3%	(n=839)	1%	(n=197)
Middelbaar opgeleid	11%	(n=3456)	10%	(n=3044)	5%	(n=1678)	2%	(n=265)
Hoger opgeleid	17%	(n=4081)	17%	(n=4212)	8%	(n=1892)	3%	(n=839)

Bron: TNS NIPO, 2015

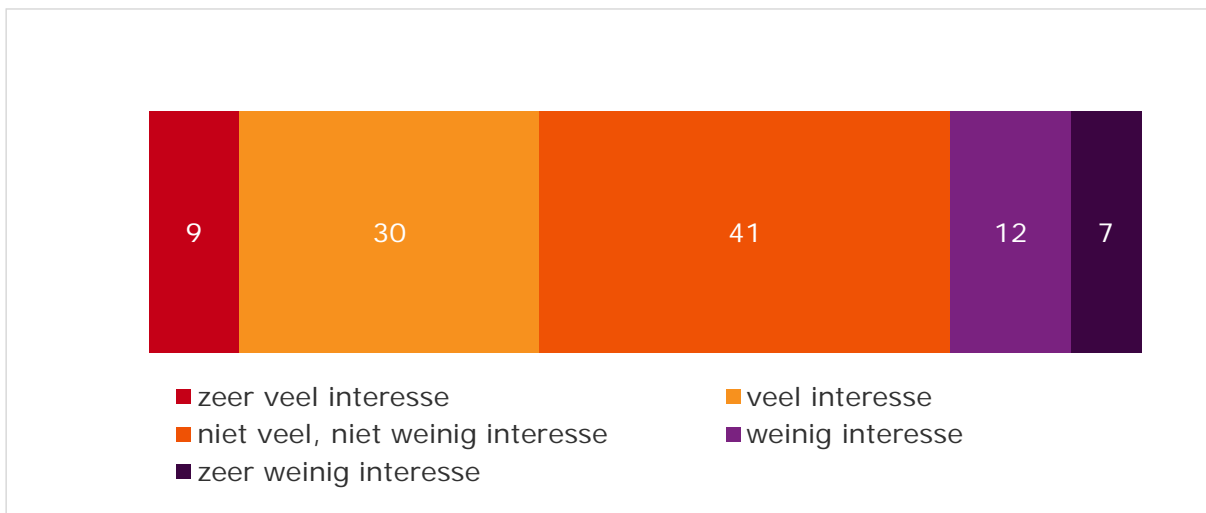
⁴ De sommen bij leeftijd en (vooral) opleiding tellen bij sommige kolommen niet exact op tot de totalen voor *alle* Nederlanders. Dit heeft er enerzijds mee te maken dat niet voor alle respondenten leeftijd dan wel opleiding bekend is, anderzijds heeft dit met afrondingsverschillen te maken.

1.5 Algemeen publiek 18+: interesse

In eerdere paragrafen zagen we al dat 20% van de Nederlanders van 10 jaar en ouder geïnteresseerd is in oorlog en/of geschiedenis en dat 64% van deze mensen de Tweede Wereldoorlog een interessant onderwerp vindt. Kijken we louter naar de groep 18+, dan zien we nagenoeg dezelfde cijfers: 21% van deze mensen is geïnteresseerd in oorlog en/of geschiedenis en 64% van deze mensen vindt de Tweede Wereldoorlog een interessant onderwerp.

Aan een algemene steekproef van ruim 500 Nederlanders (n=506) van 18 jaar en ouder is direct de vraag gesteld hoeveel interesse men in de Tweede Wereldoorlog heeft. Ter verduidelijking: deze mensen staan los van de voorafgaande screening over interesse in oorlog en/of geschiedenis! In totaal 39% van deze ondervraagde groep 'algemene' Nederlanders geeft aan veel (30%) tot zeer veel (9%) interesse te hebben. De grootste groep – 41% - is neutraal, 19% heeft (zeer) weinig interesse.

7 | Mate van interesse in de Tweede Wereldoorlog (%), n=506

Bron: TNS NIPO, 2015

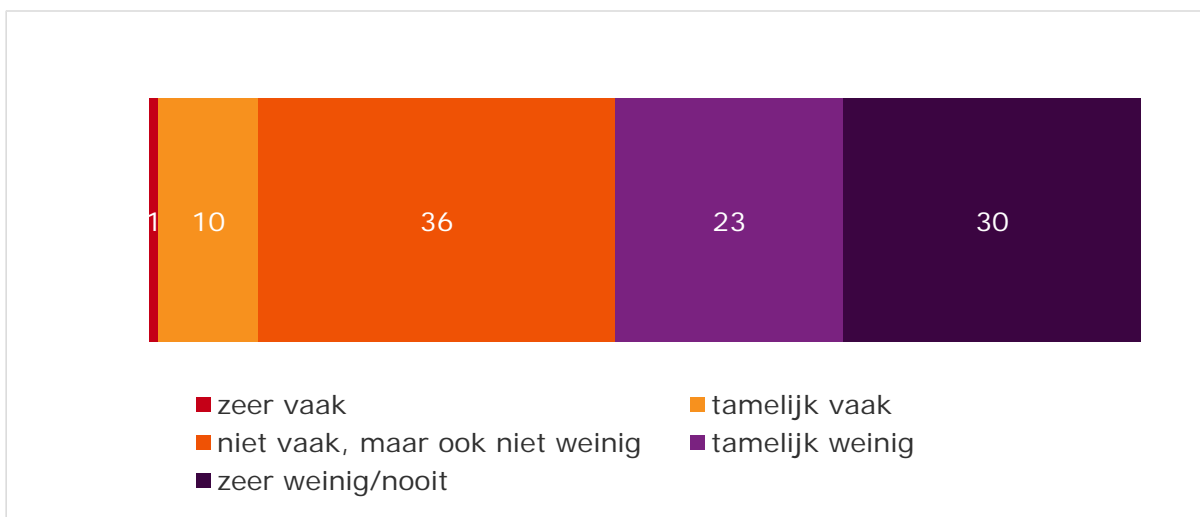
1.6 Algemeen publiek 18+: informatiebehoefte

Eén op de tien Nederlanders (11%)⁵ voelt zeer/tamelijk vaak de behoefte om informatie over de Tweede Wereldoorlog te zoeken – slechts 1% heeft 'zeer vaak' deze behoefte. Ruim de helft (53%) heeft deze behoefte tamelijk weinig of nooit.

---

8 | Hoe vaak men behoefte heeft om informatie over de Tweede Wereldoorlog te zoeken (%), n=506

Bron: TNS NIPO, 2015

---

⁵ Opnieuw: dit betreft een 'algemene' groep Nederlanders, die los staat van de voorafgaande screening.

1.7 Algemeen publiek 18+: bronnen

Vergelijkbaar met de informatiebronnen van de geïnteresseerde Nederlanders over historische gebeurtenissen, zijn documentaires op televisie de belangrijkste bron van informatie over de Tweede Wereldoorlog voor Nederlanders van 18 jaar en ouder in het algemeen.⁶

Ruim de helft (54%) noemt documentaires op televisie als belangrijkste bron. Films of series die zich in het verleden afspelen eindigen op een tweede plaats (39%), voor familieverhalen en persoonlijke gesprekken (28%). Opvallend genoeg nemen geschiedenisboeken een relatief bescheiden positie in (19%).

9 | Bronnen voor informatie over de Tweede Wereldoorlog (%), n=506

Bron: TNS NIPO, 2015

⁶ Dit betrof dus een andere vraag dan de in 1.4 genoemde vraag naar kennisbronnen die mensen raadplegen om zich te informeren over een nader genoemde oorlog en/of historische gebeurtenis/element. Die vraag is in de screening aan alle 'geïnteresseerden' voorgelegd.

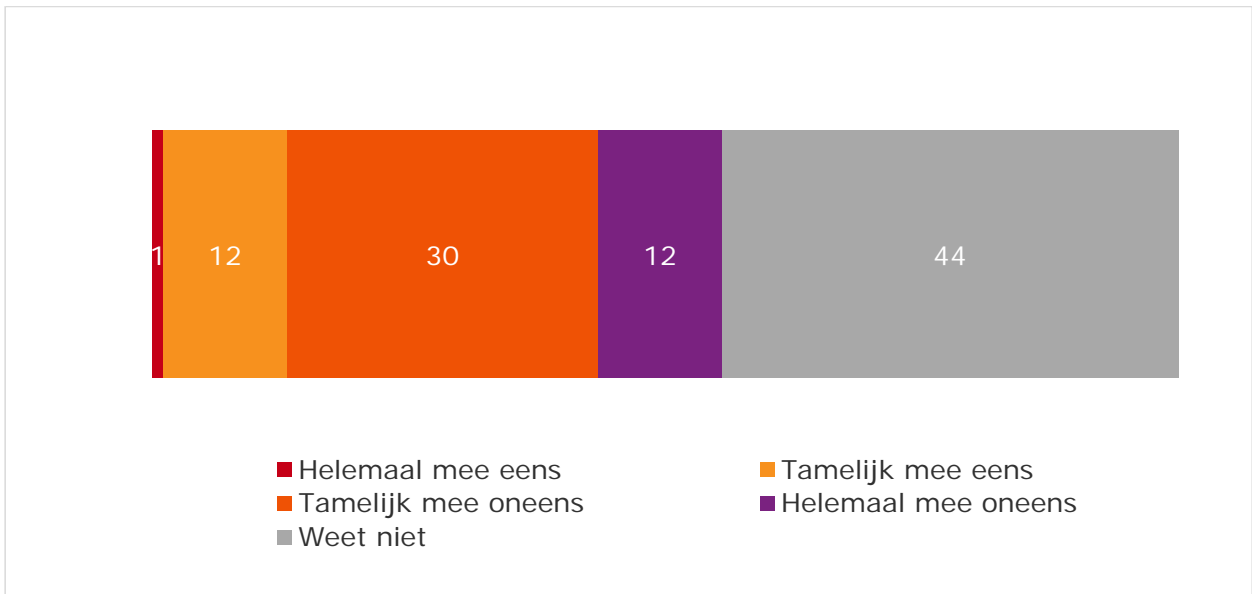

Het bestaande aanbod over de Tweede Wereldoorlog – boeken, tentoonstellingen, apps enzovoorts – is in de optiek van de gemiddelde Nederlander toereikend. Slechts één op de zeven mensen (13%) mist binnen het huidige aanbod nog informatie – niet meer dan 1% onderschrijft de stelling ‘Ik mis in het huidige informatieaanbod over de Tweede Wereldoorlog nog informatie’ helemaal. Ruim vier op de tien mensen (42%) zijn het met deze stelling niet eens. Een net iets grotere groep (44%) heeft geen mening.

---

10 | Overeenstemming met de stelling ‘Ik mis in het huidige informatieaanbod over de Tweede Wereldoorlog nog informatie’ (%), n=506

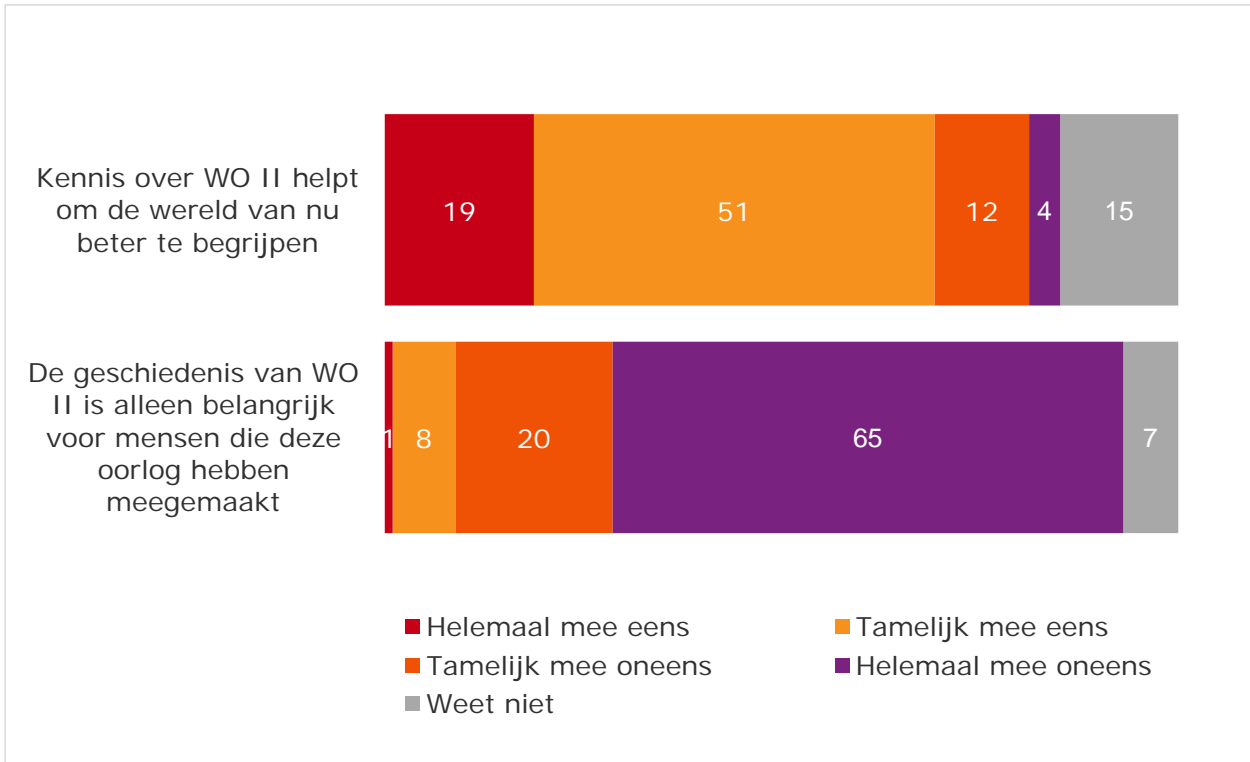
Bron: TNS NIPO, 2015

1.8 Algemeen publiek: relevantie Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog is nog steeds relevant – ook in de optiek van de gemiddelde Nederlander. Onderstaande stellingen onderschrijven dit: 70% stelt dat kennis over de Tweede Wereldoorlog helpt om de wereld van nu te begrijpen, terwijl 85% het oneens is met de stelling dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog alleen belangrijk is voor mensen die deze oorlog hebben meegemaakt.

11 | Overeenstemming tweetal stellingen over relevantie van de Tweede Wereldoorlog (%), n=506

Bron: TNS NIPO, 2015

1.9 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we voor de gemiddelde Nederlander enkele basisgegevens aangaande geschiedenis en oorlog achterhaald – in het bijzonder de Tweede Wereldoorlog. In het kort:

- Eén op de vijf Nederlanders van 10 jaar en ouder heeft interesse in oorlog en/of geschiedenis. Twee op de drie 'geïnteresseerde' Nederlanders zijn geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog, waarmee deze oorlog met afstand het vaakst genoemde interessegebied is. Films en televisie en geschiedenisboeken zijn de voornaamste bronnen waaruit 'geïnteresseerden' in historische gebeurtenissen informatie putten.
- Oorlog heeft vooral de interesse van mannen, lager en middelbaar opgeleiden, kinderen en mensen van middelbare leeftijd. Ook geschiedenis is voornamelijk een interessegebied voor mannen, maar vrouwen zijn aanmerkelijk geïnteresseerder in geschiedenis dan in oorlog. Verder zijn hoger opgeleiden duidelijk geïnteresseerder in geschiedenis en zijn zowel de allerjongsten (10-15 jaar) en de oudsten (70+) het meest geïnteresseerd. Corrigeren we voor de verschillen in interesse tussen lager en hoger opgeleiden, dan lijkt het er vooral op dat hoger opgeleiden hun kennis over historische gebeurtenissen vaak uit geschiedenisboeken en lager opgeleiden hun kennis vooral uit films en televisie halen.
- Van het algemene publiek (18 jaar en ouder) heeft 39% interesse in de Tweede Wereldoorlog. Een op de tien mensen heeft regelmatig behoefte om informatie over de Tweede Wereldoorlog te zoeken. Men haalt zijn of haar informatie over de Tweede Wereldoorlog vooral uit documentaires en films of series. De huidige informatievoorziening wordt behoorlijk afdoende gevonden: slechts een op de zeven mensen 'mist' informatie over de Tweede Wereldoorlog.
- De Tweede Wereldoorlog is nog steeds relevant – ook in de optiek van de gemiddelde Nederlander. Een ruime meerderheid (70%) stelt dat kennis over de Tweede Wereldoorlog helpt om de wereld van nu te begrijpen, een nog grotere meerderheid (85%) is het oneens met de stelling dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog alleen belangrijk is voor mensen die deze oorlog hebben meegemaakt.

2 Doelgroep: primaire doelgroep

2.1 Inleiding

Onder “primaire doelgroep” verstaan we kortweg alle geïnteresseerden: de doelgroep van Nederlanders die bij de in het vorige hoofdstuk beschreven screening aangaven geschiedenis en/of oorlog als een van hun drie belangrijkste interessegebieden te hebben.

We zagen al hoe deze groep wat betreft sociodemografische achtergrondkenmerken afwijkt van de gemiddelde Nederlander. Daarnaast is gekeken naar de mediaconsumptie van deze doelgroep. Daaruit blijkt dat de primaire doelgroep in vergelijking met het algemeen publiek minder vaak naar reality tv en soaps kijken, en vaker naar (drama)series en films. Qua tv-zenders vertaalt zich dat in een lagere populariteit van RTL4, 5 en 8, Veronica en Net5, maar een grotere populariteit van National Geographic (28% van de primaire doelgroep kijkt geregeld naar deze zender, tegen 19% van het algemeen publiek) en Geschiedenis24 (6% tegen 1%).

Geïnteresseerden luisteren vaker naar radio 1 (26% tegen 16%) en minder vaak naar 3FM (13% tegen 20%) en lezen vaker kranten en tijdschriften dan het algemeen publiek.

Tot slot bezoekt de primaire doelgroep ook vaker musea: 55% heeft de afgelopen 12 maanden een museum bezocht, tegen 44% van de Nederlanders. Ook het aantal bezochte musea ligt hoger.

Een steekproef van deze respondenten⁷ hebben we een uitgebreide vragenlijst voorgelegd met betrekking tot:

- hun interesse in de Tweede Wereldoorlog;
- de onderwerpen en invalshoeken waar ze vooral geïnteresseerd in zijn, en;
- de bronnen die ze hebben gebruikt of zouden willen gebruiken om aan informatie over de Tweede Wereldoorlog te komen.

Dit hoofdstuk bespreekt die onderwerpen puntsgewijs en eindigt met de belangrijkste conclusies. Maar we beginnen met het schetsen van het mediaprofiel van de primaire doelgroep, afgezet tegenover het ‘algemene publiek’.

Mediaprofiel primaire doelgroep

Vergelijken we de mediaconsumptie van de groep geïnteresseerden – de primaire doelgroep - met het algemeen publiek (lees: Nederlanders van 18 jaar en ouder), dan verschillen ze op enkele vlakken van elkaar:

- De primaire doelgroep kijkt – net als het algemeen publiek - het vaakst naar NPO 1. Het algemeen publiek kijkt wat vaker dan de primaire doelgroep naar RTL 4, RTL 5, Net 5 en RTL 8, terwijl de primaire doelgroep vaker kijkt naar National Geographic, Politiek 24, Journaal 24, en – wellicht niet onverwacht – Geschiedenis 24.
- De primaire doelgroep luistert vooral naar Radio 1, het algemeen publiek naar 3 FM en vaker dan de primaire doelgroep naar 100% NL.
- Zowel de primaire doelgroep als het algemeen publiek kijkt vooral naar nieuws en actualiteiten – hier zien we geen significante verschillen tussen beide groepen. Terwijl het algemeen publiek wat vaker kijkt naar real life soaps en ‘algemene’ soaps, kijkt de primaire doelgroep wat vaker naar dramaseries.

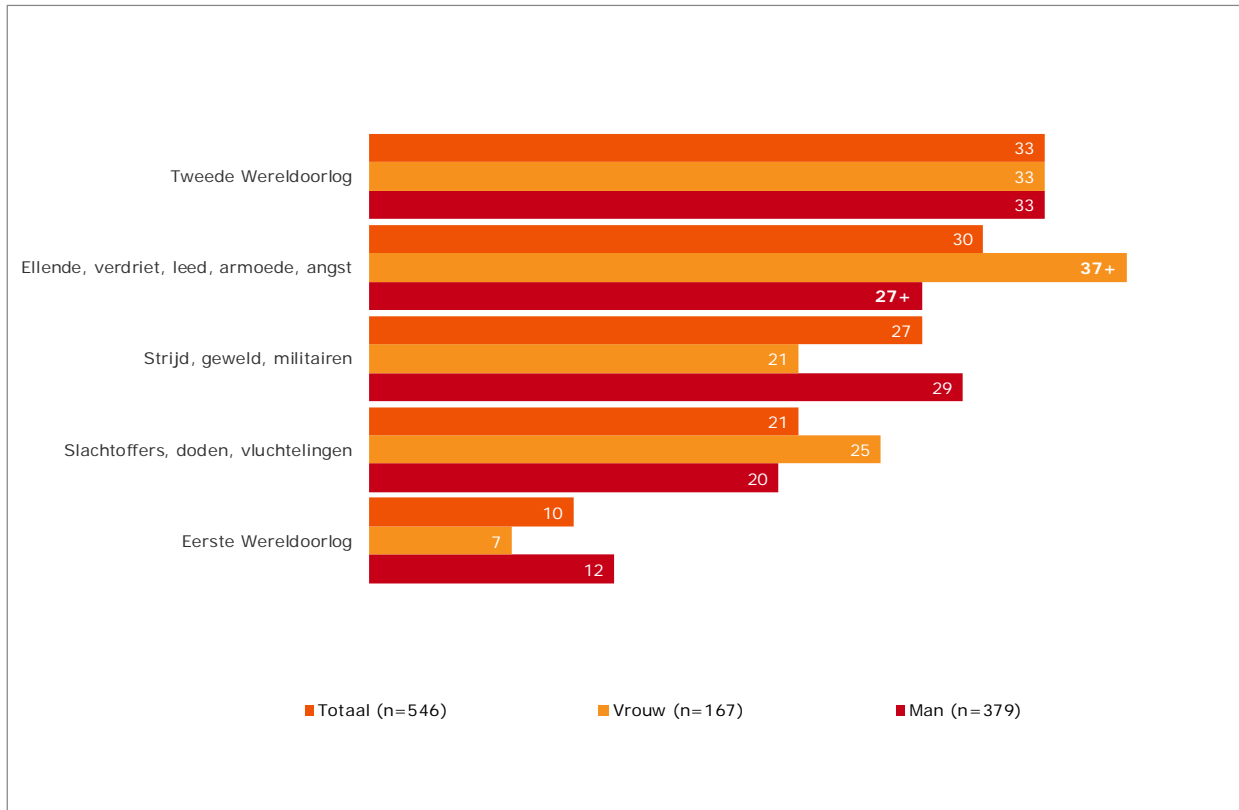
---

⁷ Deze steekproef is op achtergrondkenmerken net zo verdeeld als in het vorige hoofdstuk besproken. Dat betekent bijvoorbeeld dat in deze steekproef beduidend meer mannen (n=405) dan vrouwen (n=204) voorkomen.

Als we de gegeven antwoorden clusteren, blijkt dat een derde van de respondenten spontaan de Tweede Wereldoorlog noemt, gevolgd door twee 'algemenere' onderwerpen, namelijk geweld/strijd, en ellende/verdriet. Daarbij valt wel een duidelijk verschil tussen mannen en vrouwen op. Vrouwen associëren oorlog vaker dan mannen met ellende, verdriet, leed, armoede en angst.

13 | Associatie met de term 'oorlog' – categorieën die door minimaal 10% zijn genoemd

+: verschild significant t.o.v. totaal

Bron: TNS NIPO, 2015

Jongeren (16 t/m 29 jaar) hebben een sterkere associatie met de Tweede Wereldoorlog (45%) en met strijd/soldaten (39%). Zij denken juist minder vaak aan ellende/verdriet (16%).

Hoogopgeleiden associëren oorlog ook wat vaker met geweld/soldaten (34%) en minder vaak met ellende/verdriet (25%).

Als we de keuze beperken tot een voorgedefinieerde lijst van oorlogen en conflicten, dan blijkt nog sterker hoe zeer de Tweede Wereldoorlog domineert. Twee derde – 65% - van de primaire doelgroep noemt dan namelijk als eerste de Tweede Wereldoorlog. De Eerste Wereldoorlog volgt op grote achterstand (12%).

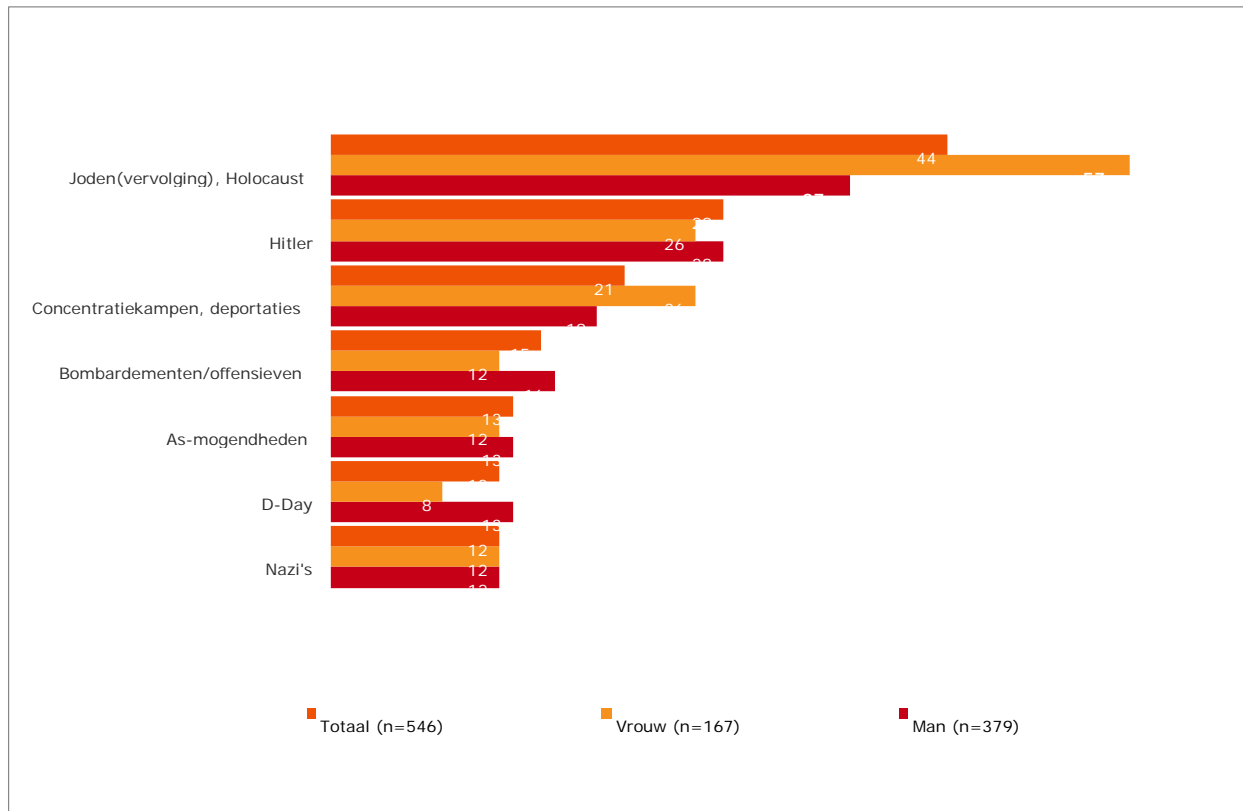
De Eerste Wereldoorlog is overigens interessanter voor mannen (14% noemt deze oorlog als eerste) dan voor vrouwen (6%). Ook hoogopgeleiden associëren 'oorlog' relatief vaak met de Eerste Wereldoorlog, terwijl laagopgeleiden wat vaker aan de huidige strijd in Oekraïne denken.

Een andere indicatie van het relatieve belang van de Tweede Wereldoorlog is dat 95% van de primaire doelgroep het belangrijk vindt dat burgers kennis hebben van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog - 60% vindt dat zelfs zéér belangrijk.

Geclusterd (figuur 15) blijkt daarom de Jodenvervolging de belangrijkste associatie. Bij vrouwen en hoogopgeleiden is deze associatie met Jodenvervolging relatief het sterkst. De Tweede Wereldoorlog blijkt ook sterk verbonden aan een specifiek persoon: Adolf Hitler – bijna drie op de tien mensen uit de primaire doelgroep noemt hem spontaan.

15 | Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog' – categorieën die door minimaal 10% zijn genoemd

+: verschilt significant t.o.v. totaal

Bron: TNS NIPO, 2015

De associatie met Hitler is veel sterker onder jongeren (56%) dan onder ouderen (11%). Hoewel Anne Frank door slechts 2% van de respondenten wordt genoemd (en daarom niet is opgenomen in bovenstaande figuur), wordt zij door jongeren wel relatief vaak genoemd (8%).

2.3 Thema's

De Jodenvervolging is spontaan de sterkste associatie die de primaire doelgroep met de Tweede Wereldoorlog heeft. Om te bepalen welke thema's met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog de primaire doelgroep verder vooral interessant vindt, is met betrekking tot a) geografische schaal, b) inhoudelijke onderwerpen en c) mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog een lijst mogelijkheden voorgelegd. De respondenten konden telkens maximaal twee voor hen meest interessante thema's kiezen.

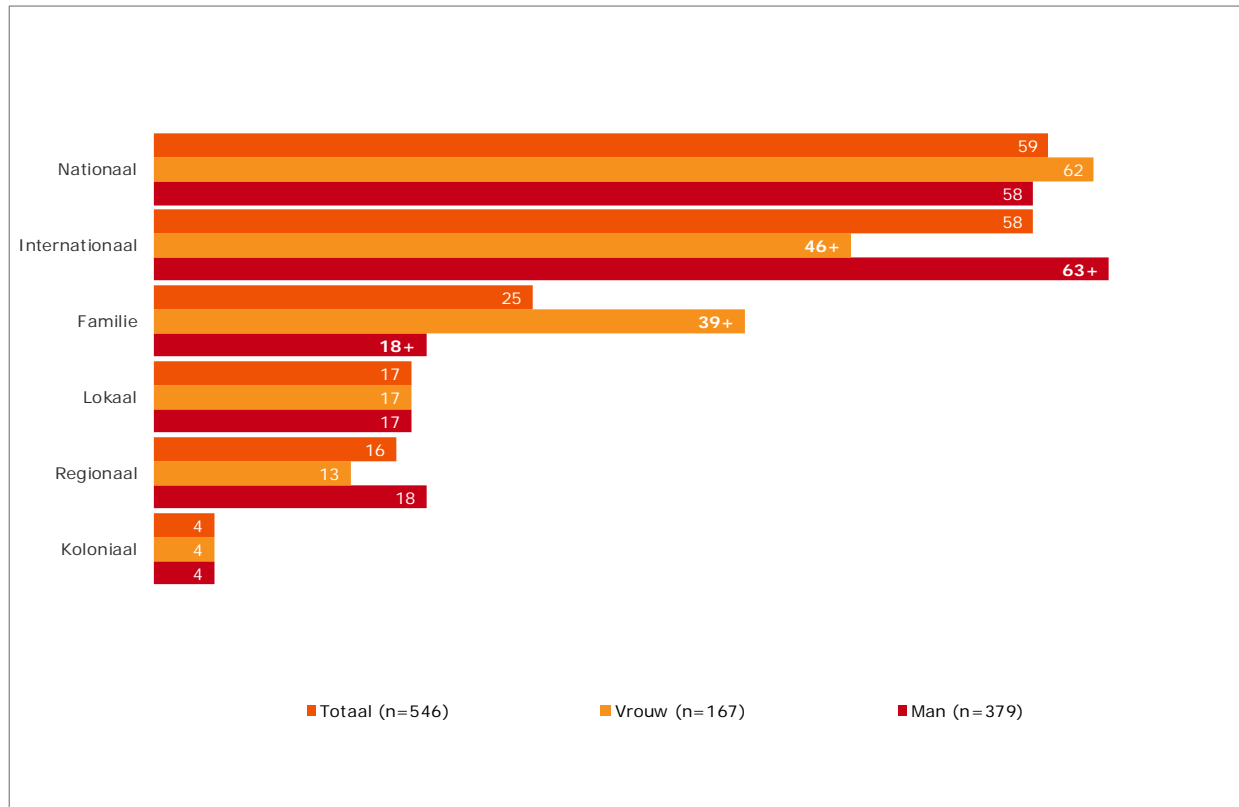
2.3.1 Geografische schaal

Het *nationale* en *internationale* perspectief is voor de primaire doelgroep ongeveer even belangrijk. Het lokale en regionale perspectief blijven daar ver bij achter. Wel zien we een duidelijk verschil tussen mannen en vrouwen: voor vrouwen is het internationale perspectief minder belangrijk, terwijl het perspectief van de eigen familie bij vrouwen juist belangrijker is dan voor mannen.

---

16 | Interessantste geografische schaal bij geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden)

+: verschilt significant t.o.v. totaal

Bron: TNS NIPO, 2015

Hoogopgeleiden zijn veel sterker geïnteresseerd in het internationale perspectief (70%) dan laagopgeleiden (40%).

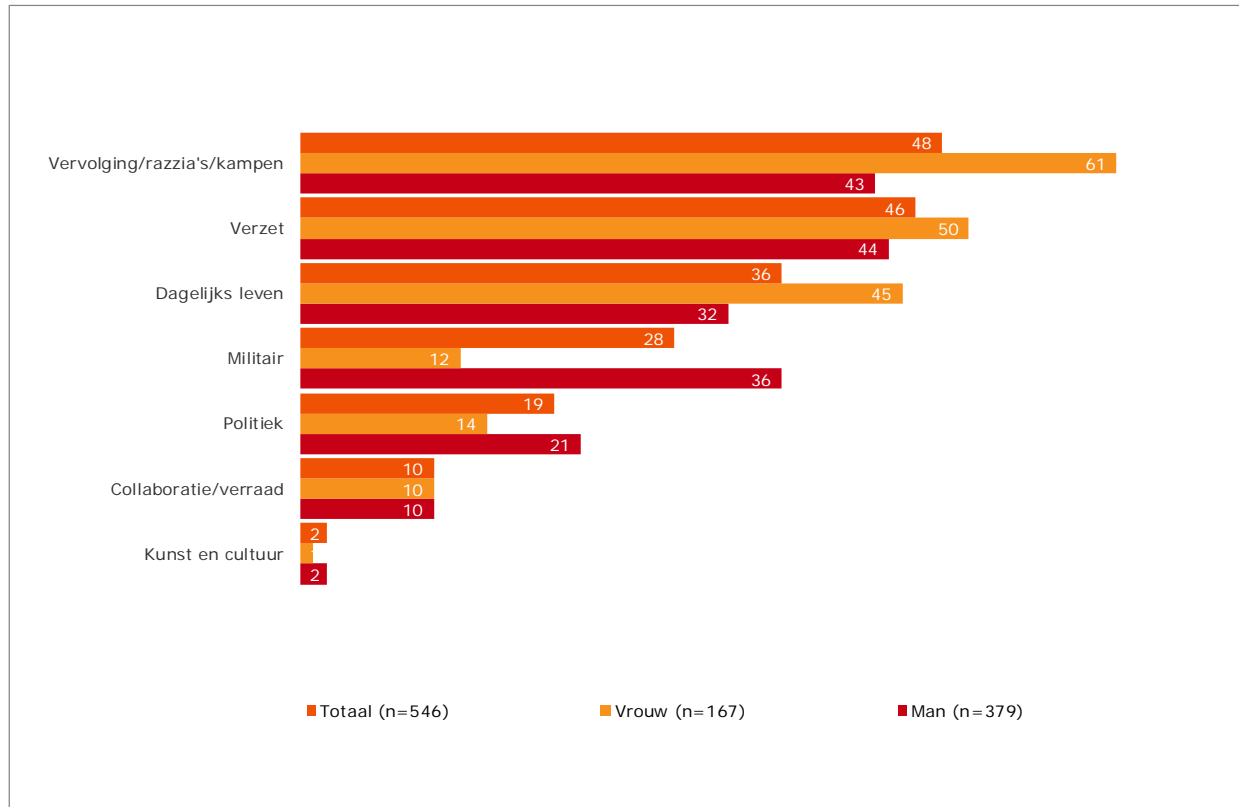
2.3.2 Onderwerpen

Wat betreft inhoudelijke onderwerpen zien we opnieuw dat vervolging het sterkste leeft, samen met verzet. Onder vrouwen staat het dagelijks leven op plaats drie, onder mannen is dat het militaire aspect.

---

17 | Interessantste onderwerpen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden)

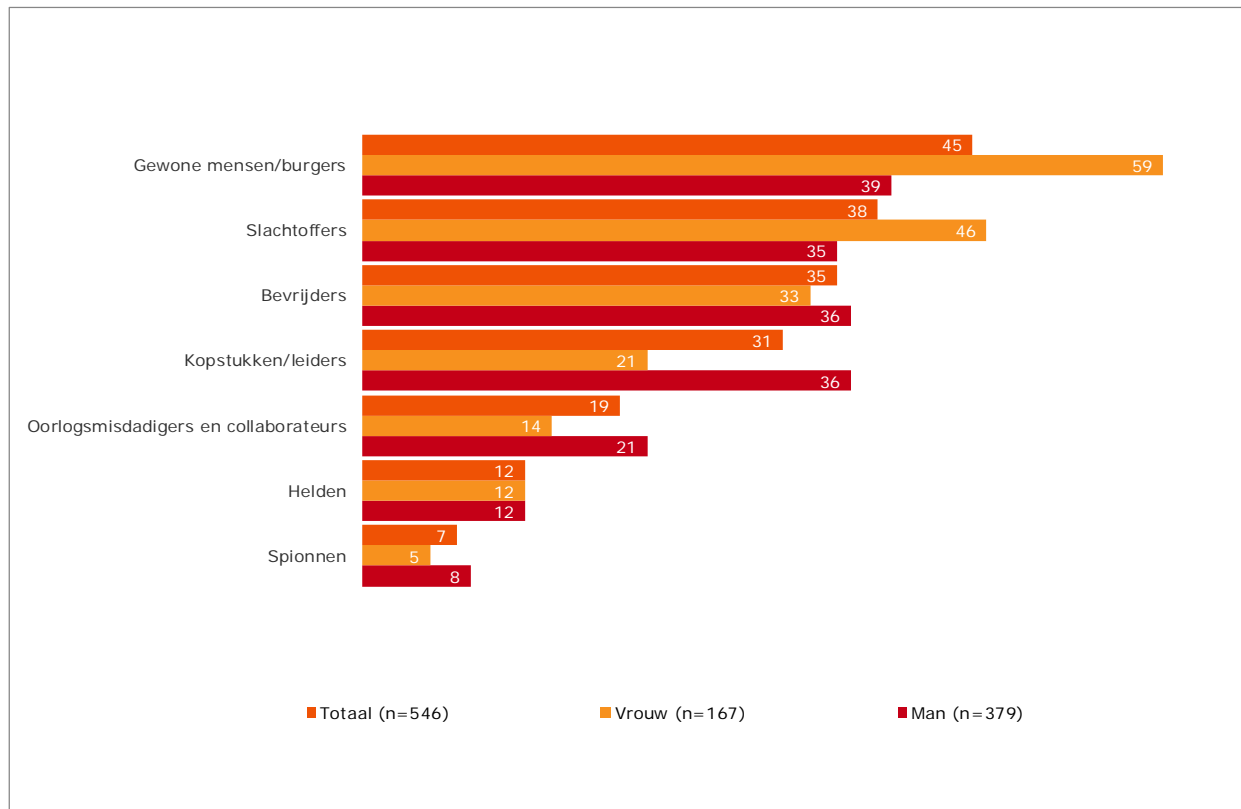
Bron: TNS NIPO, 2015

Bij meerdere vragen valt op dat verzet en bevrijding laagopgeleiden relatief sterk aanspreken. Bij deze vraag zien we bijvoorbeeld dat het thema verzet voor laagopgeleiden beduidend interessanter (56%) is dan voor hoogopgeleiden (33%). Hoogopgeleiden kiezen in plaats daarvan liever voor de politieke invalshoek (31% vs. 6% van de laagopgeleiden).

2.3.3 Mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Wat betreft mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog is de primaire doelgroep meer verdeeld. Het perspectief van gewone mensen is het populairst, op korte afstand gevolgd door slachtoffers, bevrijders en kopstukken. Opnieuw blijkt dat vrouwen andere interesses hebben dan mannen. Voor vrouwen is het perspectief van gewone burgers en slachtoffers beduidend interessanter dan voor mannen, terwijl mannen juist relatief veel interesse hebben in het perspectief van kopstukken.

18 | Interessantste groepen mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden)

Bron: TNS NIPO, 2015

In lijn met wat in de vorige paragraaf werd gezegd over de interesse van laagopgeleiden in de thema's verzet en bevrijding, zien we ook hier dat verhalen over bevrijders laagopgeleiden relatief sterk aanspreken (49%, vs. 22% van de hoogopgeleiden). Hoogopgeleiden interesseren zich dan weer wat vaker voor gewone burgers (52%) en kopstukken (39%).

Jongeren hebben beduidend minder interesse in het perspectief van gewone burgers (31%) en slachtoffers (27%). De thematiek van helden interesseert hen juist meer dan gemiddeld (26%).

2.4 Bronnen

2.4.1 Behoeftte aan informatie

Nu we weten welke thema's op de meeste interesse kunnen rekenen, richten we ons op de gebruikte bronnen.

Allereerst is het goed om te weten dat het merendeel van de primaire doelgroep niet zo vaak de behoefte voelt om informatie te zoeken over de Tweede Wereldoorlog. Nog geen derde (29%) zegt tamelijk tot zeer vaak die behoefte te voelen. Bijna de helft kiest voor de 'neutrale' optie – zij hebben hier geen uitgesproken mening over. Dit geldt voor zowel mannen als vrouwen en ook leeftijd of opleidingsniveau maken hierbij geen verschil.

---

19 | Voelt u wel eens behoefte om informatie te zoeken over de Tweede Wereldoorlog? (n=546)

Bron: TNS NIPO, 2015

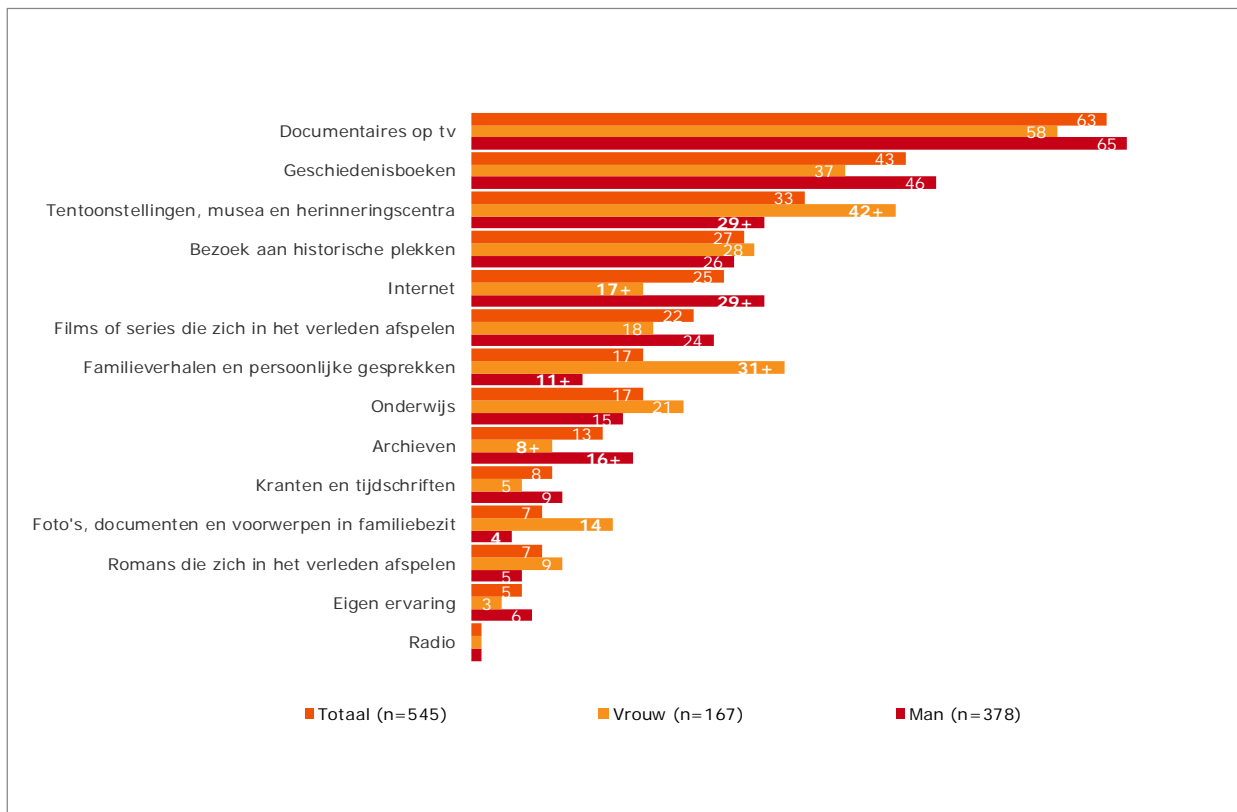

2.4.2 Gebruikte bronnen, nu en in de toekomst

De kennis die de primaire doelgroep heeft over de Tweede Wereldoorlog is in bijna twee op de drie gevallen voor een belangrijk deel afkomstig van documentaires op tv. Geschiedenisboeken volgen op afstand. Tentoonstellingen, musea en herinneringscentra worden door een op de drie genoemd als een belangrijke bron, bezoek aan historische plaatsen is dat voor ruim een kwart van de primaire doelgroep. 13% van de primaire doelgroep rekent archieven tot de belangrijkste bronnen van eigen kennis.

Vrouwen zien familieverhalen en persoonlijke gesprekken veel vaker dan mannen als belangrijke bron, en ook tentoonstellingen, musea en herinneringscentra zijn voor vrouwen belangrijker. Archieven en internet zijn juist voor mannen belangrijker.

20 | Belangrijkste bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog (maximaal 3 antwoorden)

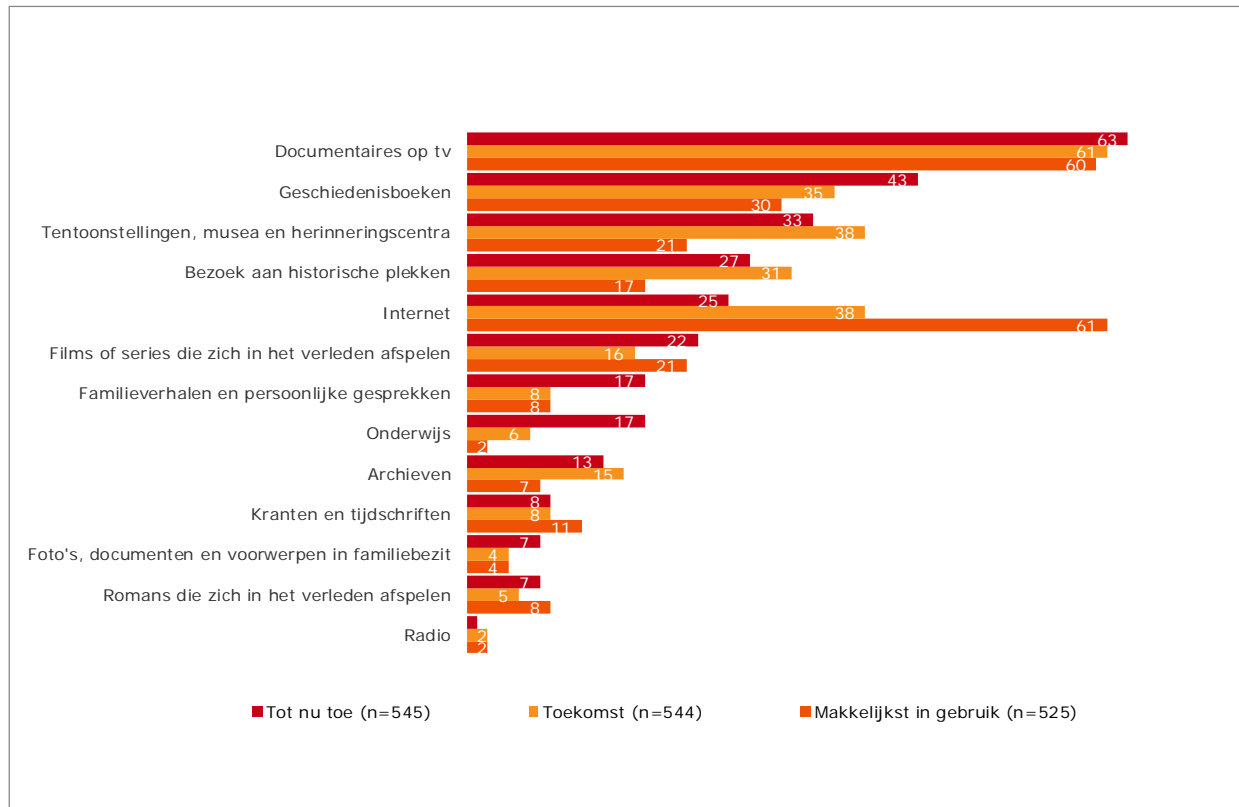
+ : verschilt significant t.o.v. totaal

Bron: TNS NIPO, 2015

Geschiedenisboeken en internet zijn voor laagopgeleiden veel minder vaak dan gemiddeld een belangrijke bron (respectievelijk 27% en 18%), familieverhalen relatief vaak (27%). Hoogopgeleiden noemen documentaires minder vaak dan gemiddeld, maar met 56% is het ook voor hen de belangrijkste bron, samen met geschiedenisboeken (eveneens 56%).

Als we de bronnen die zorgen voor de kennis die mensen tot nu toe hebben afzetten tegen de bronnen die ze zeggen te zullen gebruiken als ze nu naar meer informatie zouden zoeken, dan blijkt dat documentaires ook in de toekomst naar verwachting de belangrijkste bron blijven, maar dat internet een belangrijkere rol gaat krijgen. Figuur 21 laat zien dat internet bovendien samen met documentaires wordt gezien als de makkelijkst te gebruiken bron.

21 | Bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog: welke zijn tot nu toe gebruikt, welke zijn voor toekomstige informatie favoriet en welke zijn het makkelijkst in gebruik.

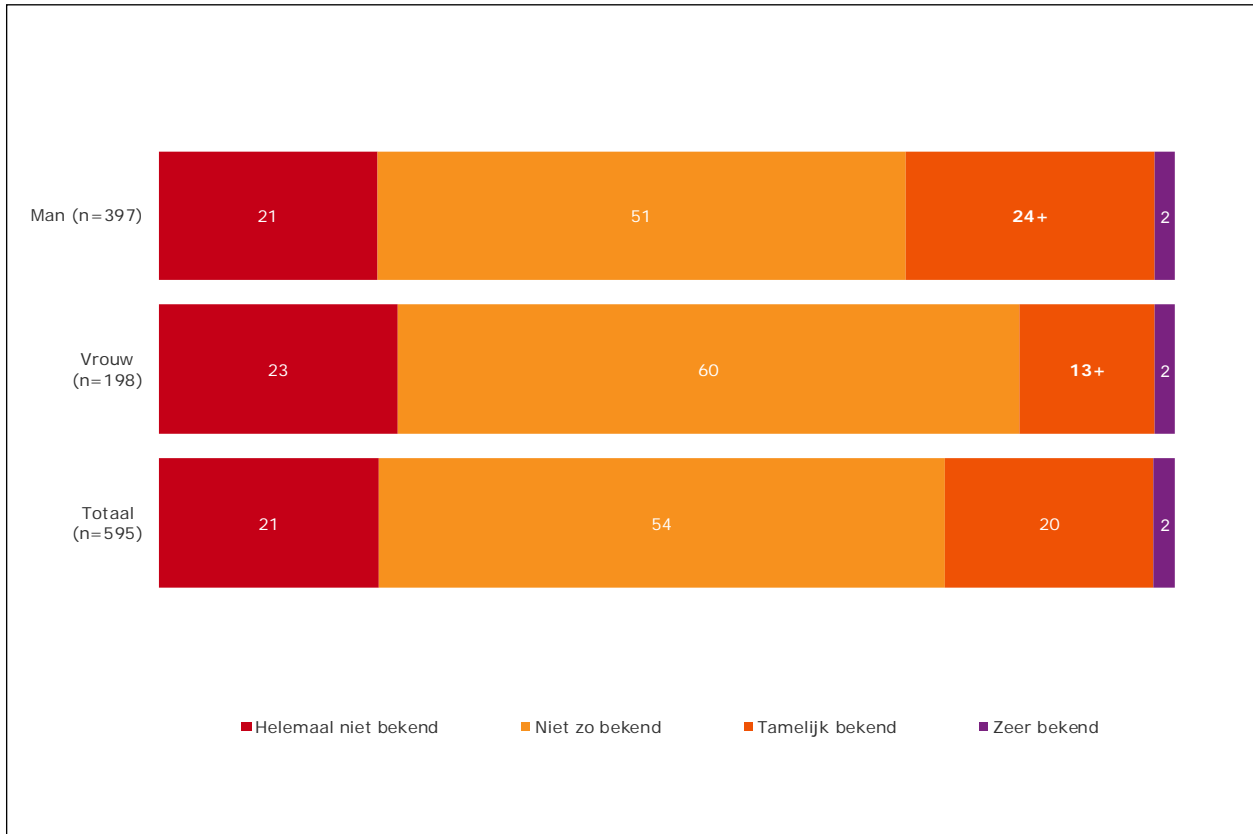

Bron: TNS NIPO, 2015

2.4.3 Archieven als bron

Eerder zagen we al dat 13% van de primaire doelgroep archieven noemt als belangrijke bron voor hun kennis over de Tweede Wereldoorlog. Daarbij viel op dat mannen vaker archieven noemen dan vrouwen. Datzelfde beeld zien we in figuur 22: mannen zijn vaker bekend met het aanbod aan papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog dan vrouwen. In totaal zegt ruim een op de vijf mensen uit de primaire doelgroep tamelijk tot zeer bekend te zijn met dit aanbod.

22 | Bekendheid met het aanbod aan papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog

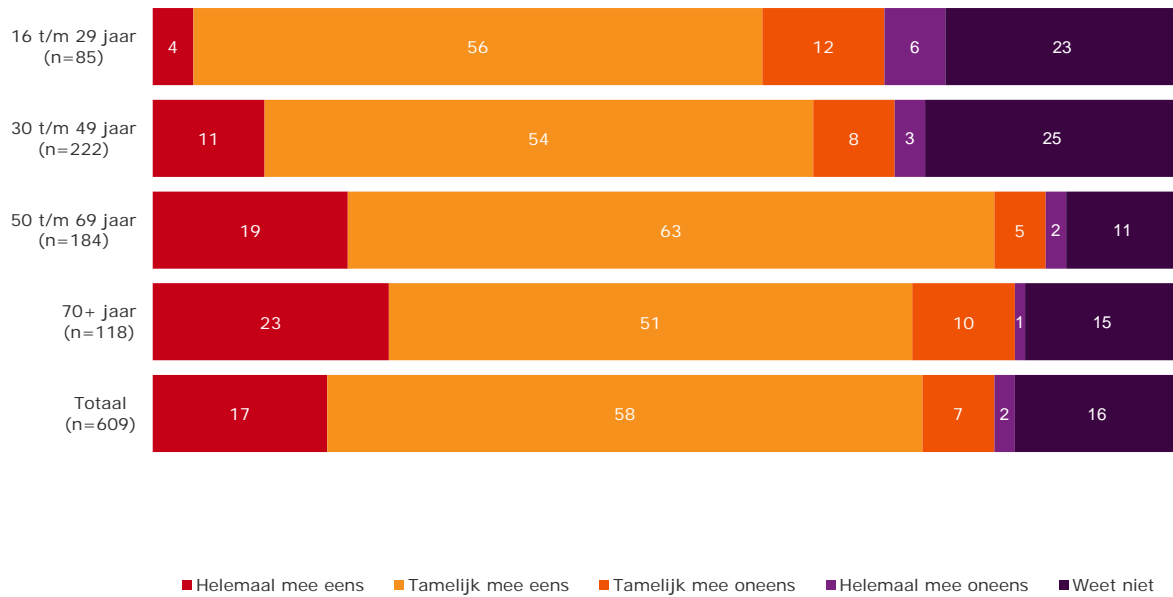
+: verschilt significant t.o.v. totaal

Bron: TNS NIPO, 2015

7% van de mensen uit de primaire doelgroep zegt vaak in aanraking te komen met de Tweede Wereldoorlog door het bekijken of bezoeken van archieven. Ook dit geldt vaker voor mannen (9%) dan voor vrouwen (4%).

Hoewel dus slechts een kleine groep actief gebruik maakt van de archieven, ziet een groot deel van de respondenten wel het nut in van archiefonderzoek, zoals blijkt uit figuur 23. Daarbij valt wel op dat leeftijd sterk van invloed is op het gepercipieerde nut van archiefonderzoek.

23 | *Stelling: archiefonderzoek maakt de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog beter te begrijpen*

Bron: TNS NIPO, 2015

2.5 Conclusie

Bij 'oorlog' denken de meeste mensen uit de primaire doelgroep allereerst aan de Tweede Wereldoorlog. De Jodenvervolging blijkt voor mensen uit de primaire doelgroep het meest kenmerkend aan de Tweede Wereldoorlog. Vrouwen associëren oorlog vaker met ellende en verdriet en de Tweede Wereldoorlog ook vaker met Jodenvervolging dan mannen.

Een kwart van de mensen uit de primaire doelgroep voelt regelmatig de behoefte informatie te zoeken over de Tweede Wereldoorlog. Daarbij gaat de voorkeur uit naar de onderwerpen vervolging, verzet en dagelijks leven in nationaal en internationaal perspectief. Vrouwen hebben daarbij een voorkeur voor het gezichtspunt van gewone mensen en slachtoffers, terwijl mannen een minder uitgesproken voorkeur hebben – zij vinden het gezichtspunt van bevrijders en leiders even interessant als dat van gewone mensen en slachtoffers. Laagopgeleiden vinden vooral de thema's verzet en bevrijding relatief interessant.

De belangrijkste bron voor huidige informatie over de Tweede Wereldoorlog bestaat uit documentaires op tv. Ook als geïnteresseerden meer informatie zoeken, maken ze daarbij het liefste gebruik van documentaires op tv, maar de verwachting is dat de rol van internet zal toenemen. Een ruime meerderheid van de mensen uit de primaire doelgroep vindt dat archiefonderzoek de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog beter te begrijpen maakt, maar de meesten maken daar zelf geen gebruik van. Voor een op de acht mensen uit de primaire doelgroep zijn archieven een belangrijke bron van informatie, waarbij opvalt dat dit vooral voor mannen geldt.

3 Doelgroep: niet-westerse allochtonen

3.1 Inleiding

Ook de doelgroep niet-westerse allochtonen is vooraf gescreend op interesse in de onderwerpen oorlog en/of geschiedenis. Een steekproef van geïnteresseerde niet-westerse allochtonen – in deze context geoperationaliseerd als de vier vaakst voorkomende etnische groepen: Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen - is uitgenodigd voor dit onderzoek.

Wanneer hieronder dus gesproken wordt over 'allochtonen', worden hiermee Surinamers, Turken, Antillianen of Marokkanen bedoeld die geïnteresseerd zijn in geschiedenis en/of oorlog.

Vooraf: hoe zien in geschiedenis en/of oorlog geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen er qua profiel uit? En: hoe zien niet-geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen er uit?

In totaal blijkt 16% van de ondervraagde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen geïnteresseerd in oorlog en/of geschiedenis – een iets lager percentage dan de 20% bij de gemiddelde Nederlander. We zien weinig verschillen tussen de vier etnische groeperingen: Turken (14%) scoren iets lager dan Antillianen (17%). Surinamers (16%) en Marokkanen (16%) zitten daar tussen in.

Wie zijn de geïnteresseerden?

Onderstaande tabel toont - voor alle Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen samen – de achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis. Mannen zijn vaker geïnteresseerd dan vrouwen en hoger opgeleiden duidelijk geïnteresseerder dan lager en middelbaar opgeleide Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen.

De interessepiek lijkt verder bij 55-plussers te liggen – rond de 20% van deze groep is geïnteresseerd. Bij de jongere groepen liggen deze percentages aanmerkelijk lager.⁸

24 | *Achtergrondkenmerken van mensen die geïnteresseerd zijn in oorlog of geschiedenis*⁹

	Oorlog en/of geschiedenis	
Alle Nederlanders	20%	(n=16504)
Alle Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen	16%	(n=187)
	Subgroep (geslacht, opleiding)	
Man	18%	(n=101)
Vrouw	13%	(n=86)
Lager opgeleid	13%	(n=46)
Middelbaar opgeleid	13%	(n=51)
Hoger opgeleid	20%	(n=31)

Bron: TNS NIPO, 2015

⁸ De verschillende leeftijdsgroepen zijn niet weergegeven in deze tabel, gezien de geringe omvang van de subgroepen.

⁹ De som bij opleiding telt niet op tot het totaal voor *alle* Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen. Dit heeft er mee te maken dat niet voor alle respondenten opleiding bekend is.

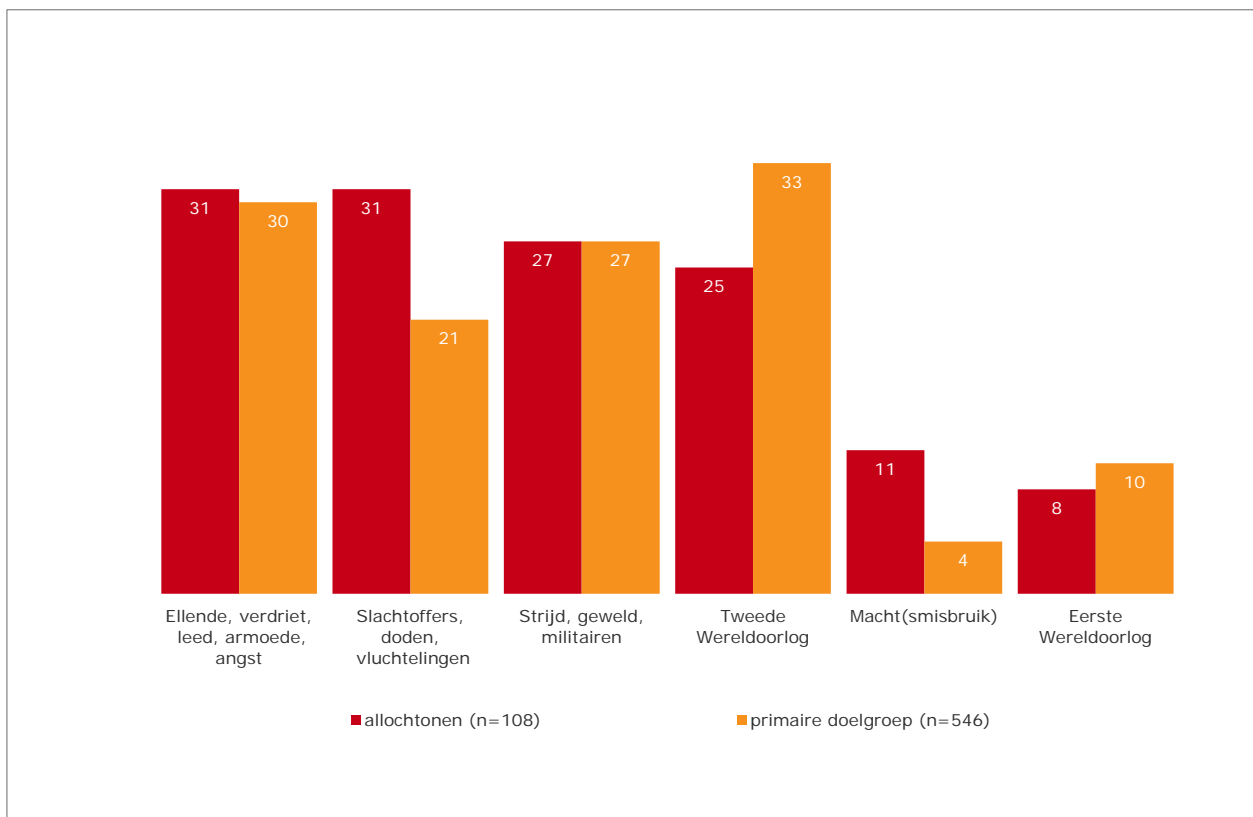
Kijken we naar de mediaconsumptie van deze groep (geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen), dan verschillen ze op slechts enkele vlakken van de primaire doelgroep.

- Net als de primaire doelgroep kijken ze het vaakst naar documentaires (77%) en actiefilms en/of –series (54%). Wel kijken ze beduidend vaker naar comedyfilms of –series (49% versus 27% primaire doelgroep) en buitenlandse talkshows (19% versus 6% primaire doelgroep), maar beduidend minder vaak naar dramaseries (24% versus 40% primaire doelgroep).
- Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen kijken – net als de primaire doelgroep – het vaakst naar NPO 1, RTL 4 en NPO 2. Ex aequo op een derde plaats eindigt SBS 6. Beduidend beter dan gemiddeld scoren ook NET 5, RTL 5, RTL 8, Comedy Central en Journaal 24.
- Men luistert vooral naar Sky Radio, Radio 538, Q-Music en Radio 1. Fun X wordt beter beluisterd dan gemiddeld.
- De groep in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen leest wat minder vaak dan gemiddeld dagbladen: slechts 13% leest alle dagen van de week minimaal even een dagblad (primaire doelgroep: 23%), terwijl bijna de helft (47%) dit minder dan 1 dag per week of nooit doet. Ter vergelijking: bij de primaire doelgroep bedraagt dit percentage 27%. Verder is de groep die elke dag van de week minimaal even een tijdschrift leest relatief klein (3%, versus 10% bij de primaire doelgroep).
- Wat museumbezoek betreft blijft de groep Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen iets achter bij de primaire doelgroep, van wie 55% de afgelopen twaalf maanden wel eens een museum bezocht. Bij de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen gaat het om minder dan de helft (43%).

3.2 Interesse

Geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen¹⁰ (n=108) associëren het woord 'oorlog' enigszins vergelijkbaar met de primaire doelgroep, maar de volgorde verschilt. De sterkste associatie met het woord 'oorlog' hebben zij niet – zoals de primaire doelgroep – met de Tweede Wereldoorlog: deze associatie eindigt met 25% op een vierde plaats. Drie meer algemene onderwerpen scoren beter: namelijk ellende/verdriet en slachtoffers/doden/gewonden/vluchtelingen (beide 31%) en strijd/geweld/militairen/soldaten (27%).

25 | Associaties met de term 'oorlog' (%), n=108

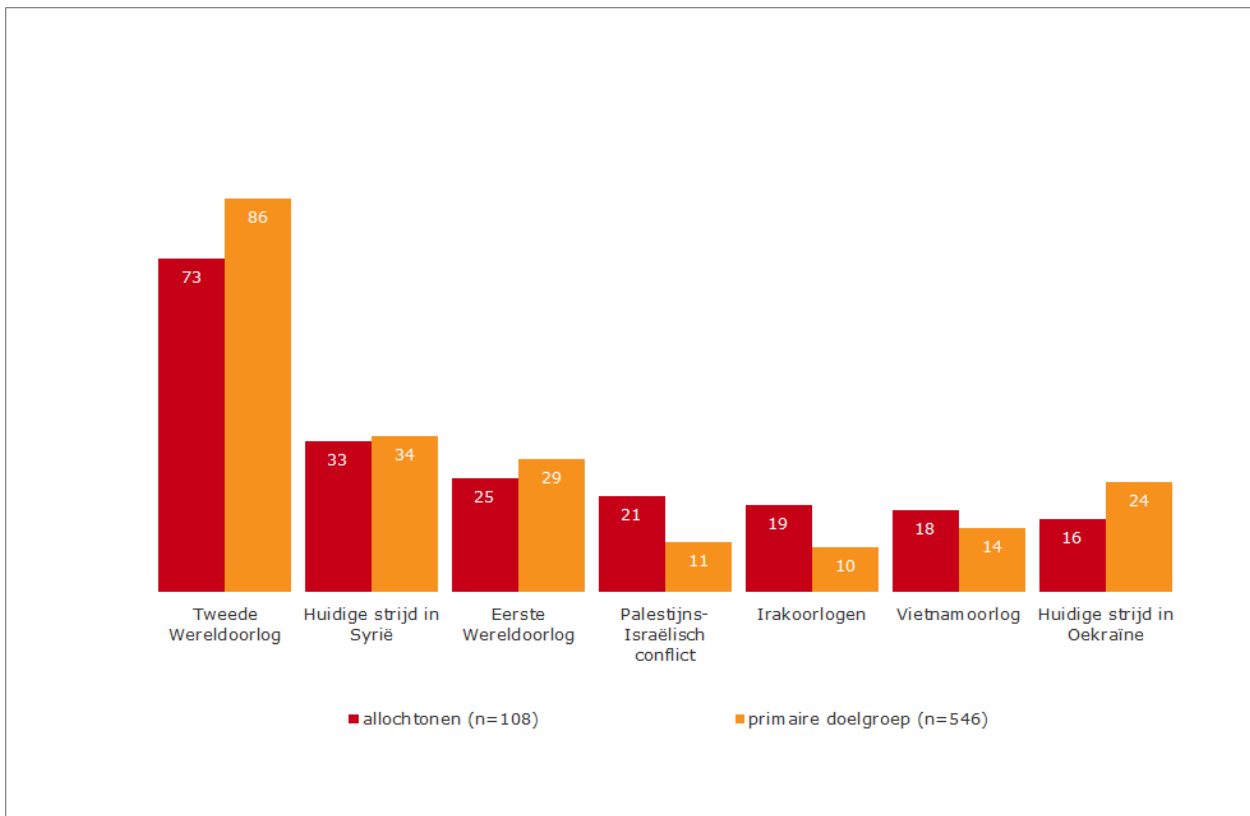

Bron: TNS NIPO, 2015

¹⁰ Mensen die minimaal neutraal staan tegenover/geïnteresseerd zijn in oorlog en/of geschiedenis.

Specifiek gevraagd aan welke conflicten men als eerste denkt bij het woord 'oorlog', blijkt toch dat de associatie met de Tweede Wereldoorlog het sterkst is: driekwart (73%) noemt op deze vraag de Tweede Wereldoorlog. De huidige strijd in Syrië (33%) eindigt op de tweede plaats, gevolgd door de Eerste Wereldoorlog (25%). De primaire doelgroep noemt deze oorlogen ook – in exact dezelfde volgorde. Daarna volgen bij de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen actuele (of enigszins recente) oorlogen in andere delen van de wereld: het Palestijns-Israëliësch conflict, de Irakoorlogen, de Vietnamoorlog en de huidige strijd in Oekraïne.

26 | *Associaties met het woord 'conflict' (% , maximaal 3 antwoorden), n=108*

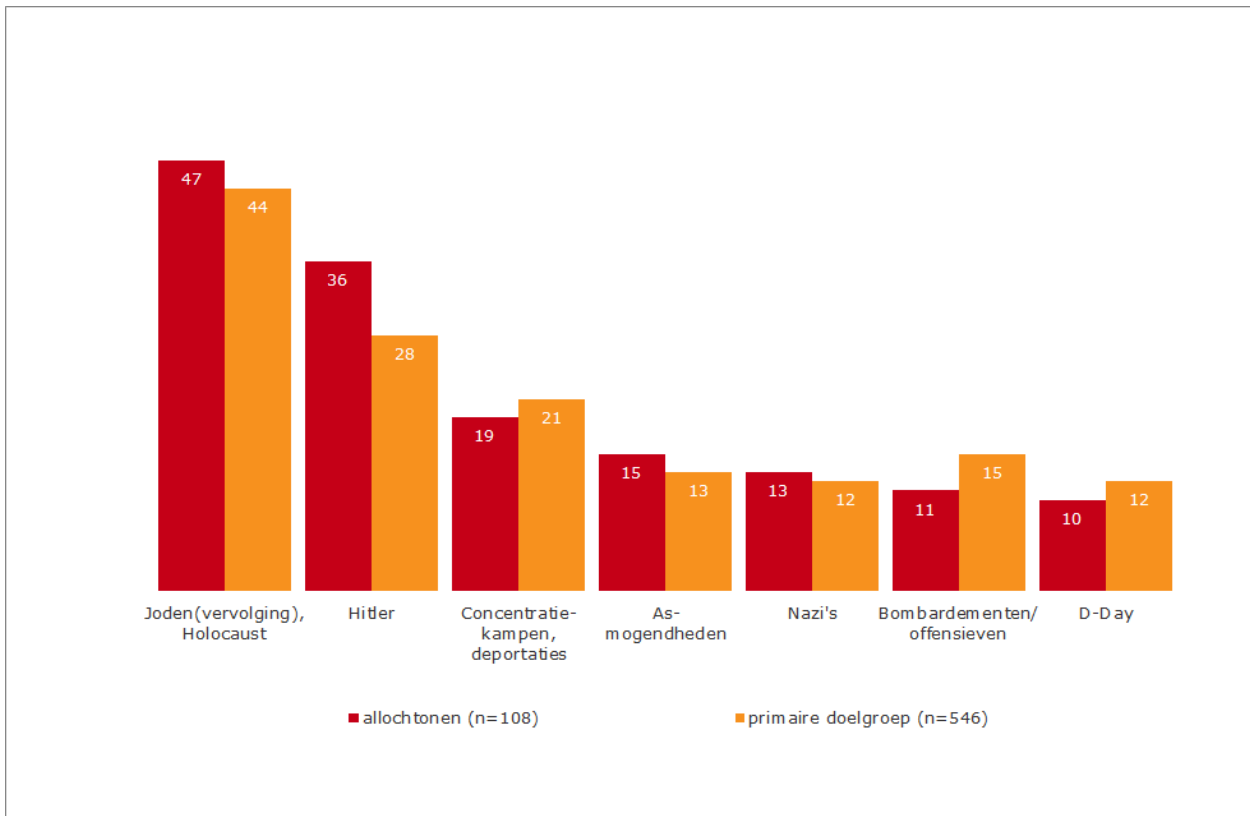
Bron: TNS NIPO, 2015

Ook vergelijkbaar met de primaire doelgroep is het belangrijkste kenmerk van de Tweede Wereldoorlog voor de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen de Jodenvervolging (47%). Dit onderwerp wordt gevolgd door 'Hitler' (36%) en 'concentratiekampen' (19%). Bij de primaire doelgroep vinden we een identieke top drie. Verzet en familie/verhalen/ervaring spelen een relatief geringe rol (beide 4%).

---

27 | *Associaties met 'de Tweede Wereldoorlog' (%)*, n=108

Bron: TNS NIPO, 2015

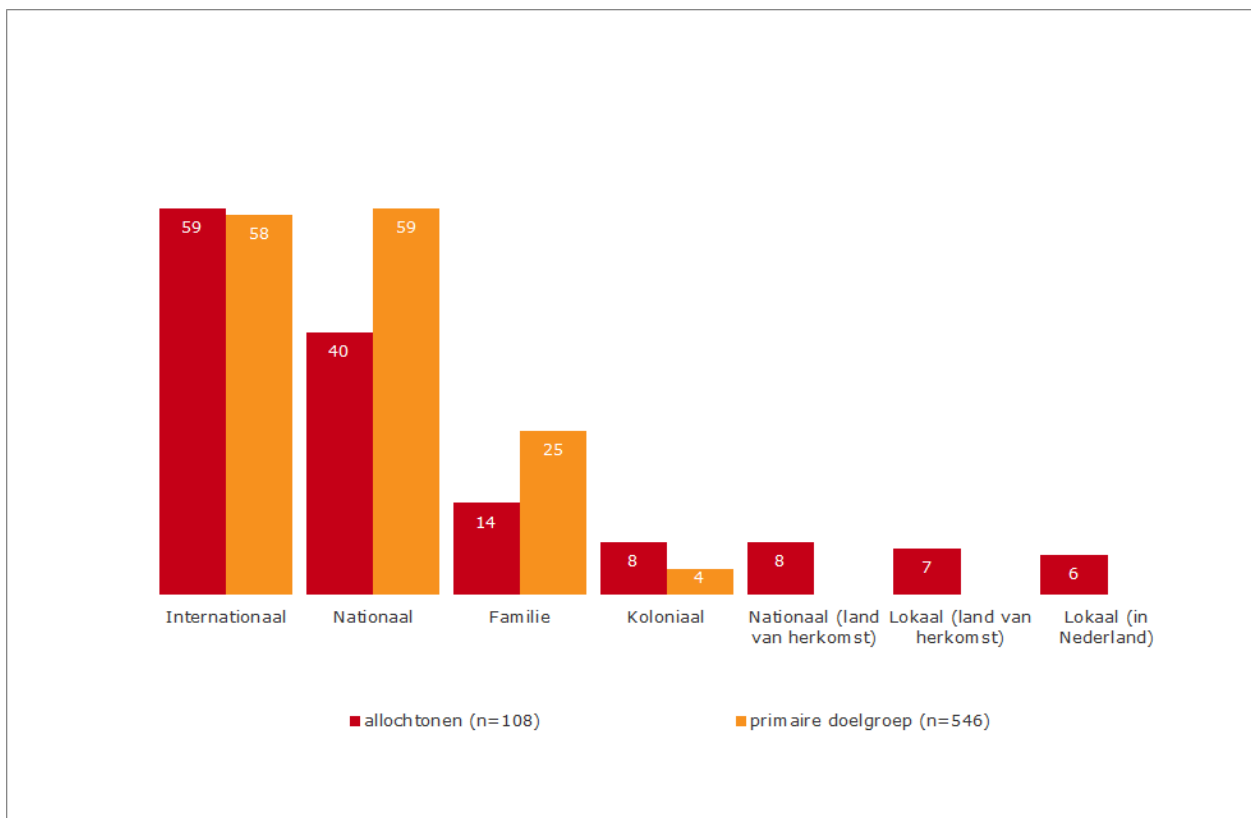
3.3 Onderwerpen

De Holocaust is ook voor Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen het eerste waar men aan denkt bij de Tweede Wereldoorlog. Dit zien we terug wanneer we hen vragen wat zij het meest kenmerkend vinden aan de Tweede Wereldoorlog; 61% noemt hierbij de Holocaust. Opvallend is dat 'Adolf Hitler' duidelijker dan bij de overige groepen als tweede wordt genoemd (51%). 'Miljoenen slachtoffers' eindigt met 34% op de derde plaats.

3.3.1 Geografische schaal

Waar we bij de primaire doelgroep zagen dat zij het nationale en internationale perspectief op de Tweede Wereldoorlog ongeveer even interessant vinden, zien we bij de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen dat zij het internationale perspectief interessanter vinden: 59% noemt dit. Het nationale perspectief – indien opgevat als Nederland – eindigt met 40% op de tweede plaats, ruim voor het perspectief van de eigen familie (14%), het nationale perspectief (in dit geval: land waar men zelf, of de ouders, geboren is – 8%), het koloniale perspectief (8%) en het lokale perspectief – in Nederland (7%) of het land waar men zelf of de ouders is geboren (6%).

28 | Interessantste geografische schaal bij geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (% , maximaal 2 antwoorden), n=108

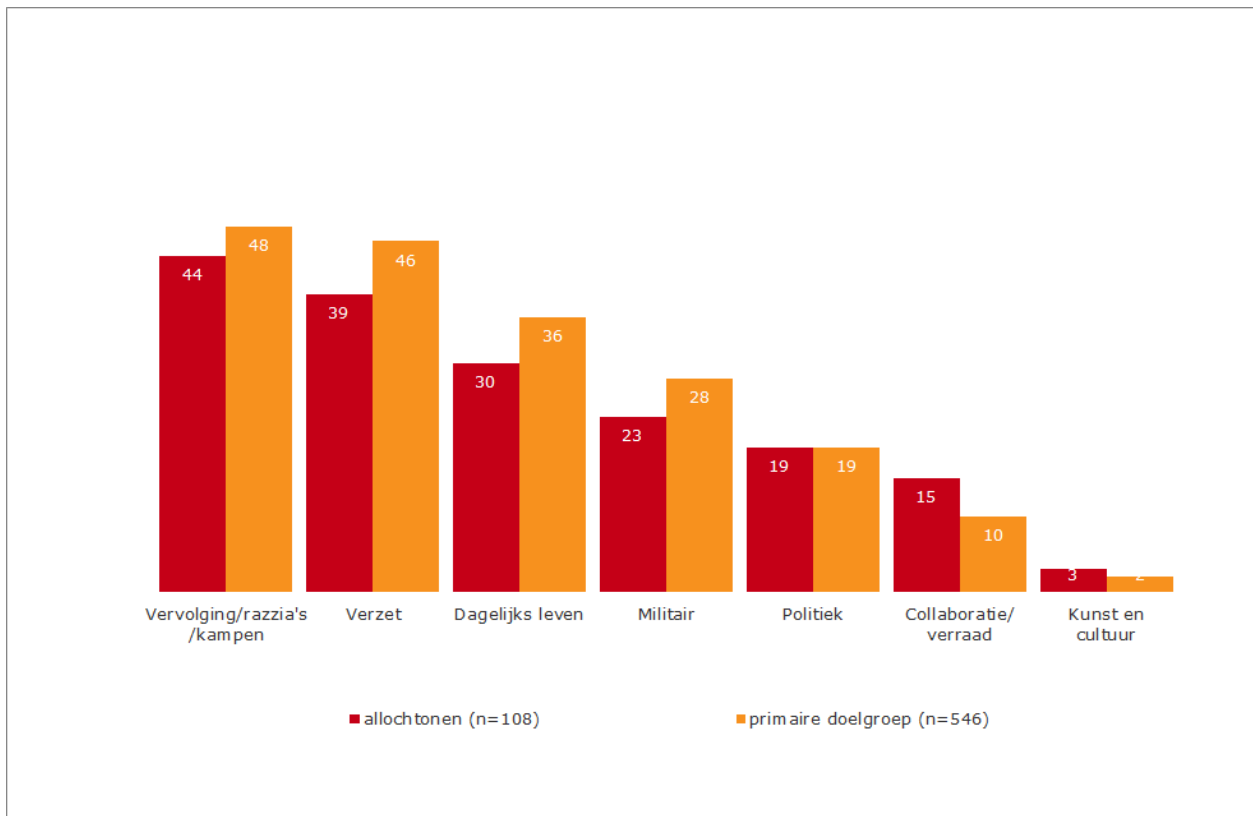

Bron: TNS NIPO, 2015

3.3.2 Onderwerpen

Vergelijkbaar met de primaire doelgroep geven de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen aan dat zij 'vervolging' (44%) en 'verzet' (39%) de meest interessante onderwerpen vinden met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Daarna volgen, ook vergelijkbaar met de primaire doelgroep, de onderwerpen 'dagelijks leven' (30%) en 'militair' (23%). Collaboratie en verraad vinden deze allochtonen verhoudingsgewijs interessanter dan de primaire doelgroep (15% versus 10%).

29 | Interessantste onderwerpen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (% maximaal 2 antwoorden), n=108

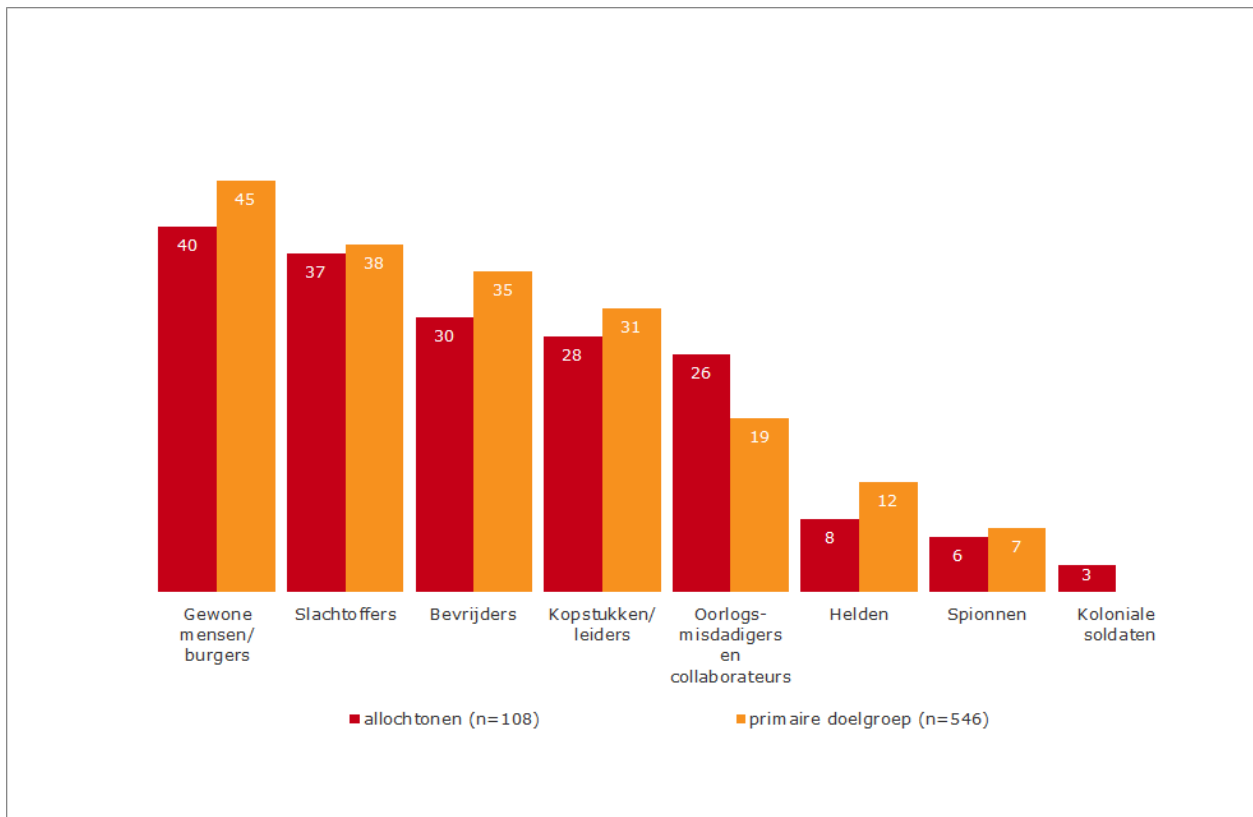
Bron: TNS NIPO, 2015

3.3.3 Mensen in een specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Vergelijkbaar met de primaire doelgroep vinden de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen exact dezelfde vijf groepen – in exact dezelfde volgorde – belangrijk als het gaat om de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog: de 'gewone mensen/burgers' (40%), slachtoffers (37%), bevrijders (30%), kopstukken/leiders (28%) en oorlogsmisdadigers en collaborateurs (26%).

30 | Meest tot de verbeelding sprekende groepen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (% maximaal 2 antwoorden), n=108

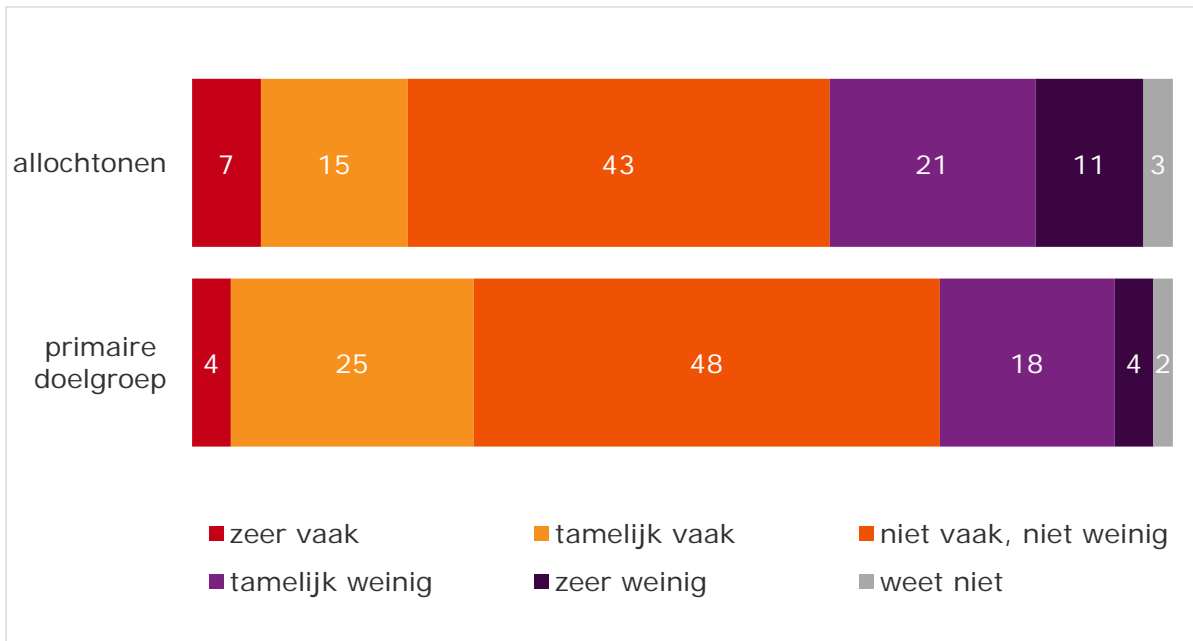
Bron: TNS NIPO, 2015

3.4 Bronnen

3.4.1 Behoeftte aan informatie

Eén op de vijf (22%) in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen geeft aan (zeer/tamelijk) vaak de behoefte te hebben om informatie te zoeken over de Tweede Wereldoorlog. Dat is een iets lager percentage dan bij de primaire doelgroep (29%).

31 | Hoe vaak heeft men behoefte om informatie over de Tweede Wereldoorlog te zoeken (%), n=108

Bron: TNS NIPO, 2015

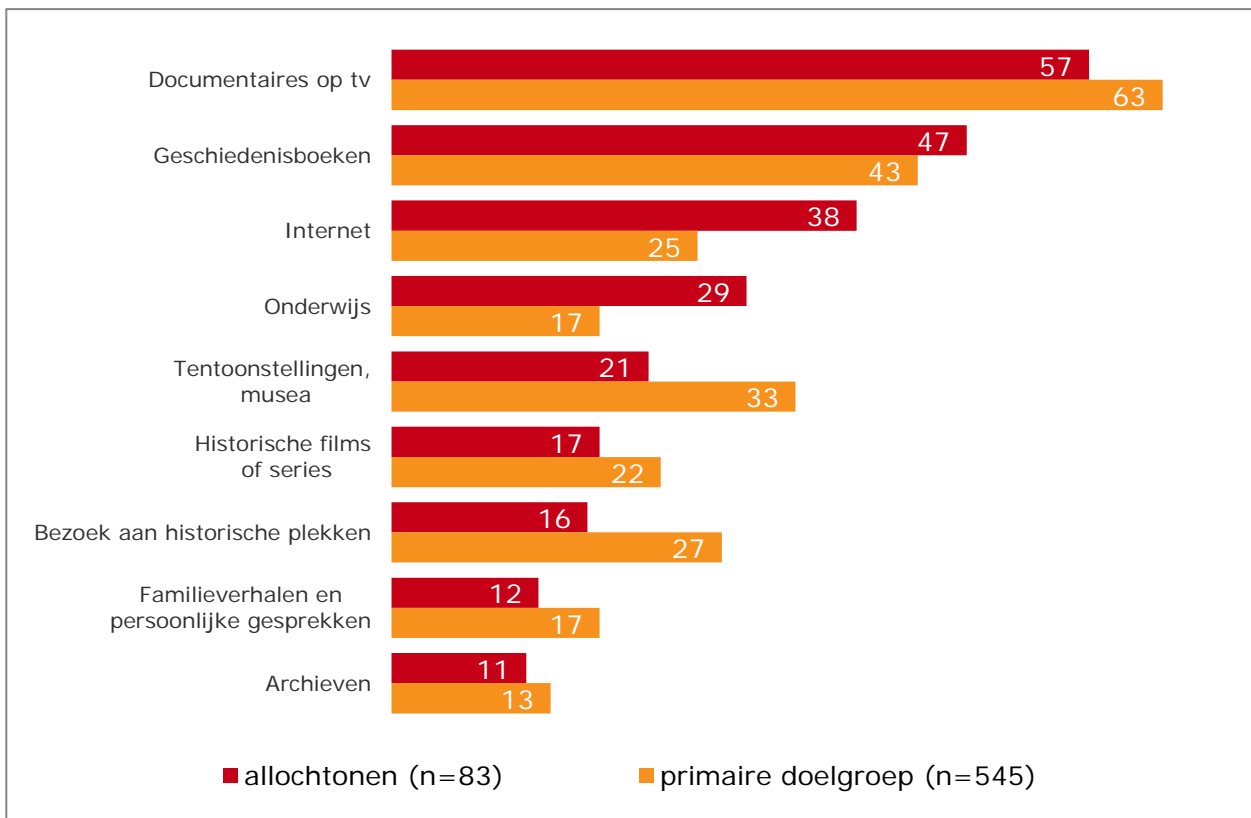
3.4.2 Gebruikte bronnen, nu en in de toekomst

Net als voor de primaire doelgroep geldt voor de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen¹¹ dat voor hen 'documentaires op televisie' de belangrijkste bron van kennis zijn over de Tweede Wereldoorlog: bijna zes op de tien (57%) geven aan dat dit een van hun belangrijkste bronnen van kennis is over de Tweede Wereldoorlog. 'Geschiedenisboeken' (47%) komen op een tweede plaats, internet (38%) eindigt als derde. Alleen voor docenten en studenten zijn geschiedenisboeken nog belangrijker (namelijk: de belangrijkste bron van informatie). Ook onderwijs (29%) scoort relatief hoog, en eindigt als vierde kennisbron. 'Bezoek aan tentoonstellingen/musea' (21%) en 'bezoek aan historische plekken' (16%) eindigen bij Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen op een vijfde en zesde plaats, beduidend lager dan bij de primaire doelgroep.

---

32 | *Belangrijkste bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog (% , maximaal 3 antwoorden), n=83*

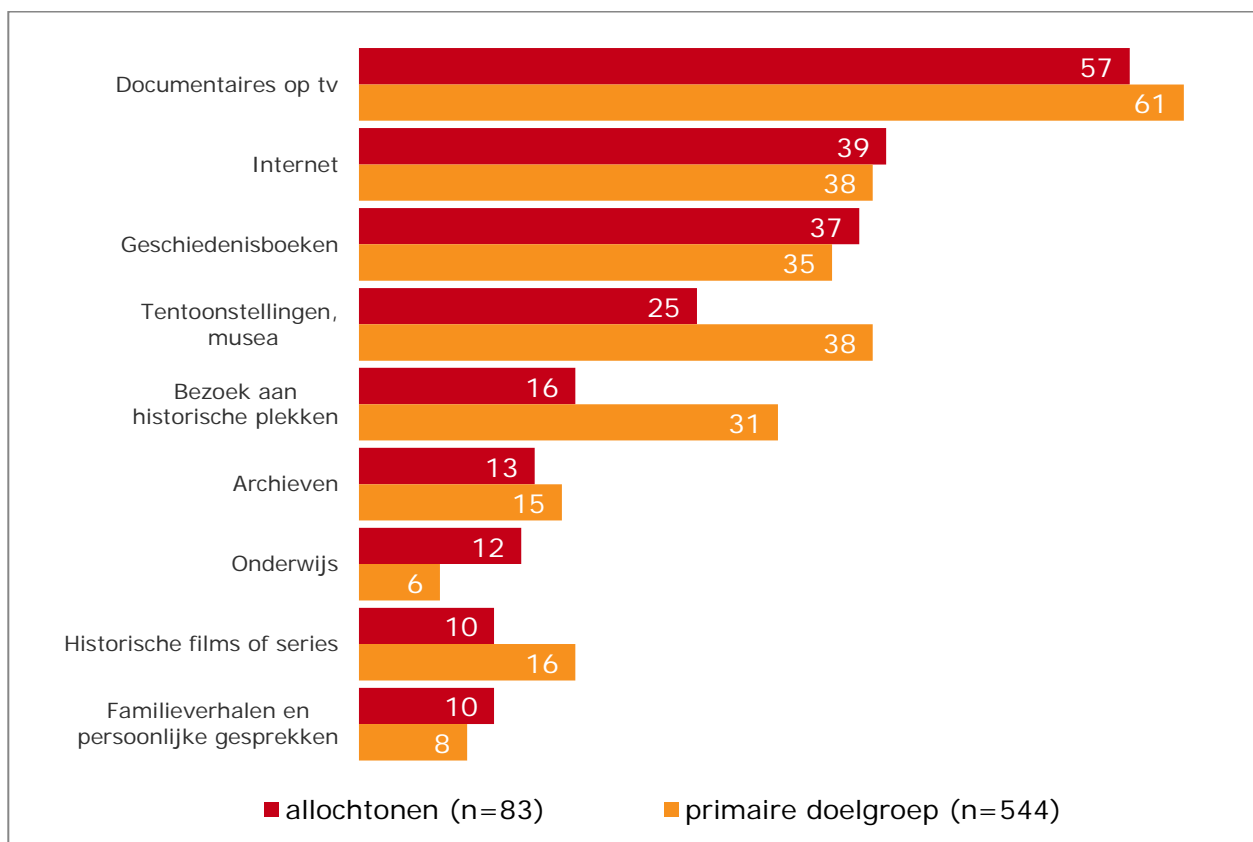
Bron: TNS NIPO, 2015

---

¹¹ De vragen over bronnen – die men nu raadpleegt en zou raadplegen als men meer wil weten - en de Tweede Wereldoorlog zijn alleen gesteld aan de mensen die wel eens (minimaal: niet vaak, maar ook niet weinig) behoefte hebben om informatie te zoeken.

Net als voor de primaire doelgroep geldt voor de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen dat voor hen 'documentaires op televisie' de belangrijkste (c.q. meest informatieve) bron van kennis zijn om meer te weten te komen over de Tweede Wereldoorlog: (opnieuw) bijna zes op de tien (57%) geven aan dat dit een van hun belangrijkste bronnen van kennis is om meer ver de Tweede Wereldoorlog. Internet (39%) eindigt als tweede, 'geschiedenisboeken' (37%) komen op een derde plaats. Alleen voor docenten en studenten zijn geschiedenisboeken nog belangrijker (namelijk: de belangrijkste bron van informatie). 'Bezoek aan tentoonstellingen/musea' (25%) en 'bezoek aan historische plekken' (16%) eindigen ook bij Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen op een vierde en vijfde plaats, maar worden relatief minder vaak genoemd.

33 | Bronnen die het meest informatief zijn indien men meer te weten wil komen over de Tweede Wereldoorlog (%), n=83

Bron: TNS NIPO, 2015

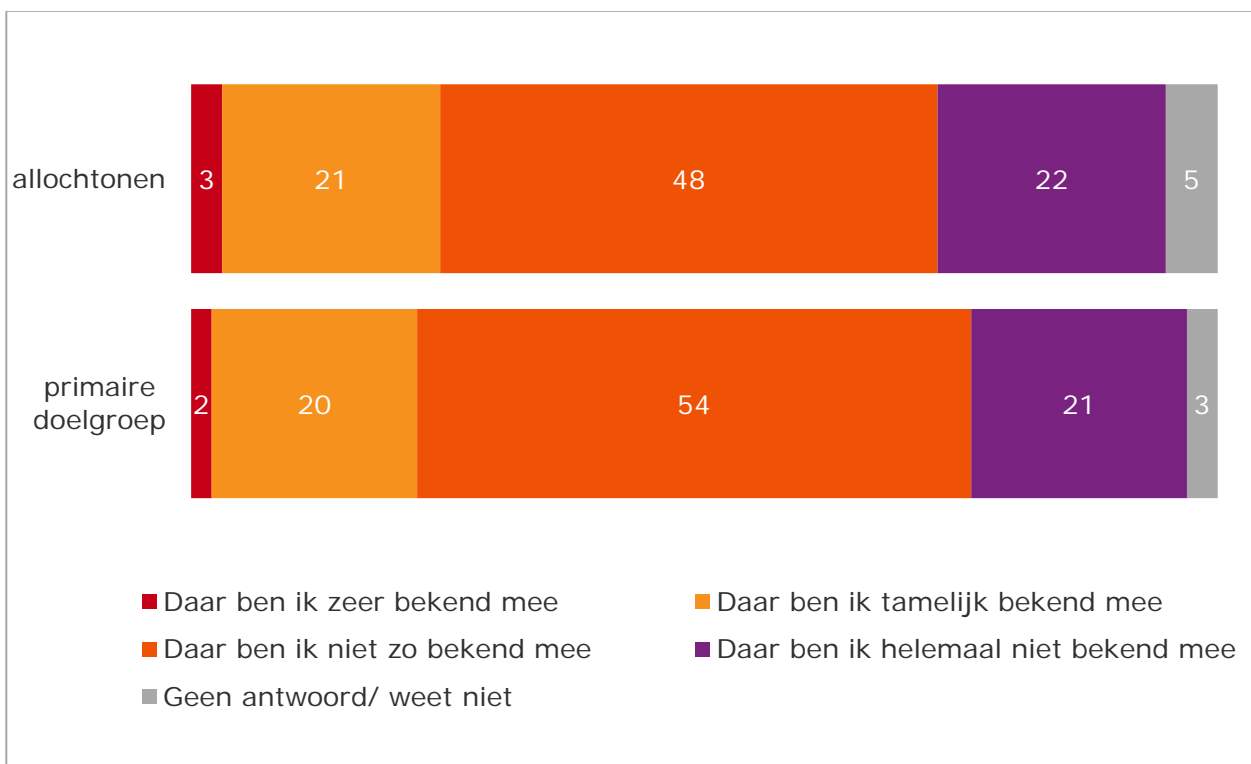
Makkelijkste bron: internet

De geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen vinden relatief gemakkelijk hun weg op internet, zo blijkt: maar liefst 71% geeft aan dat men internet (één van) de makkelijkst te gebruiken bron vindt om meer te weten te komen over de Tweede Wereldoorlog. Daarmee scoort internet op dit vlak bij Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen hoger dan de andere groepen. Op ruime afstand eindigen documentaires op tv op een tweede plaats (50%), gevolgd door geschiedenisboeken (31%).

3.4.3 Archieven als bron

We zien dat een klein deel van de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen bekend is met het aanbod van papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog (24%), bijna de helft (48%) is er slechts een klein beetje bekend mee. Het aandeel dat bekend is met de archieven is echter vergelijkbaar met de primaire doelgroep (22%).

34 | Bekendheid gebruik van archiefstukken (via studiezaal of website van een archief) die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog (%), n=122

Bron: TNS NIPO, 2015

Van de groep Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen die minimaal een klein beetje bekend is met de archieven, geeft 3% aan deze vaak te gebruiken en één op de tien (10%) doet dit af en toe. Twee derde (66%) doet dit (bijna) nooit. Ook hier geldt echter dat de primaire doelgroep weinig afwijkt: 1% van de mensen die met de archieven bekend is raadpleegt ze vaak, 55% nooit.

3.5 Conclusie

De voornaamste conclusie bij het bekijken van de in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen luidt: in veel opzichten wijken ze nauwelijks af van de primaire doelgroep. In veel opzichten is hun blik op de Tweede Wereldoorlog net zo 'Nederlands' als de blik van autochtone Nederlanders.

Dat is al minder verwonderlijk als we naar het profiel van de groep in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen kijken: vaker man en hoger opgeleid, net als bij autochtonen het geval is. Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen van middelbare leeftijd en ouder zijn binnen de groep ondervraagd over vertegenwoordigd, als we dat met de 'gemiddelde' Surinamer, Turk, Antilliaan of Marokkaan vergelijken.

Qua mediaprofiel lijken ze in veel opzichten eveneens op de primaire doelgroep. De groep in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerde Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen kijkt het vaakst naar documentaires en naar NPO 1. Als men radio luistert, is dat vaak naar Sky Radio. Ze lezen iets minder frequent dan de primaire doelgroep dagbladen en bezoeken eveneens iets minder vaak musea.

De dominante associaties bij het woord 'oorlog' zijn – in tegenstelling tot de primaire doelgroep, die het eerst aan de Tweede Wereldoorlog denkt - iets minder gericht op een concreet of afgebakend conflict: namelijk ellende/verdriet, slachtoffers/doden/gewonden/vluchtelingen en strijd/soldaten. Vergelijkbaar met de primaire doelgroep zien we bij het woord 'conflict' ook onder de groep Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen een sterke associatie met de Tweede Wereldoorlog. Verder zien we dat ze, net als de primaire doelgroep, in geval van de Tweede Wereldoorlog het eerste denken aan Joden(vervolg)ing) en Hitler. In tegenstelling tot de primaire doelgroep, waarbij het nationale en internationale perspectief ongeveer even dominant zijn, is het meest gehanteerde perspectief bij Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen duidelijk het internationale.

Wanneer de in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerde groep Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen meer wil weten over de Tweede Wereldoorlog – bijna een kwart heeft de behoefte wel eens om informatie hierover te zoeken - vinden zij documentaires op televisie en geschiedenisboeken het meest informatief, maar het internet vinden zij de gemakkelijkste bron om meer informatie te vinden over de Tweede Wereldoorlog. Als ze méér te weten willen komen, raadplegen ze dan ook net iets vaker het internet dan geschiedenisboeken. Documentaires op tv worden echter (nu nog) verreweg het vaakst geraadpleegd.

We zien dat circa een kwart van de Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen bekend is met het aanbod van papieren en digitale archieven over de Tweede wereldoorlog (24%). Dat aandeel is vergelijkbaar met de primaire doelgroep (22%). Surinamers, Turken, Antillianen en Marokkanen gebruiken deze archieven echter maar zeer mondjesmaat: 3% doet dat vaak. Bij de primaire doelgroep betreft dat zelfs maar 1%.

4 Doelgroep: studenten

4.1 Inleiding

De doelgroep studenten bestaat uit een steekproef studenten HBO PABO en WO-studenten uit de zogeheten richtingen, 'kunst, cultuur en geschiedenis' en 'talen en communicatie'. Deze doelgroep is, anders dan eerder besproken doelgroepen, *niet* vooraf geselecteerd op hun interesse in oorlog en geschiedenis. In totaal hebben 120 studenten meegewerkt aan het onderzoek. Van de ondervraagde studenten was 64% vrouw en 36% man. Ruim een derde (38%) was tussen de 18 en 21 jaar oud, eveneens ruim een derde (35%) was 22 t/m 25 jaar oud en 28% was ouder. De gemiddelde leeftijd bedroeg bijna 24 jaar, de oudste student was 36 jaar oud.

Van de studenten geeft driekwart (74%) aan interesse te hebben in geschiedenis en ruim de helft (54%) van de studenten geeft aan geïnteresseerd te zijn in oorlog. In totaal is 53% van de studenten geïnteresseerd in beide onderwerpen en de interesse in beide onderwerpen is hiermee iets lager dan onder de primaire doelgroep (66%). Dit kan worden verklaard door het feit dat voor de primaire doelgroep alleen personen zijn uitgenodigd van wie op basis van de eerder uitgevoerde screening bekend is dat zij geïnteresseerd zijn in minimaal één van de twee onderwerpen en dat dit voor de studenten niet het geval is. Vergelijkingen tussen de studenten en de primaire doelgroep die in dit hoofdstuk zullen worden gemaakt, moeten dus worden gelezen rekening houdend met dit gegeven.

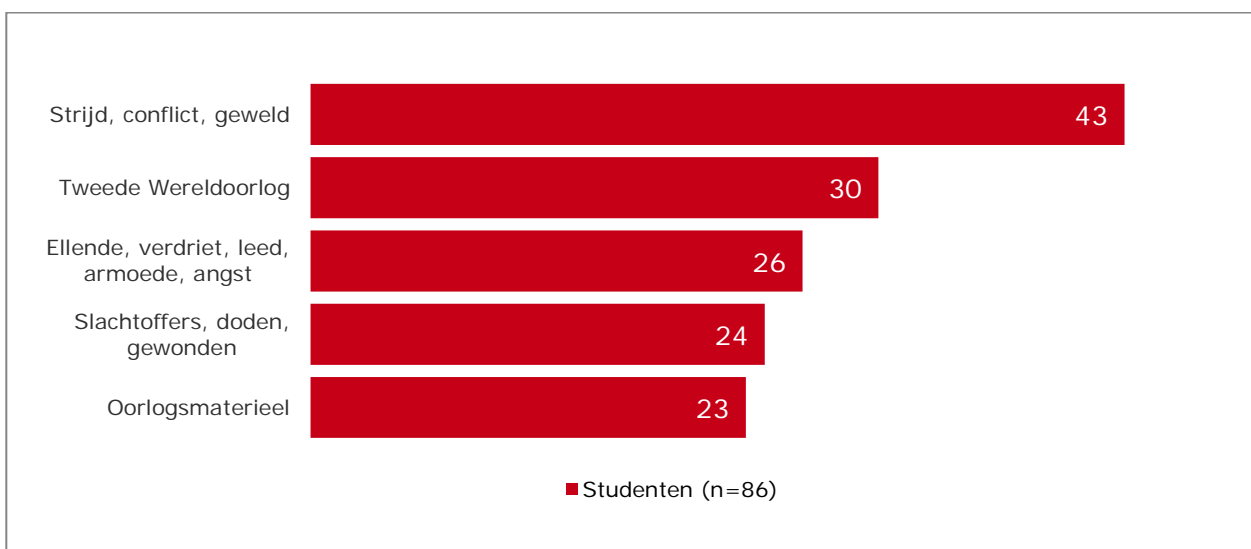
4.2 Interesse

De studenten associëren het woord 'oorlog' het sterkst met termen als 'strijd/conflict/geweld', dit wordt genoemd door 43%. Anders dan bij de primaire doelgroep wordt dus niet de Tweede Wereldoorlog het meest genoemd, dit antwoord staat met 30% op de tweede plaats van associaties met het woord 'oorlog'. Hierna volgt 'ellende/verdriet/leed' dat door 26% wordt genoemd, gevolgd door een vergelijkbaar deel (24%) dat 'slachtoffers/doden/gewonden' noemt. Daarnaast noemt bijna een kwart (23%) van de studenten 'oorlogsmaterieel' (bijvoorbeeld 'tanks'), wat onder deze groep een stuk vaker wordt genoemd dan onder de primaire doelgroep.

---

35 | *Associatie met de term 'oorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 20% genoemd).*

Bron: TNS NIPO, 2015

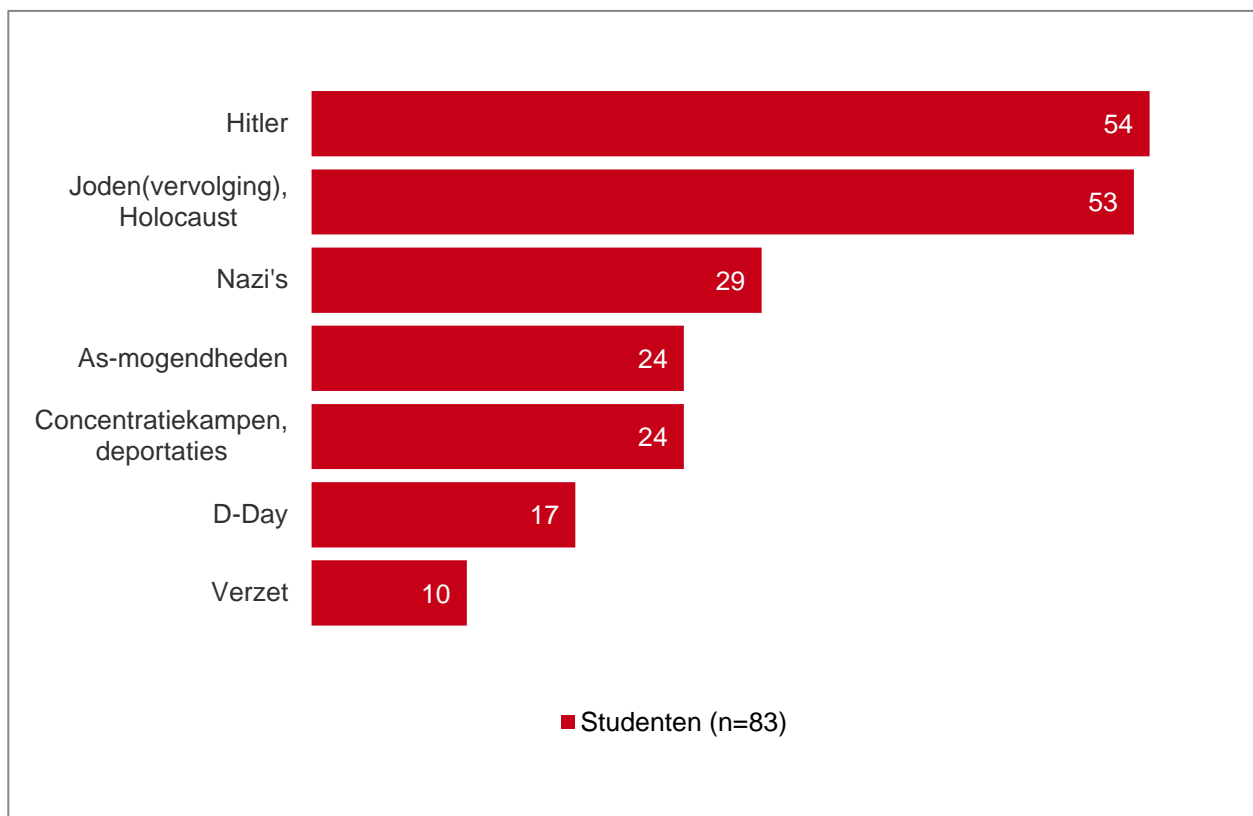
Een sterke associatie met de Tweede Wereldoorlog blijkt ook wanneer we de studenten een lijst met conflicten voorleggen en hen vragen aan welk conflict zij het eerst denken bij het woord 'oorlog'. Bijna zes op de tien (58%) studenten noemen dan als eerste de Tweede Wereldoorlog en bij negen op de tien (91%) studenten staat de Tweede Wereldoorlog in hun top drie.

Wanneer we de studenten vervolgens vragen om spontaan aan te geven waar zij als eerste aan denken wanneer zij het begrip 'Tweede Wereldoorlog' horen, zien we een duidelijk verschil met de primaire doelgroep. Waar we zagen dat de primaire doelgroep de Tweede Wereldoorlog vooral associeert met de Jodenvervolging, zien we dat de studenten meer associaties leggen met degenen verantwoordelijk voor de Jodenvervolging: Hitler en de Nazi's. De studenten associëren de Tweede Wereldoorlog allereerst met Hitler (54%, ter vergelijking: dit werd genoemd door 28% van de primaire doelgroep), op de voet gevolgd door Jodenvervolging (53%). Op de derde plaats staan de Nazi's (29%). Ter vergelijking: de Nazi's werden door slechts 12% van de primaire doelgroep genoemd.

---

36 | *Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 10% genoemd).*

Bron: TNS NIPO, 2015

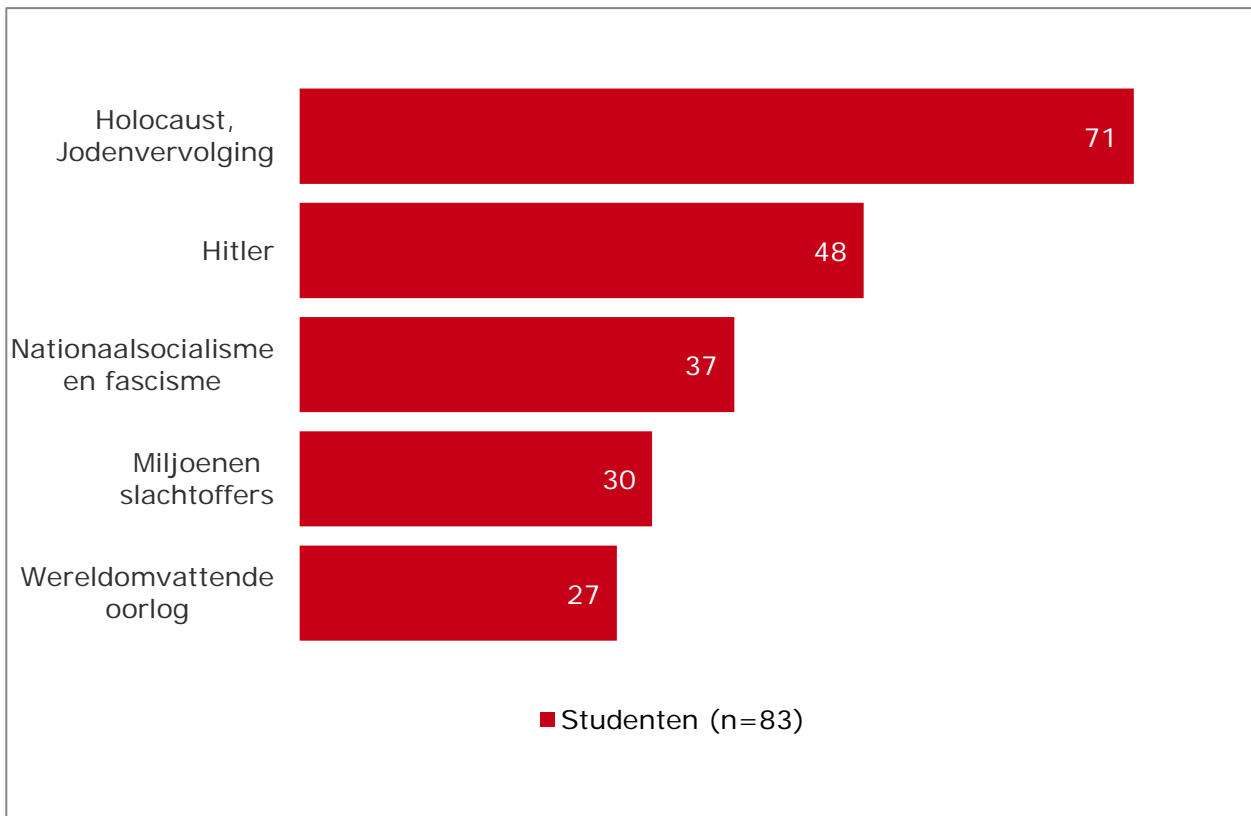
4.3 Onderwerpen

Gevraagd naar wat zij het meest kenmerkend vinden aan de Tweede Wereldoorlog, noemt 71% van de studenten de Holocaust als een van de meest kenmerkende dingen aan de Tweede Wereldoorlog. Eén op de drie (33%) studenten noemt de Holocaust zelfs als eerste. Dit is vergelijkbaar met de primaire doelgroep. De Holocaust wordt gevolgd door Hitler, die door 48% van de studenten als een van de meest kenmerkende dingen aan de Tweede Wereldoorlog wordt genoemd. Bij de primaire doelgroep zagen we ook Hitler op de tweede plaats staan van gegeven antwoorden, maar onder die groep lag het percentage met 38% wel een stuk lager. Het derde meest genoemde antwoord door studenten op de vraag wat men het meest kenmerkend vindt aan de Tweede Wereldoorlog is 'nationaalsocialisme en fascisme'. Dit wordt genoemd door 37% van de studenten, waar dit door een veel kleiner deel (19%) van de primaire doelgroep werd genoemd.

---

37 | Meest kenmerkend voor de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden; meest genoemde antwoorden, door minimaal 25% genoemd).

Bron: TNS NIPO, 2015

We zagen eerder dat 58% van de studenten bij het woord 'oorlog' het eerste denkt aan de Tweede Wereldoorlog. De overige 42% denkt als eerste aan een ander conflict. De studenten zijn gevraagd om voor het door hen als eerste genoemde conflict aan te geven welke perspectieven zij interessant vinden; het internationale, nationale, lokale, regionale, familie, of koloniale perspectief. De studenten blijken een duidelijke voorkeur te hebben voor het internationale perspectief, dit wordt genoemd door driekwart (74%) van de studenten. Dit is vergelijkbaar wanneer we specifiek kijken naar de studenten

die als eerste aan de Tweede Wereldoorlog dachten (72%). Daarnaast noemt ook één op de drie (34%) studenten het nationaal perspectief, maar wanneer we vervolgens weer specifiek naar de studenten kijken die als eerste aan de Tweede Wereldoorlog dachten, dan zien we dat zij het nationale perspectief interessanter vinden (44%). De overige antwoorden worden door slechts een enkele student genoemd.

Gevraagd naar welke onderwerpen zij het meest interessant vinden, met betrekking tot het door hen als eerste genoemde conflict, zien we dat het grootste deel (40%) van de studenten aangeeft de meeste interesse te hebben in het onderwerp 'politiek'. Wanneer we specifiek kijken naar studenten die als eerste de Tweede Wereldoorlog noemden, dan zien we dat 'politiek' door hen minder interessant gevonden wordt (32%). Bij de groep studenten die als eerste aan de Tweede Wereldoorlog dachten staat het onderwerp 'vervolgung' (50%) bovenaan.

De populariteit van het onderwerp 'politiek' zien we ook terug wanneer we alle studenten vervolgens vragen welke groepen zij het meest interessant vinden, met betrekking tot het conflict waar zij als eerste aan dachten. We zien namelijk dat de helft (49%) van de studenten aangeeft 'de kopstukken/leiders' de meest interessante groep te vinden. Dit onderwerp is ook het meest populair onder studenten die specifiek de Tweede Wereldoorlog als eerste noemden (42%), op de voet gevolgd door 'slachtoffers' (40%).

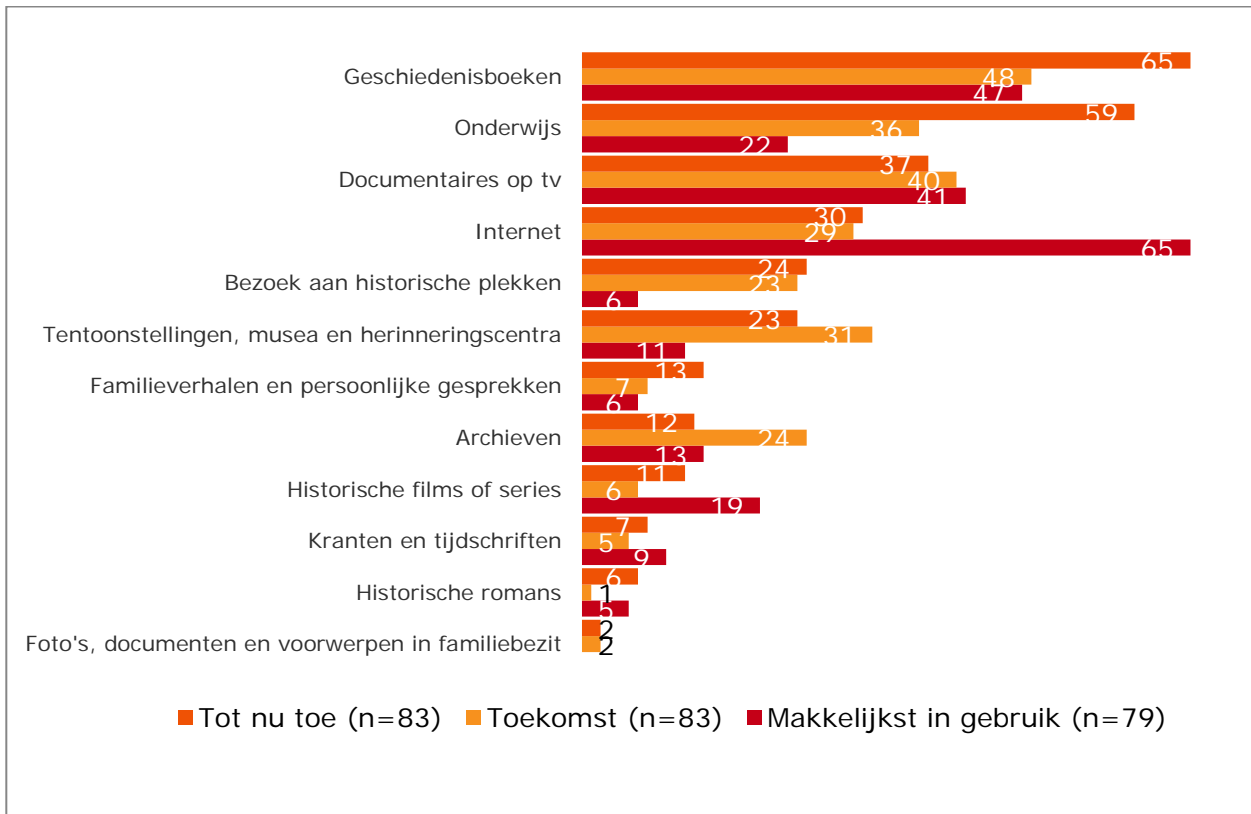
4.4 Bronnen

Studenten geven aan dat 'geschiedenisboeken' (65%) en 'onderwijs' (59%) voor hen belangrijke informatiebronnen zijn voor hun kennis over de Tweede Wereldoorlog. Wanneer zij meer willen weten over de Tweede Wereldoorlog zouden veel studenten ook geschiedenisboeken gebruiken (48%) en een vergelijkbaar deel vindt geschiedenisboeken het gemakkelijkst om te gebruiken (47%). Ruim één op de drie (36%) studenten vinden 'onderwijs' een belangrijke bron wanneer zij meer willen weten over de Tweede Wereldoorlog, maar de groep die 'onderwijs' hiervoor een gemakkelijk te benutten bron vindt, is een stuk kleiner (22%).

Studenten vinden 'documentaires op televisie' een stuk minder belangrijke bron voor hun kennis over de Tweede Wereldoorlog dan de primaire doelgroep; waar 63% van de primaire doelgroep documentaires op televisie noemde, doet 37% van de studenten dit. Dit blijkt ook wanneer we vragen hoe vaak men met de Tweede Wereldoorlog in aanraking komt door het bekijken van documentaires op televisie; dit gebeurt vaak voor 42% van de primaire doelgroep maar voor slechts 23% van de studenten. Wanneer zij meer te weten willen komen over de Tweede Wereldoorlog staan de documentaires wel op de tweede plaats van meest informatieve bronnen (40%).

Ruim één op de tien (12%) studenten geeft aan dat 'archieven' belangrijk zijn voor hun huidige kennis over de Tweede Wereldoorlog. Maar liefst een kwart (24%) van de studenten geeft aan dat dit een belangrijke bron zou zijn wanneer zij meer te weten willen komen.

38 | Bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog: welke zijn tot nu toe gebruikt, welke zijn voor toekomstige informatie favoriet en welke zijn het makkelijkst in gebruik.

Bron: TNS NIPO, 2015

Eén op de drie studenten (34%) geeft aan alleen of vooral Nederlandse bronnen te gebruiken voor hun kennis over de Tweede Wereldoorlog. Bijna zes op de tien (58%) studenten gebruiken hiervoor zowel Nederlandse als buitenlandse bronnen en een klein deel (6%) gebruikt vooral buitenlandse bronnen.

Van de studenten geeft 8% aan zeer bekend te zijn met het aanbod aan papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog. Ter vergelijking; van de primaire doelgroep gaf 2% aan hiermee zeer bekend te zijn. Daarnaast geeft nog een kwart (25%) van de studenten aan 'tamelijk bekend' te zijn met het aanbod van archieven. Ruim één op de drie studenten geeft aan vaak (7%) of af en toe (30%) gebruik te maken van archiefstukken over de Tweede Wereldoorlog. Studenten doen dit een stuk vaker dan de primaire doelgroep waarvan slechts 1% aangaf dit vaak te doen en 14% af en toe.

Van de in totaal 28 studenten (deze resultaten zijn indicatief i.v.m. dit lage aantal) die aangaven gebruik te maken van archiefstukken over de Tweede Wereldoorlog, gaf de helft aan bij voorkeur

digitale archiefstukken te gebruiken en één op de vijf studenten heeft een uitgesproken voorkeur voor papieren documenten.

4.5 Conclusie

Vergelijkbaar met de primaire doelgroep zien we ook onder de groep studenten een sterke associatie met de Tweede Wereldoorlog. Waar we bij de primaire doelgroep echter zagen dat zij bij de Tweede Wereldoorlog het eerste denken aan de Jodenvervolging, zien we dat de studenten juist eerder denken aan de verantwoordelijken voor de Jodenvervolging: Hitler en de Nazi's. In lijn hiermee zien we ook dat de studenten 'Hitler' vaker als een van de meest kenmerkende aspecten van de Tweede Wereldoorlog noemen dan de primaire doelgroep. Deze sterke associatie met Hitler zagen we eerder onder de jongeren van de primaire doelgroep; de studenten vallen qua leeftijd in diezelfde groep.

Wanneer studenten meer willen weten over de Tweede Wereldoorlog vinden zij geschiedenisboeken en documentaires op televisie het meest informatief, maar het internet vinden zij de gemakkelijkste bron om meer informatie te vinden over de Tweede Wereldoorlog. Ook archieven worden door sommige studenten gebruikt voor informatie over de Tweede Wereldoorlog en we zien dat de bekendheid van papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog een stuk hoger ligt onder de studenten dan onder de primaire doelgroep.

5 Doelgroep: docenten

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten besproken voor geschiedenisdocenten in het middelbaar onderwijs. In totaal hebben 128 geschiedenisdocenten meegewerkt aan het onderzoek. Zoals verwacht geven alle geschiedenisdocenten aan geïnteresseerd te zijn in geschiedenis. Het merendeel van de geschiedenisdocenten (91%) geeft aan tamelijk of zeer geïnteresseerd te zijn in het thema oorlog.

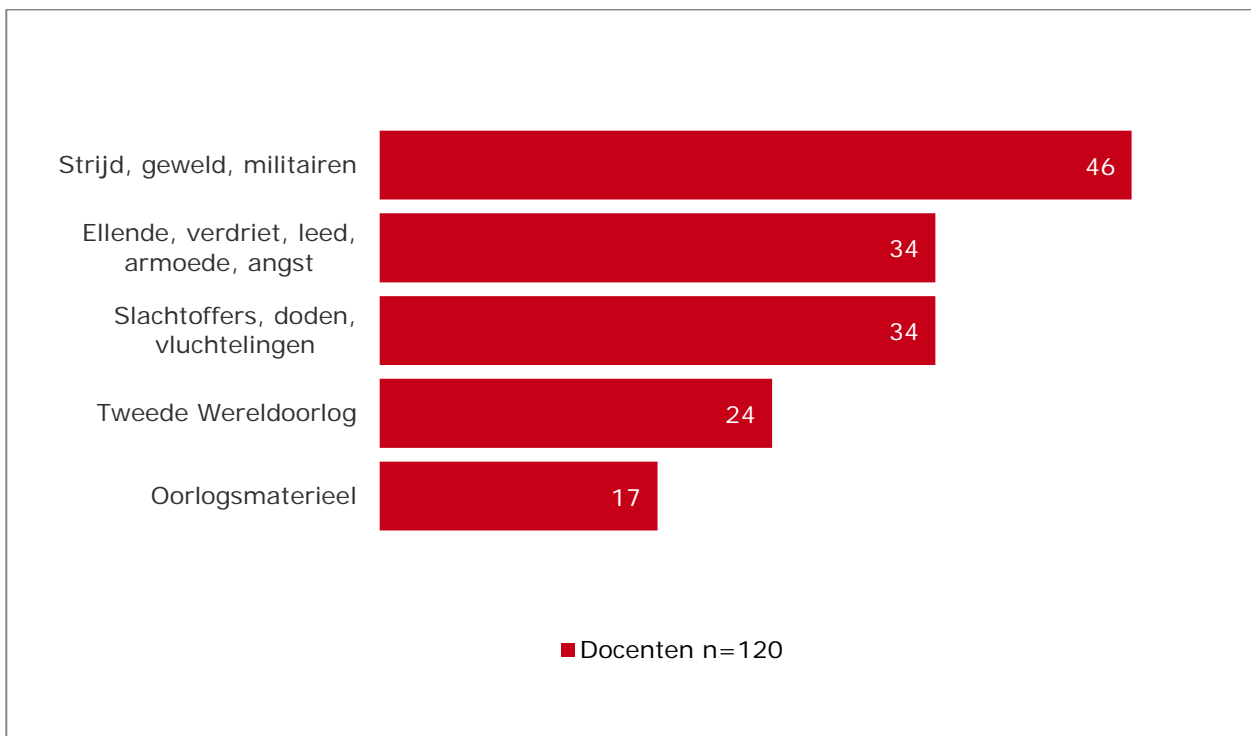
5.2 Interesse

Waar we zagen dat de primaire doelgroep de sterkste associatie heeft met de Tweede Wereldoorlog bij het woord 'oorlog', zien we dat de geschiedenisdocenten in eerste instantie aan meer algemene termen denken. Het meest gegeven antwoord (46%) is 'strijd/geweld/militairen', gevolgd door 'slachtoffers/doden/vluchtelingen' (34%) en 'ellende/verdriet/leed' (ook 34%). De Tweede Wereldoorlog volgt hierna en wordt door een kwart (24%) van de geschiedenisdocenten genoemd.

---

39 | Associatie met de term 'oorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 15% genoemd).

Bron: TNS NIPO, 2015

Wanneer we de docenten een lijst met conflicten voorleggen en hen vragen aan welke (maximaal 2) conflicten zij als eerste denken bij het woord 'oorlog', zien we ook bij hen een sterke associatie met de Tweede Wereldoorlog. Maar liefst 92% noemt de Tweede Wereldoorlog en de helft (51%) noemt de

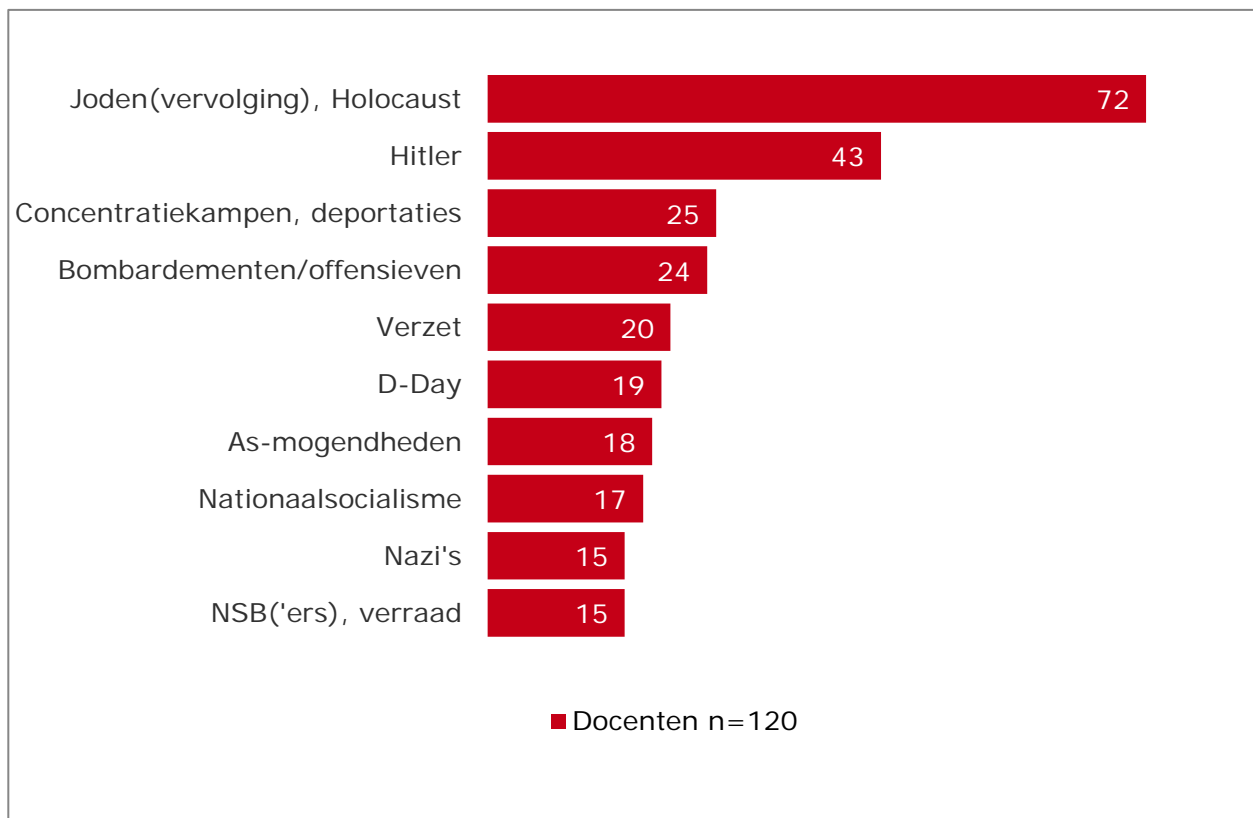
Tweede Wereldoorlog zelfs als eerste. De geschiedenisdocenten denken daarnaast ook vaker dan de primaire doelgroep aan de Eerste Wereldoorlog en de Koude Oorlog, deze worden door respectievelijk 64% en 25% van de docenten genoemd.

Wanneer docenten wordt gevraagd waar zij spontaan aan denken bij het horen van het begrip 'Tweede Wereldoorlog', zien we dat de docenten meer antwoorden geven dan de overige groepen zoals de primaire doelgroep. Daarmee noemen de docenten veel antwoorden vaker dan de andere groepen en geven zij ook meer verschillende antwoorden. Dit zal vooral te maken hebben met de grotere kennis van de docenten over het onderwerp. De meest genoemde antwoorden onder de docenten zijn wel antwoorden die ook veel genoemd werden onder de primaire doelgroep; het meest genoemde antwoord is net als onder de primaire doelgroep 'Jodenvervolging' en wordt door 72% van de docenten genoemd. 'Hitler' wordt door 43% van de docenten genoemd en daarna noemt een kwart (25%) van de docenten (ook) 'concentratiekampen'.

---

40 | *Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 15% genoemd).*

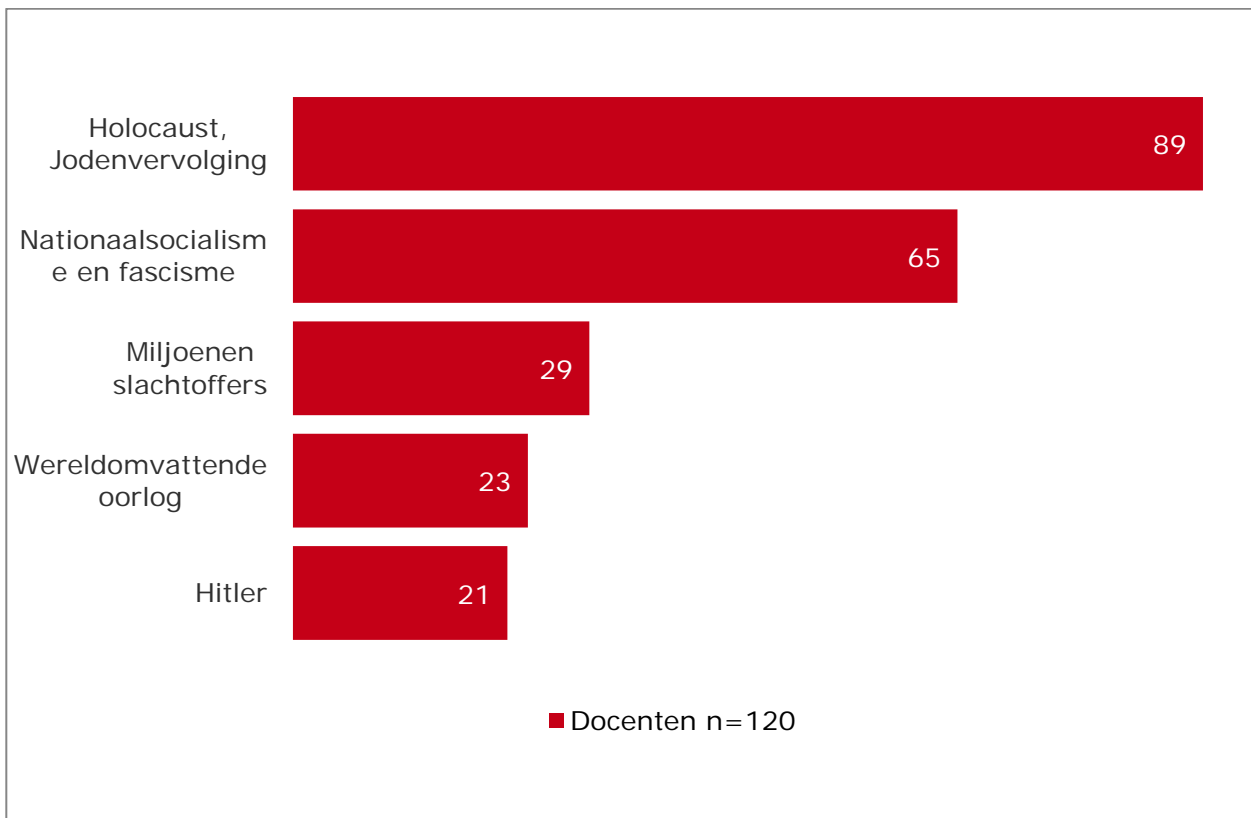

Bron: TNS NIPO, 2015

5.3 Onderwerpen

Gevraagd naar wat zij de meest kenmerkende aspecten (maximaal 2) vinden aan de Tweede Wereldoorlog, noemt de meerderheid van de docenten de Holocaust (89%). Ruim vier op de tien (43%) docenten noemen de Holocaust zelfs als eerste. De docenten noemen in vergelijking met de primaire doelgroep op deze vraag ook relatief vaak 'nationaalsocialisme'. Bijna twee op de drie docenten (65%) geven dit antwoord, waar dit onder de primaire doelgroep 19% was.

41 | Meest kenmerkend voor de Tweede Wereldoorlog (maximaal 2 antwoorden; meest genoemde antwoorden, door minimaal 20% genoemd).

Bron: TNS NIPO, 2015

We zagen eerder dat 51% van de docenten bij het woord 'oorlog' het eerste denkt aan de Tweede Wereldoorlog. De overige 49% denkt als eerste aan een ander conflict, waarvan de meeste docenten als eerste aan de Eerste Wereldoorlog denken. De docenten zijn gevraagd om voor het door hen als eerste genoemde conflict aan te geven welke perspectieven zij interessant vinden; het internationale, nationale, lokale, regionale, familie, of koloniaal perspectief. De docenten blijken het internationaal perspectief (77%) interessanter te vinden dan het nationaal perspectief (57%). Daarnaast geeft 21% van de docenten aan interesse te hebben voor het lokale perspectief.

Wanneer we specifiek kijken naar de docenten die als eerste aan de Tweede Wereldoorlog dachten, zien we dat het internationaal perspectief ook bovenaan staat (76%), gevolgd door het nationale perspectief (61%).

Wanneer we vragen welke onderwerpen zij het meest interessant vinden, met betrekking tot het door hen als eerste genoemde conflict, zien we dat 'vervolging' (66%) verreweg het meest populaire onderwerp is onder de docenten. Dit onderwerp wordt gevolgd door 'politiek' (46%) en 'dagelijks leven' (29%). Wanneer we specifiek alleen kijken naar de docenten die als eerste aan de Tweede Wereldoorlog dachten, zien we vergelijkbare percentages (vervolging: 73%, politiek: 48%, dagelijks leven: 31%).

5.4 Bronnen

Van de docenten geeft de meerderheid (82%) aan zeer of tamelijk vaak informatie op te zoeken over de Tweede Wereldoorlog, buiten de bij hen op school gebruikte lesmethoden. Slechts een enkeling (2%) doet dit weinig of nooit.

---

42 | Zoekt u wel eens informatie over de Tweede Wereldoorlog buiten de bij u op school gebruikte lesmethoden? (n=128)

Bron: TNS NIPO, 2015

Voor de docenten zijn geschiedenisboeken (87%) de belangrijkste bron van informatie voor hun kennis over de Tweede Wereldoorlog. Deze vinden de meeste docenten ook het meest informatief wanneer zij meer te weten willen komen over de Tweede Wereldoorlog (70%) en het gemakkelijkst om te gebruiken (73%).

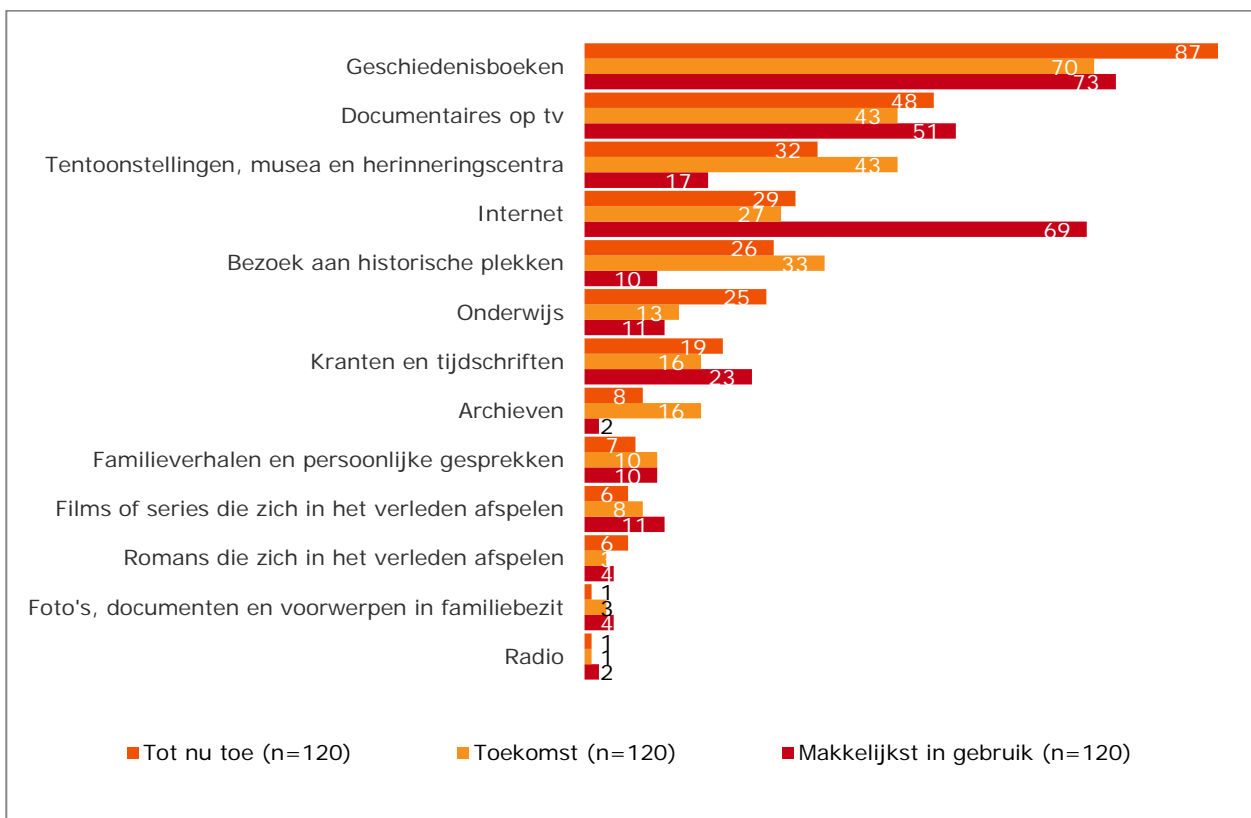
De op één na belangrijkste bron van informatie voor de docenten bestaat uit 'documentaires op televisie' (48%). Onder de primaire doelgroep zagen we een behoorlijk hoger aandeel dat deze documentaires van belang vindt voor hun kennis (63%). Van de docenten komt daarentegen wel een groter aandeel (66%) regelmatig in aanraking met de Tweede Wereldoorlog via documentaires op televisie dan onder de primaire doelgroep (42%).

Ongeveer drie op de tien docenten geven daarnaast aan dat tentoonstellingen (32%) en het internet (29%) voor hen belangrijke informatiebronnen zijn. Waar we zagen dat onder de primaire doelgroep het internet belangrijker begint te worden als informatiebron (38% noemde dit als informatieve bron voor meer informatie), zien we dat dit bij de docenten in mindere mate het geval is. Eén op de vier (27%) docenten vindt het internet een informatieve bron om meer te weten te komen over de Tweede Wereldoorlog. Wanneer we kijken welke bronnen de docenten het gemakkelijkst vinden om te gebruiken, zien we dat het internet wel heel hoog scoort. Zeven op de tien (69%) van de docenten noemen het internet als gemakkelijkste bron.

Daarnaast noemt één op de zeven (16%) docenten 'archieven' als belangrijke informatiebron voor hun kennis. Opvallend is dat docenten 'archieven' in mindere mate gemakkelijk vinden om te gebruiken, in vergelijking met de primaire doelgroep. Waar 7% van de primaire doelgroep aangaf 'archieven' een makkelijke bron te vinden voor informatie over de Tweede Wereldoorlog, geldt dit voor slechts 2% van de docenten.

43 | Bronnen voor kennis over de Tweede Wereldoorlog: welke zijn tot nu toe gebruikt, welke zijn voor toekomstige informatie favoriet en welke zijn het makkelijkst in gebruik.

Bron: TNS NIPO, 2015

Eén op de drie (33%) docenten geeft aan alleen of voornamelijk Nederlandse informatiebronnen te gebruiken voor hun kennis over de Tweede Wereldoorlog. Bijna twee op de drie (65%) docenten gebruiken zowel Nederlandse als buitenlandse bronnen. Slechts een enkeling gebruikt vooral buitenlandse bronnen.

Van de docenten geeft 6% aan zeer bekend te zijn met het aanbod aan papieren en digitale archieven over de Tweede Wereldoorlog. Bijna de helft van de docenten geeft aan hier tamelijk bekend mee te zijn. De bekendheid van de archieven ligt hiermee meer dan twee keer zo hoog als onder de primaire doelgroep. Gevraagd naar of zij zelf wel eens archiefstukken over de Tweede Wereldoorlog gebruiken, geeft een klein deel (3%) dit vaak te doen en de helft (52%) doet dit af en toe. Twee op de drie (66%) docenten die archiefstukken gebruiken, doen dit bij voorkeur digitaal. Een kwart (25%) van alle docenten geeft aan dat (ook) hun leerlingen af en toe gebruik maken van archiefstukken over de Tweede Wereldoorlog.

5.5 Conclusie

Bij het denken aan het woord 'oorlog' zien we dat docenten eerder denken aan meer algemene termen als 'strijd' en 'conflict' dan direct aan de Tweede Wereldoorlog, zoals we wel zagen bij de primaire doelgroep. Maar wanneer we de docenten een lijst met conflicten voorleggen en zij er (maximaal) 2 mogen noemen, zien we plotseling wel een sterke associatie met de Tweede Wereldoorlog; ruim negen op de tien docenten denken hier dan aan. Gevraagd naar waar zij spontaan aan denken bij de Tweede Wereldoorlog, zien we dat het merendeel van de docenten dan denkt aan de Jodenvervolgving. Dit is ook het aspect dat de docenten het meest kenmerkend vinden aan de Tweede Wereldoorlog.

De bekendheid van archieven over de Tweede Wereldoorlog ligt onder de docenten veel hoger dan onder de primaire doelgroep, maar opvallend genoeg geven docenten minder vaak aan archieven een gemakkelijke bron te vinden voor kennis over de Tweede Wereldoorlog, in vergelijking met de primaire doelgroep. Slechts een enkele docent vindt archieven gemakkelijk om te gebruiken. Desondanks maakt meer dan de helft van de docenten wel eens gebruik van archieven en een kwart van de docenten geeft aan dat (ook) hun leerlingen wel eens gebruik maken van archieven over de Tweede Wereldoorlog. De meerderheid van de docenten maakt bij voorkeur gebruik van digitale archiefstukken.

6 Doelgroep: scholieren

6.1 Inleiding

De doelgroep scholieren bestaat uit een steekproef van jongeren tussen 10 en 15 jaar oud, dus leerlingen uit het basis- (40%) en middelbaar onderwijs (60%). Deze doelgroep is vooraf gescreend op hun interesse in oorlog en geschiedenis. In totaal hebben 364 scholieren meegewerkt aan het onderzoek. Van deze scholieren geeft ruim driekwart (78%) aan interesse te hebben in geschiedenis en ruim acht op de tien (83%) scholieren geven aan geïnteresseerd te zijn in oorlog. Er is behoorlijk wat overlap tussen scholieren die geïnteresseerd zijn in oorlog en scholieren die geïnteresseerd zijn in geschiedenis: twee derde van de scholieren (66%) is geïnteresseerd in beide onderwerpen.

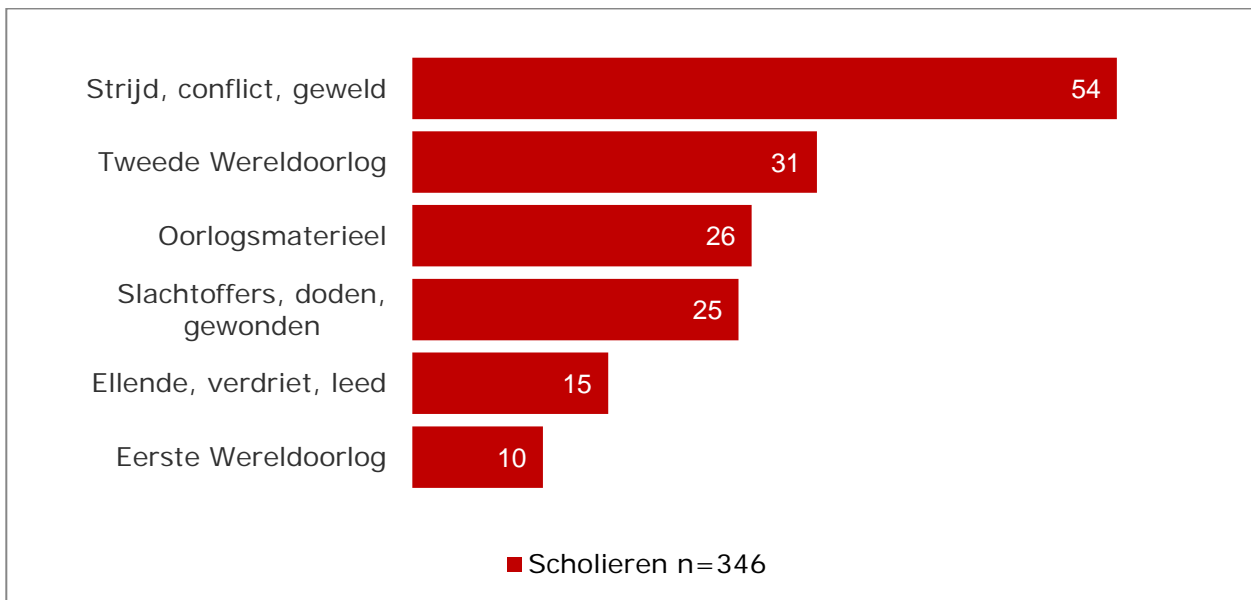
6.2 Interesse

De scholieren associëren het woord 'oorlog' het sterkst met de termen 'strijd/conflict/geweld', dit wordt genoemd door 54%. De Tweede Wereldoorlog staat met 31% op de tweede plaats van associaties met het woord 'oorlog'. Op de derde plaats volgt oorlogsmaterieel (tanks/geweren/bommen) met 26% en staat daarmee veel hoger dan bij de primaire doelgroep (8%). Scholieren associëren oorlog ongeveer even vaak met 'slachtoffers/doden/gewonden' (25%) als met 'oorlogsmaterieel'. Termen als 'ellende/verdriet/leed' werden slechts door 15% van de scholieren genoemd, dit is bij de primaire doelgroep met 30% een stuk hoger.

---

44 | Associatie met de term 'oorlog' (meest genoemde antwoorden, door minimaal 10% genoemd).

Bron: TNS NIPO, 2015

De Tweede Wereldoorlog is voor scholieren de meest herkenbare oorlog. Als we een lijst met conflicten uit het heden en het verleden voorleggen en hen vragen aan welke oorlog zij het eerst denken bij het zien van deze lijst, geven bijna alle scholieren als antwoord de Tweede Wereldoorlog

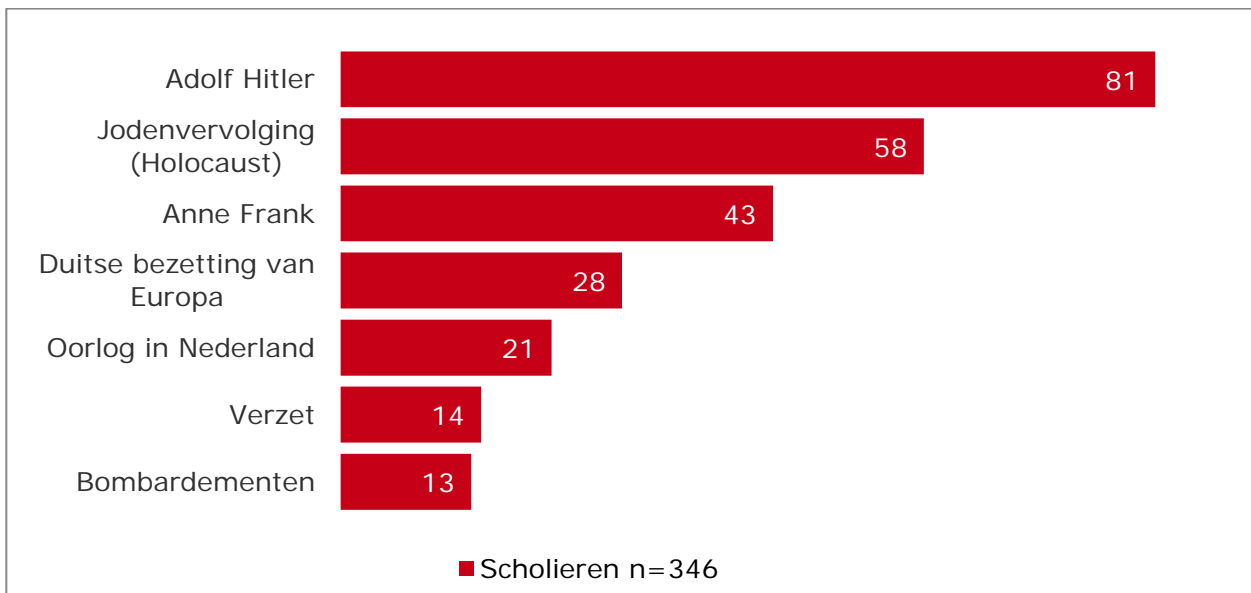
(93%). De Eerste Wereldoorlog (35%), de huidige oorlog in Syrië (28%) en de huidige oorlog in Oekraïne (21%) volgen op afstand.

Wanneer we de scholieren vervolgens vragen om uit een lijstje van mogelijkheden aan te geven waar zij als eerste aan denken wanneer zij het begrip 'Tweede Wereldoorlog' horen, zien we een duidelijk verschil met de primaire doelgroep. Hierbij moet worden opgemerkt dat de scholieren een lijstje met mogelijkheden voorgelegd kregen, terwijl de primaire doelgroep spontane associaties opschreef. Terwijl de primaire doelgroep de Tweede Wereldoorlog vooral associeert met de Jodenvervolging (44%), zien we dat de scholieren vaker de associatie leggen met Adolf Hitler. Acht van de tien scholieren associëren de Tweede Wereldoorlog met Hitler (81%, ter vergelijking: dit werd spontaan genoemd door 28% van de primaire doelgroep). Het tweede meest geselecteerde antwoord onder de scholieren is Jodenvervolging (58%). Op de derde plaats staat Anne Frank met 43%, zij werd veel vaker geselecteerd door de scholieren dan dat zij spontaan werd genoemd door de primaire doelgroep (2%).

---

45 | Associatie met het begrip 'Tweede Wereldoorlog'

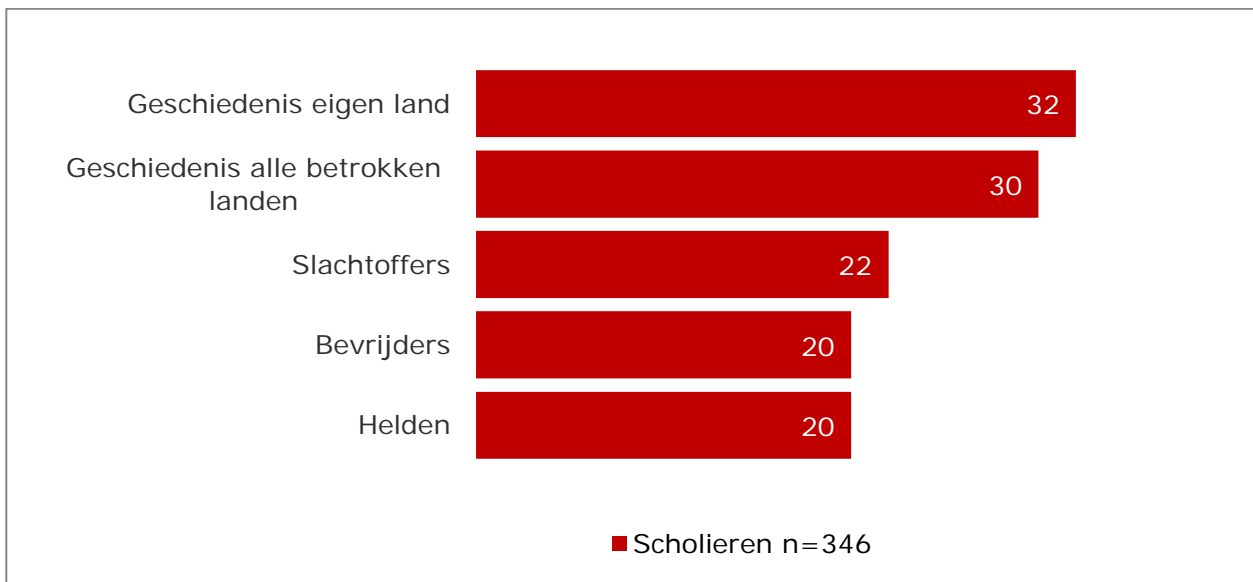
Bron: TNS NIPO, 2015

6.3 Onderwerpen

Als de scholieren wordt gevraagd welke 'soorten geschiedenis' van de Tweede Wereldoorlog zij het meest interessant vinden, geven zij veelal aan de geschiedenis van bij de oorlog betrokken landen het meest interessant te vinden. Dit zie je bijvoorbeeld terug in het aandeel van de scholieren dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in het eigen land (32%) en de geschiedenis van alle landen die bij de oorlog betrokken waren (30%) selecteert bij deze vraag. Aan de andere kant is ook de geschiedenis van de mensen die in de oorlog een rol hebben gespeeld interessant voor scholieren: slachtoffers (22%), helden (20%) en bevrijders (20%) werden regelmatig genoemd als meest interessante aspecten van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Antwoorden die door de scholieren in mindere mate geselecteerd worden zijn: 'geschiedenis van mijn eigen familie' (16%), 'oorlogsmisdadigers' (15%), 'gewone mensen' (13%), 'geschiedenis van mijn eigen dorp of stad' (7%) en 'geschiedenis van mijn eigen streek/provincie' (5%).

46 | *Interesse type geschiedenis 'Tweede Wereldoorlog' (meest gegeven antwoorden, door minimaal 20%).*

Bron: TNS NIPO, 2015

Deze vragen zijn niet op dezelfde manier gesteld aan de primaire doelgroep, dus de resultaten kunnen niet één op één vergeleken worden. Voor het algemene beeld: de primaire doelgroep geeft aan 'gewone mensen/burgers' en 'bevrijders' de meest interessante groepen te vinden in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en vindt ook de nationale én internationale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (59%) interessant.

6.4 Onderwijs

Van de scholieren geeft de helft (49%) aan op school vaak iets te horen over de Tweede Wereldoorlog. Ruim één op de tien scholieren (12%) vindt hier uitgesproken weinig over te horen. Wanneer we kijken naar specifieke "schoolmomenten" zien we dat scholieren het meest aangeven vaak iets te horen op school over de Tweede Wereldoorlog tijdens de les: vier op de tien scholieren (39%) geven aan op dit moment vaak iets over de Tweede Wereldoorlog te horen tijdens de lessen op school, de helft (49%) geeft aan hier *soms* iets over te horen tijdens de lessen. Daarnaast hoort één op de drie (34%) scholieren vaak iets op school over de Tweede Wereldoorlog rondom 4 en 5 mei en 17% van de scholieren hoort hier vaak iets over bij het bezoeken van een oorlogsmuseum met de klas.

Wanneer zij iets zouden mogen veranderen aan de lessen over de Tweede Wereldoorlog op school, zouden twee op de drie (67%) scholieren op school meer willen horen over de Tweede Wereldoorlog en een kwart (24%) geeft aan van mening te zijn precies genoeg te horen over de Tweede Wereldoorlog op school. Slechts een enkele scholier geeft aan (iets) minder te willen horen op school over de Tweede Wereldoorlog, of het niet te weten.

6.5 Bronnen

Als we vragen wat de belangrijkste informatiebronnen zijn voor geschiedenis, noemt ruim de helft van de scholieren 'school' (55%) en vier van de tien scholieren de geschiedenisboeken op school (42%). Wanneer we echter vragen wat belangrijke informatiebronnen zijn over de Tweede Wereldoorlog als ze zelf informatie op willen zoeken, geven scholieren aan dat ze Google (22%), tv-documentaires (15%) en Wikipedia (14%) zouden gebruiken. Wat opvalt, is dat slechts 6% van de scholieren aangeeft dat zij informatie op zouden zoeken in de geschiedenisboeken die zij op school gebruiken. Schoolboeken worden dus wel als een bron van informatie gezien, maar zullen niet vaak gebruikt worden als de scholieren zelf informatie moeten zoeken.

Bron: TNS NIPO, 2015

Scholieren vinden wel dat ze op school en uit schoolboeken het meeste leren over geschiedenis: bijna negen op de tien scholieren geven aan dat de school zelf en de geschiedenisboeken op school leerzaam zijn (beide 86%, niet in de grafiek). Musea (78%) en documentaires op TV (75%) zijn ook informatief voor deze groep, net zoals een bezoek aan een historische plaats (71%). Ruim de helft van de scholieren vindt dat Wikipedia en Google bijdragen aan hun kennis van geschiedenis (beide 56%).

6.6 Conclusie

In tegenstelling tot de primaire doelgroep, associëren scholieren oorlog voornamelijk met strijd of geweld en daarna pas met de Tweede Wereldoorlog. Ook is de associatie met oorlogsmateriaal zoals tanks en geweren sterker bij scholieren en wordt er minder snel gedacht aan het leed dat oorlog veroorzaakt.

Als er wordt gevraagd naar associaties met de Tweede Wereldoorlog denken scholieren eerder dan de primaire doelgroep aan kenmerkende personen uit deze oorlog. Als eerste denken zij aan Adolf Hitler, de primaire doelgroep denkt als eerste aan de Jodenvervolgning. De Jodenvervolgning komt bij scholieren op de tweede plaats. Daarnaast denken scholieren bij de Tweede Wereldoorlog vaak aan Anne Frank.

Scholieren vinden school en schoolboeken belangrijke informatiebronnen, waarvan zij veel leren over de geschiedenis. Ook zijn televisiedocumentaires en het bezoeken van musea of historische plekken volgens hen leerzaam. Wanneer scholieren zelf moeten zoeken naar informatie over de Tweede Wereldoorlog richten zij zich echter volledig op digitale bronnen zoals Google en Wikipedia.

7 Onderzoeksverantwoording

7.1 Screening

Allereerst legden we in onze maandelijkse screening¹² – waarbij de gegevens van in totaal 82.939 personen uit ons consumentenpanel, TNS NIPO Consumer base, werden opgeslagen - een drietal vragen voor:

1. *In welke van onderstaande thema's heeft <lid van het huishouden> het meeste interesse?* (De respondent kreeg een negental onderwerpen voorgelegd, waaruit hij of zij er maximaal drie kon kiezen. Het betrof de volgende, willekeurig voorgelegde onderwerpen: sport, kunst en cultuur, geschiedenis, natuur en milieu, politiek, oorlog, reizen, gezondheid en economie. Men kon ook 'geen van deze' kiezen. Alleen als men voor geschiedenis en/of oorlog koos, ging men door naar de volgende vragen.)

2. *U heeft aangegeven dat <lid van huishouden> interesse heeft in de thema's geschiedenis en/of oorlog. In welke van onderstaande onderwerpen hebt <lid van huishouden> het meeste interesse?* (De respondent kreeg een elftal onderwerpen voorgelegd, waaruit hij of zij er indien gewenst meerdere uit kon kiezen. Het betrof de volgende, willekeurig voorgelegde oorlogen: actuele oorlogen, de Tachtigjarige Oorlog (Nederlandse onafhankelijkheidsstrijd tegen Spanje), de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog, de Onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië, de Koude Oorlog, de internationale vredesmissies van Nederlandse militairen, grote historische leiders, militaire geschiedenis, de Holocaust, en het leven van gewone burgers in. Men kon ook 'geen van deze' kiezen. Alleen als men minimaal één oorlog noemde, ging men door naar de laatste vraag.)

3. *Waarop is de kennis van <lid van huishouden> over de thema's <oorlog vraag 2> gebaseerd?* (De respondent kreeg - per oorlog - een elftal mogelijke bronnen voorgelegd, waaruit hij of zij er indien gewenst meerdere uit kon kiezen. Het betrof de volgende, willekeurig voorgelegde bronnen: geschiedenisboeken, tentoonstellingen en musea, radio, films en televisie, internet en apps, onderwijs, bezoek aan historische plekken, kranten en tijdschriften, archieven, persoonlijke verhalen en gesprekken, en eigen ervaringen. Men kon ook 'geen van deze' kiezen of voor 'weet niet' opteren.)

Dankzij de screening konden de juiste personen voor het hoofdonderzoek geselecteerd worden: mensen die in oorlog en/of geschiedenis geïnteresseerd zijn.

---

¹² In de maandelijkse screening wordt aan de 'poortwachter' (één persoon van alle ingeschreven huishoudens van TNS NIPO) online een reeks vragen over een gevarieerde lijst onderwerpen gesteld – zo ook de vragen die in dit hoofdstuk worden behandeld. De vragen zijn ook over andere meerderjarige leden van het huishouden gesteld. Het veldwerk liep gedurende de maand december 2014.

7.2 Steekproef

Voor het onderzoek zijn 6 verschillende doelgroepen geselecteerd:

- Algemeen publiek 18+. Dit is een steekproef van Nederlanders van 18 jaar en ouder uit de TNS NIPObase, representatief voor de Nederlandse bevolking 18+.
- Primaire doelgroep. Deze respondenten zijn geselecteerd uit de groep respondenten die in de hiervoor beschreven screening aangaven interesse te hebben in de thema's geschiedenis en/of oorlog. Daarbij is rekening gehouden met de verdeling van de sociodemografische kenmerken geslacht, leeftijdsklasse, opleidingsniveau, Nielsen-regio en grootte van het huishouden. De verdeling in de steekproef is op die kenmerken gelijk aan de verdeling in de populatie in de screening.
- Ophoging laagopgeleiden. Om voldoende laagopgeleiden in de steekproef van geïnteresseerden te hebben om statistisch betrouwbare uitspraken over deze doelgroep te kunnen doen, is een extra steekproef uitgezet onder respondenten met een opleidingsniveau lager dan MBO. Dit betekent dat deze laagopgeleide groep relatief oververtegenwoordigd is in de resulterende steekproef. Om de algemene resultaten daardoor niet te laten beïnvloeden, heeft deze groep een lagere weegfactor gekregen in de totaalresultaten.
- Allochtonen. Deze respondenten hebben een Surinaamse (n=50), Antilliaanse (n=50), Marokkaanse (n=50) of Turkse (n=50) achtergrond – men is zelf, of één of beide ouders in Suriname, de Antillen, Marokko en Turkije geboren – en gaven in de screening aan interesse te hebben in de thema's geschiedenis en/of oorlog.
- Studenten. Deze respondenten zijn geselecteerd op basis van een onderwijsscreening in de TNS NIPObase uit november 2014. Voor deze doelgroep zijn studenten geselecteerd die een HBO-opleiding Hoger Pedagogisch Onderwijs (bijv. PABO) volgen, of een WO-opleiding in de richtingen 'kunst, cultuur en geschiedenis' of 'talen en communicatie'. Van deze studenten is dus niet altijd op voorhand bekend of ze interesse hebben in geschiedenis en/of oorlog.
- Scholieren. Deze respondenten zijn tussen 10 en 15 jaar oud en gaven in de screening aan interesse te hebben in de thema's geschiedenis en/of oorlog.
- Docenten. Voor selectie van deze doelgroep is door Kenniscentrum Oorlogsbronnen/NIOD een bestand met leden van de VGN (Vereniging van docenten Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland) gebruikt. Alle leden zijn aangeschreven.

7.3 Vragenlijsten

In nauw overleg met het Kenniscentrum Oorlogsbronnen/NIOD (Kees Ribbens en Lotte Kaatee) is een basisvragenlijst opgesteld. Per doelgroep zijn vervolgens enkele afwijkende vragen geformuleerd. Voor de doelgroep jongeren is een geheel eigen vragenlijst samengesteld.

De lengte van de vragenlijst bedroeg gemiddeld:

- 5 minuten voor het algemeen publiek
- 13 minuten voor de jongeren
- 19 minuten voor de docenten
- 15 minuten voor de overige doelgroepen.

De volledige vragenlijsten zijn te vinden in de bijlagen bij dit rapport.

7.4 Veldwerk

Het veldwerk vond online plaats van 4 tot 15 februari 2015. De doelgroep docenten is door het Kenniscentrum Oorlogsbronnen/ NIOD per brief uitgenodigd voor het onderzoek. De brief bevatte een verwijzing naar www.tns-nipo.com/meedoen en een unieke inlogcode per respondent. Alle andere doelgroepen zijn door TNS NIPO per e-mail uitgenodigd voor het onderzoek. Voor de doelgroepen allochtonen en algemeen publiek is op 13 februari een herinnering verstuurd.

Onderstaande tabel toont de bruto en netto respons per doelgroep, met het bijbehorende responspercentage.

	Bruto steekproef	Netto steekproef	Responspercentage
Algemeen publiek	752	506	67%
Primaire doelgroep	752	596	79%
Ophoging laagopgeleiden	201	154	77%
Allochtonen	205	122	60%
Studenten	153	120	78%
Docenten	1900	128	7%
Jongeren	600	364	61%

7.5 Weging

Wat betreft representativiteit en weging geldt het volgende voor de verschillende doelgroepen:

- **Algemeen publiek 18+.** De bruto steekproef was representatief voor Nederlanders van 18 jaar en ouder. De netto steekproef is gewogen naar ideaalcijfers van de Gouden Standaard voor de variabelen geslacht, leeftijd en Nielsen-regio. Daarmee is deze doelgroep wat betreft deze factoren representatief voor de Nederlandse bevolking 18+.
- **De primaire doelgroep.** De bruto steekproef is willekeurig getrokken uit respondenten die in de screening aangaven interesse te hebben in oorlog en/of geschiedenis. Omdat er geen ideaalcijfers bestaan met betrekking tot de samenstelling van deze doelgroep in de Nederlandse bevolking, kan niet vastgesteld worden in hoeverre de netto steekproef representatief is voor deze doelgroep. Om voor eventuele selectieve non-respons te corrigeren is de netto steekproef gewogen naar de verdeling van de achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd, Nielsen-regio en sociale klasse van deze doelgroep in de screening.
- **Ophoging laagopgeleiden.** De bruto steekproef is getrokken uit laagopgeleide respondenten die in de screening aangaven interesse te hebben in oorlog en/of geschiedenis. Omdat er geen ideaalcijfers bestaan met betrekking tot de samenstelling van deze doelgroep in de Nederlandse bevolking, kan niet vastgesteld worden in hoeverre de netto steekproef representatief is voor deze doelgroep. Om voor eventuele selectieve non-respons te corrigeren is de netto steekproef gewogen naar de verdeling van de achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd en Nielsen-regio van deze doelgroep in de screening. Voor analyse en rapportage is deze ophoging ingewogen in de steekproef van de geïnteresseerden (de primaire doelgroep).
- **STAM-allochtonen.** De bruto steekproef (n=200) is gestratificeerd getrokken uit vier etnische groeperingen - respondenten van Surinaamse (n=50), Turkse (n=50), Antilliaanse (n=50) en Marokkaanse (n=50) afkomst die in de screening aangaven interesse te hebben in oorlog en/of geschiedenis. Omdat er geen ideaalcijfers bestaan met betrekking tot de samenstelling van deze doelgroep binnen de Nederlandse bevolking, kan niet vastgesteld worden in hoeverre de netto steekproef representatief is voor deze doelgroep. *Meteen valt al op dat de respondenten vooral hoger opgeleid, man en gemiddeld relatief oud zijn – op deze vlakken verschillen ze maar weinig van de primaire doelgroep. Ook gezien het beperkte aantal respondenten per groep worden voor de verschillende etnische groeperingen geen uitspraken gedaan.*

- **Studenten.** De bruto steekproef is getrokken op basis van een onderwijsscreening in TNS NIPObase uit november 2014. Voor deze doelgroep zijn studenten geselecteerd die een Hbo-opleiding Hoger Pedagogisch Onderwijs (bijv. PABO) volgen, of een WO-opleiding in de richtingen 'kunst, cultuur en geschiedenis' of 'talen en communicatie'. Van deze studenten is dus niet altijd op voorhand bekend of ze interesse hebben in geschiedenis en/of oorlog. Omdat er geen ideaalcijfers bestaan met betrekking tot de samenstelling van deze doelgroep, is de netto steekproef niet gewogen. Gezien de beperkte selectie van studies en het feit dat geen rekening is gehouden met de verhouding van aantallen studenten bij deze studies, zijn de resultaten van deze doelgroep slechts indicatief.
- **Scholieren.** De bruto steekproef is getrokken uit respondenten tussen 10 en 15 jaar oud die in de screening zeiden interesse te hebben in de thema's geschiedenis en/of oorlog. Omdat er geen ideaalcijfers bestaan met betrekking tot de samenstelling van deze doelgroep in de Nederlandse bevolking, kan niet vastgesteld worden in hoeverre de netto steekproef representatief is voor deze doelgroep. Om voor eventuele selectieve non-respons te corrigeren is de netto steekproef gewogen naar de verdeling van de achtergrondvariabelen geslacht, leeftijd, Nielsen-regio en sociale klasse van deze doelgroep in de screening.
- **Docenten.** Voor selectie van deze doelgroep is door Kenniscentrum Oorlogsbronnen/NIOD een bestand met leden van de VGN (Vereniging van Docenten Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland) gebruikt. Alle leden zijn aangeschreven. Gezien de relatief lage respons (zie verderop) en het feit dat geen non-respons-onderzoek kon worden uitgevoerd, kan niet beoordeeld worden in hoeverre de netto steekproef representatief is voor geschiedenisdocenten in Nederland.

In het algemeen geldt dat de steekproefbron van alle doelgroepen behalve de docenten, TNS NIPObase, een kwalitatief hoogstaande steekproefbron is, die actief beheerd wordt met als doel een zo representatief mogelijke afspiegeling van de Nederlandse bevolking te verkrijgen. Zo is zelfaanmelding niet mogelijk voor dit panel en worden actief respondenten geworven binnen doelgroepen die ondervetegenwoordigd zijn. Wegens het ontbreken van ideaalcijfers is daarom voor de meeste doelgroepen niet vast te stellen of de steekproef representatief is, maar kan wel gesteld worden dat het gaat om minimaal een goede benadering.

7.6 Rapportage

In de rapportage wordt onderscheid gemaakt naar opleidingsniveau. De gekozen indeling is als volgt:

- Laagopgeleid: alles lager dan MBO of vergelijkbaar
- Middelbaar opgeleid: MBO of vergelijkbaar
- Hoogopgeleid: HBO en WO of vergelijkbaar

In de rapportage wordt ook onderscheid gemaakt naar leeftijd. De gekozen indeling daarvoor is als volgt:

- Scholieren: 10 t/m 15 jaar
- Jongeren: 16 t/m 29 jaar
- 30 t/m 49 jarigen
- 50 t/m 69 jarigen
- Ouderen: 70 jaar en ouder

De grafieken bevatten waar van toepassing een vermelding van het aantal respondenten per weergegeven doelgroep.

3.

Kwalitatief rapport

TNS Nipo
Grote Bickersstraat 74 1013 KS Amsterdam
t 020 5225 444
e info@tns-nipo.com www.tns-nipo.com

Rapport

De Nederlandse belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog

Hedendaagse interesse en informatiebronnen: kwalitatief rapport

Ageeth Ettema en Peggy Timmermans

G9301 | mei 2015

Dit document is door TNS NIPO opgesteld voor haar opdrachtgever Kenniscentrum Oorlogsbronnen. Overname van in dit document vermelde gegevens, geheel of gedeeltelijk, is alleen toegestaan onder verwijzing naar TNS NIPO en Kenniscentrum Oorlogsbronnen en met inachtneming van artikel 7 uit de Algemene Voorwaarden van TNS NIPO (zie www.tns-nipo.com/voorwaarden). TNS NIPO is door lidmaatschap gehouden de gedragsregels na te leven van Esomar en de MarktOnderzoekAssociatie (MOA).

© TNS NIPO | ISO 9001, ISO 20252, ISO 26362, ISO 14001 en ISO 27001 gecertificeerd | rapport
nederlands.dotm

Inhoud

	Samenvatting en conclusies	1
1	Doelgroep: Geïnteresseerde volwassenen	6
1.1	Persoonlijke betekenis van de Tweede Wereldoorlog	6
1.2	Relatie met de actualiteit	9
1.3	Het ontstaan van de interesse	10
1.4	Informatiebronnen	12
1.5	Wensen	15
2	Doelgroep: Geïnteresseerde jongeren	17
2.1	Persoonlijke betekenis van de Tweede Wereldoorlog	17
2.2	Relatie met de actualiteit	22
2.3	Het ontstaan van de interesse	22
2.4	Informatiebronnen	24
2.5	Wensen	25
3	Doelgroep: Docenten Geschiedenis	26
3.1	Plaats van het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog binnen het geschiedenisonderwijs	26
3.2	Interesse van leerlingen in de Tweede wereldoorlog	26
3.1	Belangrijke thema's volgens docenten	28
3.2	Beschikbaarheid informatie	29
3.3	Wensen	32
4	Doelgroep: Intermediairs	34
4.1	Thema's	34
4.1	Informatiebehoefte	34
4.2	Gebruik en waardering van informatiebronnen	34
5	Onderzoeksverantwoording	38
	<i>Inhoud figuren en tabellen</i>	
1	<i>Volwassen geïnteresseerden</i>	38
2	<i>Jongeren groep 1</i>	39
3	<i>Jongeren groep 2</i>	39
4	<i>Docenten</i>	40

Samenvatting en conclusies

In dit onderzoek hebben we op kwalitatieve wijze de informatiebehoefte met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog in kaart gebracht bij een viertal doelgroepen:

1. Volwassenen die geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog
2. Jongeren die geïnteresseerd zijn in de Tweede wereldoorlog
3. Docenten Geschiedenis
4. Intermediairs bij wie de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol speelt. Daaronder worden mensen verstaan die historische informatie als het ware omzetten in andere presentatievormen zoals exposities, games/apps en educatief materiaal.

Het onderwerp dat bij alle doelgroepen aan de orde kwam, was het gebruik en de waardering van informatiebronnen. Daarnaast kwamen per doelgroep enkele specifiekere onderwerpen aan de orde. Dit waren:

- bij de (volwassen en jongere) geïnteresseerden de betekenis van de Tweede Wereldoorlog, boeiende thema's en het ontstaan van hun interesse in de Tweede Wereldoorlog.
- bij de docenten thema's die zij belangrijk vonden, de aansluiting van de lessen bij de interesses van leerlingen en de beschikbaarheid van relevante informatie
- bij de intermediairs de plaats van de Tweede Wereldoorlog in hun werkzaamheden, de thema's die daarbij een rol spelen en de beschikbaarheid van relevante informatie.

Geïnteresseerde volwassenen

Bij de gesprekken met de geïnteresseerde volwassenen valt op dat zij allemaal heel gemakkelijk associaties en thema's kunnen noemen als zij denken aan de Tweede Wereldoorlog. Ook opvallend is dat men vooral geboeid is door de menselijke, individuele kant van de oorlog.

Het thema dat voor iedereen de persoonlijke betekenis vertegenwoordigt van de Tweede Wereldoorlog is allereerst de Jodenvervolging. Men koppelt dit thema gelijk aan de vraag 'hoe het heeft kunnen gebeuren?'. Hierbij zoeken mensen geen gemakkelijk antwoord. Ze denken diep na over de individuele rol en de verantwoordelijkheid van mensen. Het gevoel dat we dit 'met zijn allen' hebben laten gebeuren overheerst. Men kijkt ook naar zichzelf. Hoe zou ik zelf gehandeld hebben in die situatie? Men vraagt zich ook af hoe 'fout' 'fout' was en hoe 'goed' 'goed'. Over de rol van Duitsers en NSB'ers denken vooral hoger opgeleiden zeer genuanceerd. Ook hier kijken ze naar zichzelf. Zou ik zelf wel zo 'goed' gehandeld hebben in die tijd? Lager opgeleiden lijken vooral verbaasd te zijn over het feit dat Hitler zoveel mensen heeft kunnen beïnvloeden.

Een ander belangrijk onderwerp dat voor veel mensen staat voor de persoonlijke betekenis van de Tweede wereldoorlog is de invloed van de oorlog en de bezetting op het leven van gewone mensen. Verhalen over ontberingen (onderduiken, de Hongerwinter, de bombardementen) spreken hen aan. Het onderwerp 'verzet' lijkt wat minder *top of mind* te zijn dan de vorige onderwerpen, hoewel verhalen over het verzet door een deel van de mensen wel spannend worden gevonden. Het militaire aspect van de Tweede Wereldoorlog spreekt vooral een deel van de mannen aan. Het gaat dan in het bijzonder over de technische en logistieke kant van militaire operaties (zoals D-Day), die als indrukwekkend wordt ervaren.

Veel mensen – vooral hoogopgeleiden – leggen een relatie tussen de Tweede Wereldoorlog en de actualiteit. Vaak gaat het dan over hedendaagse onverdraagzaamheid, oorlog, haat en terrorisme.

De interesse in de Tweede Wereldoorlog is vaak ontstaan door verhalen van familieleden die de oorlog hebben meegemaakt en/of doordat mensen in een omgeving opgegroeid zijn of wonen waar nog

aandenkens aan de Tweede Wereldoorlog te zien zijn. De interesse ontstaat vaak geleidelijk. Mensen zijn er mee opgegroeid en zijn zich er langzamerhand meer in gaan verdiepen. De jongere volwassenen zijn daarnaast ook geïnteresseerd geraakt door de aandacht die op school aan de Tweede Wereldoorlog werd gegeven en door boeken of stripboeken die zij hebben gelezen. Verhalen, omgeving en school zijn zowel een bron van inspiratie als bron van informatie.

Eenmaal geïnteresseerd zoekt een deel van de mensen actief naar meer informatie. Anderen zoeken niet actief, maar letten wel extra goed op als ze informatie tegenkomen over de Tweede Wereldoorlog. De meest gebruikte bronnen zijn boeken, internet, kranten en tijdschriften, TV/documentaires. Af en toe bezoekt men musea of historische plaatsen of kijkt men in archieven en/of historische documenten. Men vindt over het algemeen dat er ruim voldoende informatie voorhanden is over de Tweede Wereldoorlog.

Opvallend is dat men speelfilms niet als informatiebron ziet. Daarvoor vindt men ze niet neutraal genoeg. Speelfilms kunnen echter wel de interesse in de Tweede Wereldoorlog aanwakkeren.

Geïnteresseerde jongeren

Jongeren van de basisschool lijken wat meer onder de indruk van de Tweede Wereldoorlog dan jongeren van de middelbare school. Ze spreken met grotere verontwaardiging over de Jodenvervolgung en Hitler dan de middelbare scholieren. Alle jongeren hebben uitgebreid les gehad over de Tweede Wereldoorlog, maar bij de basisschool-jongeren is dit allemaal nog verser. Zij weten er ook meer over te vertellen en reageren wat emotioneler dan de middelbare scholieren die (zoals het echte pubers betaamt) wat meer achterover leunen.

Een van de belangrijkste thema's die voor jongeren de persoonlijke betekenis vertegenwoordigt van de Tweede Wereldoorlog en waarin ze zeer geïnteresseerd zijn, is net als bij de volwassenen de Jodenvervolgung. De jongeren spreken met grote verontwaardiging en onbegrip over dit onderwerp. Ze denken - veel minder dan de volwassenen - aan 'hoe dit heeft kunnen gebeuren.' Ze identificeren zich met de vervolgd en stellen zich levendig voor hoe zij zich gevoeld moeten hebben. Zij praten - ook veel meer dan de volwassenen - expliciet over de concentratiekampen en gaskamers. Ze spreken er met afgrijzen over dat de Joden de gaskamers in gingen zonder dat ze wisten wat er ging gebeuren en leven zich in in hoe zij zich gevoeld moeten hebben.

Twee andere belangrijke onderwerpen die staan voor de persoonlijke betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor jongeren zijn Hitler en 'het gevechtsaspect'. Dit laatste onderwerp wordt vrijwel alleen door jongens interessant gevonden. D-Day spreekt in het bijzonder tot de verbeelding. Jongens spreken hierover met ontzag en trots. Vooral basisscholieren zijn zeer geïntrigeerd door de persoon Hitler. Ze zijn vol onbegrip en afschuw voor zijn daden. Over de gevolgen van de bezetting op het gewone leven, het 'goed' en 'fout'-vraagstuk gaat het bij de jongeren veel minder vaak dan bij de volwassenen en net als bij volwassenen speelt het verzet slechts een kleine rol in hun denken over de Tweede Wereldoorlog.

Bij het ontstaan van de interesse van jongeren speelt een belangrijke rol dat zij iets zien of horen dat de Tweede Wereldoorlog tot leven brengt. Ze willen zich een voorstelling van de situatie maken en weten hoe mensen toen dachten en voelden. Dit kan gerealiseerd worden door zowel fictie (boeken en films) als non-fictie (persoonlijke verhalen van familie en overlevenden en bezoek aan musea en historische locaties). Jongeren zijn net als de volwassenen vaak geïnteresseerd geraakt doordat familie of bekenden uitgebreid de tijd namen om boeiende verhalen te vertellen over de Tweede Wereldoorlog. Een verschil met de (wat oudere) volwassenen is dat de interesse van jongeren veel vaker op school (mede)ontstaan is. Op school wordt in lessen veel aandacht besteed aan de Tweede Wereldoorlog. Op school en buiten school komen jongeren ook in contact met andere informatiebronnen, waarvan de belangrijkste speelfilms en strip- of jeugdboeken zijn en daarnaast

bezoek aan musea en historische plaatsen, documentaires en (school)TV. Games over de Tweede Wereldoorlog worden wel gespeeld, maar de jongeren linken het ontstaan van hun interesse niet aan games.

Waar we bij volwassenen een duidelijker onderscheid kunnen maken tussen inspiratiebronnen (waardoor ze geïnteresseerd raken) en informatiebronnen, kunnen we dit onderscheid bij jongeren nauwelijks maken. Nadat jongeren geïnteresseerd zijn geraakt, gaan ze zich verder verdiepen in de Tweede Wereldoorlog door bijvoorbeeld (nog) beter op te letten op school, hun familieleden te vragen om nog meer te vertellen, (samen met familie) naar musea of historische plaatsen te gaan, meer (strip)boeken of jeugdboeken te lezen of nog meer naar speelfilms te kijken. Internet lijkt wel meer alleen informatiebron te zijn. Jongeren zoeken op internet vooral naar achtergrondinformatie voor zichzelf of voor school.

Jongeren lijken zich er van bewust te zijn dat niet alle bronnen even betrouwbaar zijn. Romans en speelfilms geven een gekleurd beeld vinden ze. Documentaires, musea en les op school vinden ze wel betrouwbaar.

Docenten Geschiedenis

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is enerzijds een verplicht onderdeel van het geschiedenisonderwijs, anderzijds vinden leraren het zelf ook een erg belangrijk onderwerp. Sterker nog, zij ervaren de ruimte die zij krijgen om aan dit onderwerp aandacht te besteden vaak als beperkt. Ze zouden graag meer zaken willen behandelen en bovendien is het een onderdeel waarin ook leerlingen zeer geïnteresseerd zijn.

Die interesse is volgens docenten ontstaan doordat leerlingen er mee zijn opgegroeid. Zij hebben er veel over gehoord van familie of bekenden en er is nog steeds veel aandacht voor 4 en 5 mei. Daarnaast is de interesse ontstaan doordat er de laatste vijftien jaar veel films zijn uitgebracht die diep ingaan op de beleving. Het zijn vooral de persoonlijke verhalen, die in de films worden verteld die aanspreken. Docenten merken ook dat zij in hun lessen vooral de aandacht van kinderen hebben als ze hun lessen illustreren met persoonlijke verhalen of als een gastspreker een persoonlijk verhaal komt vertellen. Opvallend genoeg noemen docenten school niet als inspiratiebron voor kinderen, terwijl jongeren zelf zeggen dat school een belangrijke rol heeft gespeeld bij het ontstaan van hun interesse in de Tweede Wereldoorlog.

De Holocaust fascineert de leerlingen zeer (waar geïnteresseerde volwassenen en jongeren het vaak hebben over Jodenvervolging gebruiken docenten vaker de term 'Holocaust'). Daarnaast hebben jongens en meisjes verschillende interesses. Jongens zijn over het algemeen geboeid door het militaire aspect (het technische, maar ook de kameraadschap en het heldhaftige), meisjes zijn wat meer geïntrigeerd door het effect van de oorlog op de levens van familieleden en andere mensen. Jongeren met een islamitische achtergrond hebben soms andere opvattingen over Joden dan leerlingen met een niet-islamitische achtergrond. Ze associëren Joden vaak met onderdrukking van moslims in Palestina. Docenten moeten dan extra aandacht besteden aan het kweken van begrip bij deze leerlingen.

Docenten zien het als hun taak om verdieping en verbreding aan te brengen in de kennis van leerlingen. Ze vinden het belangrijk om over de Holocaust te vertellen, maar ze vinden het ook belangrijk om de Tweede Wereldoorlog in een historisch perspectief te plaatsen. Hierdoor kunnen leerlingen het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog beter begrijpen. Dit heeft echter niet echt de interesse van de leerlingen. Daarnaast zien de docenten het als hun taak om de Holocaust in een maatschappelijk perspectief te plaatsen en de link met het heden te leggen. Ze prikkelen leerlingen om na te denken over de oorzaak van vervolging (discriminatie, intolerantie) en laten hen nadenken over hun eigen rol en verantwoordelijkheid hierin. Daarnaast willen zij ook de discussie aangaan over

wat 'goed' is en wat 'fout' en leerlingen stimuleren na te denken over wat zij zelf gedaan zouden hebben.

Docenten voegen allemaal zelf informatie toe aan het verplichte lesmateriaal, soms omdat zij de inhoud van het lesmateriaal 'te mager' vinden, maar meestal om het onderwerp meer tot leven te laten komen voor de leerlingen. Zij laten dan bijvoorbeeld fragmenten van filmpjes zien, een mooi verhaal uit een boek of foto's.

Docenten gebruiken als informatiebronnen ter voorbereiding en ondersteuning van hun lessen (in volgorde van belang):

- Internet (veel informatie, wisselende kwaliteit en betrouwbaarheid)
- Documentaires (veel goede, aansprekende en betrouwbare documentaires beschikbaar)
- Films (aansprekend, maar laten een eenzijdig beeld zien)
- Boeken (veel minder dan vroeger, internet heeft de functie van boeken voor een groot deel overgenomen)
- Eigen verzameling (oude lesmethoden, filmpjes, foto's en voorwerpen)
- Bezoek met leerlingen aan musea en historische plaatsen (betrouwbaar en maakt vaak grote indruk)

Archieven worden hierbij niet genoemd.

Docenten vinden dat er eigenlijk te veel informatie over de Tweede Wereldoorlog is, vooral op internet. Dat maakt het voor hen lastig om bruikbare informatie te vinden. Dit is vaak een hele zoektocht voor leraren, maar voor leerlingen is het nog lastiger. Docenten moeten hen vaak hulp bieden om een selectie te maken en om hen te ondersteunen bij het beoordelen van de betrouwbaarheid.

Een docent-opleider vindt de informatie over de Tweede Wereldoorlog soms eenzijdig omdat het meestal alleen vanuit het perspectief van de slachtoffers en het verzet aangeboden wordt. De meeste informatie is daardoor nogal normatief gekleurd. Leerlingen leren zo niet om hier zelf over na te denken. Ze krijgen het te veel voorgeschoteld.

Docenten hebben een aantal wensen op het gebied van lesmateriaal. De meest genoemde zijn:

- Een overzichtelijke website waar alle informatie op een rij staat. Zowel een website voor de docenten als een website voor de leerlingen.
- Meer lesmateriaal over de Tweede Wereldoorlog in andere gebieden dan West-Europa (Oost-Europa en Azië).

Intermediairs

Het hoofdthema in het werk van de intermediairs is vaak 'gewone Nederlanders', de verhalen van mensen die 'het hebben meegemaakt'. Daarnaast is voor enkelen de link met de actualiteit belangrijk.

In tegenstelling tot de doelgroepen in de andere hoofdstukken zoeken intermediairs vaak naar informatie 'uit de eerste hand', originele documenten of voorwerpen uit de Tweede Wereldoorlog. Die worden het meest betrouwbaar gevonden omdat ze uit de tijd zelf komen, waardoor er geen sprake van vertekening van de herinnering is. Bovendien is er geen interpretatie aan gegeven, wat ruimte laat voor de eigen interpretatie van de intermediair.

Ook gebruikt men wel 'echte verhalen' van mensen die de Tweede Wereldoorlog nog meegemaakt hebben voor zover zij nog leven. Daarnaast gebruiken zij boeken als naslagwerk.

Men zoekt voornamelijk in regionale en nationale archieven (of vraagt informatie van archieven op). Meestal is de meer algemene informatie over de Tweede Wereldoorlog redelijk gemakkelijk te vinden. Het vinden van meer specifieke informatie vergt echter ervaring en/of hulp en advies van het archief. Drie van de vijf intermediairs weten hun weg over het algemeen goed te vinden in archieven, de andere twee willen hier heel graag bij geholpen worden en verwachten van archieven een proactieve houding, een advies- en expertrol.

Intermediairs zijn er blij mee dat veel archieven toegankelijker worden, nu veel informatie steeds meer gedigitaliseerd wordt en online op te vragen is. Het Netwerk Oorlogsbronnen wordt een paar keer genoemd als goed toegankelijk en gebruiksvriendelijk. Men vindt het ook prettig dat verschillende archieven in dit netwerk verenigd zijn.

1 Doelgroep: Geïnteresseerde volwassenen

In dit hoofdstuk gaan we uitgebreid in op de informatiebehoefte van geïnteresseerden in de Tweede Wereldoorlog. We ondervroegen acht mannen en acht vrouwen die in het kwantitatieve onderzoek hebben aangegeven geïnteresseerd of zeer geïnteresseerd te zijn in de Tweede Wereldoorlog.¹ Wat is voor hen de persoonlijke betekenis van de Tweede Wereldoorlog en wat zijn voor hen boeiende thema's en leggen zij ook een relatie tussen de Tweede Wereldoorlog en de actualiteit? Hoe is hun interesse in de Tweede Wereldoorlog ontstaan? Welke bronnen gebruiken zij om aan hun informatie te komen en wat vinden zij van deze bronnen? En tenslotte: wat zijn eventueel onvervulde behoeften? Zouden zij over bepaalde thema's meer willen weten en hebben ze nog onvervulde wensen ten aanzien van informatiebronnen? Achter de citaten in dit hoofdstuk hebben we behalve het geslacht en de leeftijd van de betreffende respondent ook zijn of haar opleidingsniveau aangegeven.

1.1 Persoonlijke betekenis van de Tweede Wereldoorlog

Om na te gaan wat de Tweede Wereldoorlog voor iemand persoonlijk betekent, vroegen we naar de associaties die respondenten hebben met deze oorlog en naar de thema's die hen boeien. Meestal liepen associaties vloeiend over in thema's die men boeiend vindt. Daarom hebben we de associaties en thema's beide in het onderstaande verhaal verwerkt.

Het valt op dat de respondenten allemaal heel gemakkelijk associaties en thema's kunnen noemen. Ook opvallend is dat men vooral geboeid is door de menselijke, individuele kant van de oorlog. Hieronder ziet u een overzicht van de thema's die geïnteresseerden in de Tweede Wereldoorlog bezighouden en boeien. De thema's zijn weergegeven in volgorde van belang, dat wil zeggen in volgorde van het aantal keer dat er over werd gesproken, waarbij ook de intensiteit (de emotie) waarmee er over werd gesproken mee gewogen is.

Jodenvervolging, Holocaust, concentratiekampen

Vrijwel alle respondenten denken bij de Tweede Wereldoorlog meteen aan de vervolging van Joden, de Holocaust en/of de concentratiekampen.

'Jodenvervolging is essentieel voor het onderscheid van de Tweede Wereldoorlog met andere oorlogen.' (Man, 21, HO)

Het thema heeft een zeer diepe indruk gemaakt.

'Ik heb een aantal concentratiekampen bezocht. Je ziet een barak met koffers, een barak met haar, in Birkenau staan nog de ovens waar de mensen in geschoven werden... Dan bedenk je daar die mensen bij. Dat is zo onwerkelijk.' (Man, 71, MO)

Men vraagt zich af hoe het zo ver is gekomen. Opvallend daarbij is dat men zich vaak afvraagt wat de rol en de verantwoordelijkheid van de individuele mens in dit verhaal was: hoe hebben we dit 'met zijn allen' kunnen laten gebeuren?

'Haat, vervolging. De blikken afgewend. Als het maar niet ons straatje betrof.' (Vrouw, 36, MO)

---

¹ Zie voor een gedetailleerde beschrijving van kenmerken van de respondenten de onderzoeksverantwoording in hoofdstuk 5

Sommige respondenten gaan ook bij zichzelf te rade en vragen zich af wat zij zelf gedaan zouden hebben in dezelfde omstandigheden.

'Ik had de Joden wel willen redden en ik had mensen wel onderduikadressen willen geven. Dat kan je nu wel bedenken. Maar toen was het anders. Hoe had je zelf gereageerd? (Man, 58, HO)

Meestal spreekt men over de vervolging van de Joden, maar een enkeling noemt ook de vervolging van andere groepen mensen.

'Ja, ook politieke tegenstanders zijn weggevoerd door de nazi's.' (Man, 74, HO)

Een vrouw met een lichamelijke beperking betreft dit op haar eigen situatie:

'Mensen met een beperking werden ook gedeporteerd. Dat komt heel dicht bij mijn eigen situatie. Die verhalen raken mij heel erg.' (Vrouw, 30 jaar, LO).

Eveneens een enkeling noemt de 'Jappenkampen' in Nederlands-Indië.

'Mijn vrouw zat in een Jappenkamp en er lagen plannen om al die mensen uit te moorden. Het is dat die atoombom op tijd is gevallen.' (Man, 84 jaar, MO)

Het 'goed en fout' vraagstuk

De vraag hoe mensen 'goed' of 'fout' werden en of 'fout' 'echt fout' was en 'goed' 'echt goed' wordt – vooral door hoogopgeleiden – opgeworpen. Niet alle Duitsers waren 'fout' en niet alle Nederlanders waren 'goed'.

'Het beeld van goed en kwaad werd natuurlijk heel erg geschetst. Maar het is eigenlijk altijd grijs. Het kan nooit zo zijn dat alles goed is of alles fout.' (Vrouw, 30, HO)

'Hoe komt het nou dat mensen een foute keuze maken en wat is een foute keuze? Mensen die lid zijn geweest van de NSB, daar zaten ook heel gewone mensen tussen.' (Man, 63, LO)

'Ik ben meer geïnteresseerd in de nuances. Fout is misschien minder fout en goed minder goed. Ik ben geïnteresseerd in de beeldvorming en communicatie hierover.' (Man, 21 HO).

'Het kwaad huist in iedereen en we moeten onszelf bij de les houden. Het Duitse volk is niet alleen verantwoordelijk voor het kwaad. Je gaat vanuit verschillende perspectieven naar de schuldvraag kijken.' (Man, 41, HO)

'Ik had als kind een heel zwart/wit beeld van wat er was gebeurd. De Duitsers waren slecht en de Nederlanders waren goed. Maar de laatste jaren zijn er steeds meer oorlogsarchieven opengegaan en hoor je steeds meer verhalen over het grijze gebied. Dat iemand slecht was, maar toch een goede daad verricht. Het is nooit alleen maar goed of slecht. Er zit een heel verhaal achter.' (Vrouw, 30, HO)

'Wij mochten thuis over de Joden niets fout zeggen. Die mensen hadden zoveel geleden. En als je dan kijkt wat er in de geschiedenis is gebeurd, in de jaren '70 en '80 in Israël en wat zij de Palestijnen aandoen. Wat zij de afgelopen dertig jaar doen is net zo erg als wat er toen gebeurde.' (Man, 58, HO)

De steun van het Duitse volk voor Hitler en de nazi's

De vraag hoe Hitler of het nazisme zoveel invloed kan hebben gehad op het Duitse volk, intrigeert respondenten. Men is verbaasd over het feit dat mensen zich zo massaal hebben kunnen laten beïnvloeden of men probeert hier juist een verklaring voor te vinden. Dit thema wordt vooral door de lager en middelbaar opgeleide respondenten aangesneden.

'De persoon Hitler is toch wel heel interessant. Ik hoorde hem spreken en dan denk je, dat hij dat zo voor elkaar heeft gekregen vind ik nog steeds onbegrijpelijk. Dat er een grote meute achteraan liep. Tuurlijk was er grote armoede in Duitsland, maar dat ze er met zijn allen achteraan gingen.' (Vrouw 58, LO)

'Hitler is niet een ander mens dan jij en ik. Hoe krijgt hij dat dan voor elkaar? En toch gebeurde het.' (Vrouw 30, LO)

'Duitsland zat door de herstelbetalingen na de Eerste Wereldoorlog met enorme tekorten, zowel qua voedsel als financieel. Daar is een enorme verontwaardiging geweest. En als er dan een man opstaat die mensen brood en boter belooft, dan kan je je dus voorstellen dat het nazisme met een rotgang is opgekomen.' (Man, 63, LO)

'De indoctrinatie van de Duitse militairen moet vreselijk geweest zijn. In '44 toen de invasie al was begonnen, verloren ze kameraden en kregen ze thuis te horen dat het niet lekker zat met al die bombardementen van Engelsen en Amerikanen. Dat er geen opstand is uitgebroken onder die militairen is voor mij onbegrijpelijk.' (Man, 84, MO)

De gevolgen van de Tweede Wereldoorlog voor het leven van gewone mensen

Een aantal respondenten is geboeid door het gewone leven in het Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. De invloed van de bezetting op het leven van gewone mensen fascineert hen. Verhalen uit de eigen omgeving zijn vaak het interessantst. Daarnaast denkt men ook aan de ontberingen (Hongerwinter, de gevolgen van de bombardementen) en het leven van onderduikers. Respondenten proberen zich hier een voorstelling van te maken en proberen zich in te leven in hoe het geweest moet zijn voor de mensen die het meemaken.

'Ik ben wel eens mee geweest naar een rondleiding in Rotterdam-Zuid. Families hebben daar ondergedoken gezeten, één kreeg daar een kind. Wat dat allemaal met zich meebracht. Dat pakt je wel!' (Man, 74, HO)

'Er waren hier in het dorp veel Joodse onderduikers, veel jongemannen die onderdoken om niet naar Duitsland te hoeven werken en er waren de nodige kinderen die vanuit het gebombardeerde Rotterdam hier de zomer kwamen doorbrengen bij families in de omgeving. Vind ik heel interessante verhalen.' (Vrouw, 51, HO)

'Hoe gewone mensen leven. Niet de strijd en de gruwelen, maar hoe leef je? Hoe krijg je je gezin door een bepaalde periode heen? Hoe kom je aan eten, hoe maak je muziek?' (Man, 58, HO)

'Ik weet er niet zo veel van, maar ik ben wel benieuwd naar hoe het voor die mensen geweest moet zijn. Het is nu toch wel een heel ander tijdperk. Hij lijkt me een heel groot contrast en dat vind ik wel interessant.' (Vrouw, 29, MO)

Verzet

Een aantal respondenten vindt het onderwerp verzet (ook in het buitenland) spannend. Er wordt met bewondering over gesproken.

'De verzetshelden, het zal het spannende element wel zijn.' (Man, 21, HO)

'Franse spoorwegmensen die sabotage pleegden waardoor Duits materieel te laat aankwam. Dat soort verhalen boeien mij wel. Het is het spannende en de prestatie, hoe hebben ze het voor elkaar gekregen?' (Man, 74, HO)

'Het verzet is intrigerend en spannend.' (Vrouw, 29, HO)

Een enkeling benadrukt ook de schaduwzijde van het verzetswerk. Een respondent die met verzetsmensen sprak, was verbaasd dat sommigen van hen nog steeds lijden onder de psychische gevolgen van het verzetswerk.

'Ik werd gegrepen door het feit dat die verzetsmensen daar nog iedere dag mee bezig waren. Dat ze het niet van zich af konden zetten.' (Man, 72, HO)

Militair

Een klein aantal – mannelijke en oudere – respondenten is geïnteresseerd in het militaire aspect van de Tweede Wereldoorlog en dan vooral in de technische en logistieke kant daarvan. Men ervaart die als indrukwekkend.

'Die indrukwekkende verhalen. Van die enorme verhuizingen van honderdduizenden Amerikanen en Canadezen, hoe al dat materiaal overgebracht werd. En toen ze in Frankrijk geland waren, hoe ze daar de voorzieningen geregeld hadden, hoe ze hele steigers hebben gebouwd, alles voorbereid. Die hele logistiek. Maar ook de logistiek van de Moffen aan de andere kant. Die hadden het moeilijker dan de geallieerden.' (Man, 84, MO)

'Voor mij zijn dat drie basiselementen: De zee- en luchtoorlog, de Duitse marine en de nieuwbouw van Nederlandse scheepswerven tijdens de oorlog. Daar ben ik altijd wel mee bezig.' (Man, 72, opleiding onbekend)

Bevrijding: Bewondering

De bevrijding wordt door slechts een enkeling genoemd. Maar als het gebeurt, is men vol bewondering.

'Ik heb een diep respect voor hoe de bevrijders gehandeld hebben.' (Man, 58, HO)

Overige thema's

Een enkele respondent is geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië.

'De koloniale oorlogsvoering in Nederlandse-Indië en hoe men daar later mee om is gegaan' (Man, 21, HO)

Een andere respondent vindt de Tweede Wereldoorlog in Oost-Europa een boeiend thema.

'Ik heb veel gereisd in Oost-Europa. Ik ben daar geïntroduceerd in de term 'bloedlanden'. Dat zijn typische gebieden die niet bij ons bekend zijn en die de kern van het Europese conflict vormden. Hoe Hitler en Stalin samen hebben gezorgd voor een enorme onrust. Je kunt dan ook met een andere blik kijken naar hoe het nu in Oost-Europa gaat.' (Man, 41, HO)

1.2 Relatie met de actualiteit

Veel – veelal hoogopgeleide - respondenten leggen een relatie tussen de Tweede Wereldoorlog en de actualiteit. Vaak gaat het dan over onverdraagzaamheid, haat en geweld.

'Haat en vervolging. Dat zie je tegenwoordig ook terug in bijvoorbeeld Syrië. Daar draaien we ons hoofd ook voor weg.' (Vrouw, 36, HO)

'Als er weer eens een massagraf gevonden wordt, dan denk ik: hoe kunnen we nog steeds in staat zijn om dat weer te doen? Je verwacht het niet in deze tijd, maar de geschiedenis herhaalt zich steeds maar op een heel rare manier. Dat besef ik steeds meer naarmate ik ouder word.' (Man, 58, HO)

'Als je ziet wat er in Frankrijk gebeurd is, dan merk je toch weer dat het antisemitisme weer erger wordt. Dat geeft ook weer een belangrijke link met de Tweede Wereldoorlog.' (Vrouw, 30, HO)

'Er worden nu nog steeds bevolkingsgroepen gediscrimineerd. Er is eigenlijk niets veranderd.' (Vrouw, 51, HO)

'Mensen die een periode lid zijn geweest van de NSB en in wezen alleen maar meeliepen, hele gewone mensen. Dat zie je nu ook weer gebeuren, het stemvee zal ik maar zeggen. Wat voor mijn gevoel altijd de verkeerde partij kiest.' (Man, 63, LO)

Een enkeling heeft het ook over de huidige internationale politiek en legt hier een link met de Tweede Wereldoorlog.

'Wat mij opvalt, is dat Amerika zijn tegenstanders nog steeds onderschat. In de Tweede Wereldoorlog hebben ze dezelfde fout gemaakt. Toen onderschatten ze de Duitsers.' (Man, 72, opleiding onbekend)

1.3 Het ontstaan van de interesse

Voor de meesten is de interesse in de Tweede Wereldoorlog ontstaan door verhalen uit de directe omgeving (vaak van ouders of grootouders die de oorlog hebben meegemaakt) en ook wel door herinneringen aan de oorlog in de woonomgeving (bijvoorbeeld Rotterdam). Voor de wat jongere respondenten (tot 30 jaar) is de interesse vaak ontstaan door de aandacht die op school aan de Tweede Wereldoorlog werd gegeven (inclusief de boeken die aangeboden werden). We gaan hier later in deze paragraaf verder op in.

Het valt op dat de interesse geleidelijk ontstaat. Men kan zich geen echt moment of aanleiding herinneren. Men is er mee opgegroeid en is zich later geleidelijk aan meer gaan verdiepen in de oorlog.

'Ik kan niet duidelijk zeggen wanneer ik voor het eerst dacht, dat vind ik echt interessant.' (Man, 74, HO)

'Geleidelijk. Eerst de verhalen om je heen en op een gegeven moment ga je dan lezen.' (Man, 63, LO)

'Ik was een klein jochie. Ik luisterde naar opa en oma die mij en mijn broer verhalen vertelden, ik vond het reuze spannend. Het blijft hangen en dan ga je boeken kopen als je ouder wordt.' (Man, 72, MO)

'Ik denk gewoon dat er vooral op de middelbare school veel lessen over gegeven werden. Ik heb geen herinnering aan het moment zelf.' (Vrouw, 29, MO)

Verhalen uit de directe omgeving

De meesten zijn opgegroeid met verhalen van mensen uit hun directe omgeving die de Tweede Wereldoorlog bewust hebben meegemaakt. Vaak zijn dit ouders en/of grootouders. Veel verhalen gingen over de invloed van de oorlog en de bezetting op het leven van de verhalenvertellers.

'Verhalen van mijn grootouders die uit huis gebombardeerd zijn en de andere grootouders in Vlissingen die uit huis moesten vanwege de Atlantikwall. Dat soort dingen.' (Man, 74, HO)

'In de streek waar mijn familie vandaan komt, hebben ze zes weken in de frontlinie geleefd. Ze hebben enorm veel meegemaakt. Je krijgt verhalen over een varken dat ze stiekem hielden en die ontsnapte, vliegtuigen die in de buurt neerstortten, mijn grootouders hadden een SS-er die ingekwartierd was...' (Man, 72, opleiding onbekend)

Soms waren het ook verhalen die zich verder van huis afspeelden.

'Mijn opa was beroepsmilitair. Hij is bij de invasie van Normandië geweest en die verhalen krijg je mee.' (Vrouw, 36, MO)

Een respondent heeft 'de oorlog' zelf nog bewust doorgemaakt

'Ja, je hebt het meegemaakt en je ziet nog steeds monumenten om je heen, bunkers en dergelijke.' (Man, 84, MO)

Voor een aantal was de familiegeschiedenis zeer ingrijpend. Bij een respondent werd hier thuis zeer veel aandacht aan besteed.

'Mijn Joodse opa heeft de oorlog overleefd, maar veel familieleden van mij niet. Daar zijn we ook altijd wel mee opgevoed. 4 mei is bij ons een heilige dag. En al zo lang ik me kan herinneren gingen we elk jaar naar Westerbork. Mijn opa wou er elk jaar een keer heen. Zodra ik een jaar of acht was, liet hij me alle namen van de familieleden in het boek dat daar ligt zien. De familieleden die daar gezeten hebben en die geëxecuteerd zijn.' (Vrouw, 30, LO)

Bij een andere respondent werd er juist over gezwegen, waardoor de drang ontstond meer te weten te komen.

'Mijn moeder is haar ouders kwijtgeraakt tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ik heb daardoor ook de familie van mijn moeder niet gekend. Er werd weinig over gesproken, maar je merkte het, je voelde het. Het was niet compleet.' (Vrouw, 58, LO)

Aandenkens in de eigen omgeving

Ook herinneringen aan de oorlog in de woonomgeving waren (mede) aanleiding tot het ontstaan van de interesse in de Tweede Wereldoorlog.

'Ik woon in Rotterdam. Daar speelt het bombardement altijd een grote rol.' (Man, 74, HO)

'In mijn jeugd kwam het dagelijks ter sprake. Wij wonen in Overloon en dat hele dorp is aan het einde van de oorlog tijdens een veldslag weggevaagd.' (Vrouw, 51, HO)

'Ik woon in Amsterdam en hier hebben we het Anne Frank Huis. Dan word je er ook wel mee geconfronteerd.' (Vrouw, 29, MO)

School en strip- en jeugdboeken

Voor een aantal – wat jongere - respondenten heeft de aandacht die op school gegeven werd aan de Tweede Wereldoorlog (inclusief de strip- en jeugdboeken die op school werden aangeboden) de interesse gewekt of aangewakkerd.

'Ik las op de basisschool heel veel boeken. Ik kwam alleen nog maar thuis met verhalen over de Tweede Wereldoorlog. Verhalen voor kinderen over Joodse onderduikers, over vluchten, over Nederland, Frankrijk en Duitsland. Via school mochten twee mensen bij de 4 mei herdenking een bloem leggen en ik was daar één van. We wisten heel goed waarom we die bloem legden. De

veteranen vond ik heel bijzonder. Om de slachtoffers en de veteranen te eren in het bijzijn van zo'n beetje het hele dorp .' (Vrouw, 30, HO)

'Ik las op de basisschool romans over de oorlog, zoals het boek Oorlogswinter.' (Man, 21, HO)

Titels van boeken die genoemd werden zijn *Oorlogswinter*, *Snuf de Hond*, de boeken van Corrie ten Boom, *Engelandvaarders*, *Reis door de nacht* van Anne de Vries en de stripboeken van Eric Heuvel.

Overig

Voor een jonge respondent zijn het ook films die indruk hebben gemaakt en de interesse gewekt, vooral films over de Jodenvervolgving zoals *Schindler's List* en *Escape from Sobibor* maakten diepe indruk.

'Misschien moet ik nog toevoegen dat er ook films zijn geweest die vrij heftig waren en indruk hebben gemaakt, *Schindler's List* en *Escape from Sobibor*. Het inhumane en gemene raakte me.' (Man, 21 HO)

Eén respondent is geïnteresseerd geraakt in de Tweede Wereldoorlog door haar partner en zoon van vijftien.

'Mijn zoon is heel erg geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog, hij weet zo langzamerhand meer dan ik. Mijn partner is ook erg geïnteresseerd in geschiedenis, vooral in de Tweede Wereldoorlog. Dan merk ik dat mijn kennis beduidend tekortschiet en dan ga je je wat meer interesseren.' (Vrouw, 45, MO)

1.4 Informatiebronnen

Men is vaak geïnteresseerd geraakt door persoonlijke verhalen. Die verhalen zijn een belangrijke inspiratie- en informatiebron (geweest) voor de meeste respondenten. Men beschouwt persoonlijke verhalen als authentiek. Wel voegt een enkeling toe dat de verhalen persoonlijk gekleurd zijn en slechts één kant van het verhaal belichten.

'Ik ben me er van bewust dat het hun verhaal is en dat er wel een andere kijk op dingen kan zijn geweest.' (Vrouw, 30, LO)

In de vorige paragraaf zijn we uitgebreid ingegaan op de persoonlijke verhalen. Daarom behandelen we deze informatiebron niet meer in deze paragraaf.

Eenmaal geïnteresseerd gebruikt men ook andere informatiebronnen. Een aantal andere respondenten is gepassioneerd om meer te weten te komen en zoekt actief naar meer informatie.

'Ik lees veel, ik heb een abonnement op een geschiedkundig blad, ik leen regelmatig boeken bij de bibliotheek, ik kijk veel filmpjes en documentaires, ik zoek tentoonstellingen op en als ik ergens op vakantie ben, lees ik me van te voren in.' (Man, 58, HO)

Een aantal respondenten zoekt niet actief naar informatie, maar let wel extra op als men informatie tegenkomt over de Tweede Wereldoorlog.

'In de bibliotheek bij ons liggen altijd boeken waarop ze je attenderen. Soms ligt er dan opeens een interessant boek.' (Man, 74, HO)

'Na mijn pensionering ben ik ontzettend lui geworden. Ik laat het allemaal op mij afkomen. Er bewust achteraan gaan? Nee.' (Man, 84, MO)

De meest gebruikte informatiebronnen die men (actief) zoekt of (passief) tegenkomt zijn:

Informatieve- en fotoboeken

Men leest regelmatig geschiedenisboeken. Men beschouwt dit type boeken over het algemeen als zeer betrouwbaar. Dit komt bijvoorbeeld omdat veel van de informatie in deze boeken correleert met informatie die men al eerder heeft gezien of omdat er duidelijk naar bronnen verwezen wordt. Men noemt non-fictie boeken, zoals de serie van Loe de Jong, *Bloedlanden* van Timothy Snyder, *Hitlers Schutkleur* van Peter den Hertog, maar ook fotoboeken, zoals fotoboeken over het bombardement van Rotterdam of de Slag bij Arnhem.

'Bij geschiedenisboeken kun je de betrouwbaarheid checken. Ze geven aan wat hun bronnen waren.' (Man, 21, HO)

'Wat je leest, komt aldoor aardig met elkaar overeen. Je moet er haast vanuit gaan dat wat geschreven wordt, ook wel klopt.' (Man, 63, LO)

Internet

Veel respondenten gebruiken internet om informatie op te zoeken. Ze gebruiken internet om zich te verdiepen in een onderwerp, soms getriggerd door het lezen van een boek, een artikel in een krant of tijdschrift, of het zien van een documentaire of film. Men vindt internet prettig vanwege de snelheid en de goede vindbaarheid van de informatie. Vaak wordt Wikipedia genoemd, af en toe YouTube (filmpjes) of online archieven.

'Alles staat natuurlijk op Wikipedia. Je hoeft maar een naam in te voeren en krijgt gelijk hele verhandelingen' (Man, 63, LO)

'Ik zoek wel eens iets op in Wikipedia.' (Man, 41, HO)

Sommige respondenten stippen aan dat ze informatie via internet niet altijd vertrouwen.

'Op internet kun je dingen snel aanpassen en kun je met dingen sjoemelen' (Man, 58, HO)

Maar men ziet dit niet als groot probleem omdat men het gevoel heeft dit zelf goed te kunnen beoordelen. Men let goed op welke pagina's men bezoekt.

'Ik zoek wel eens filmpjes op YouTube, maar ik zoek niet bij verenigingen of zo. Dan kom je toch al gauw uit bij nazi-groeperingen. Daar wil ik bij uit de buurt blijven.' (Man, 58, HO)

Om een eenzijdig beeld te voorkomen, raadpleegt men ook wel meerdere sites.

'Ik zoek dan op onderwerp wat ik interessant vind en lees daar dan meerdere pagina's over. Ik geloof niet in eenzijdige berichtgeving.' (Vrouw, 36, MO)

Kranten en tijdschriften

Eveneens regelmatig leest men, wanneer er iets over geschreven wordt, informatie over de Tweede Wereldoorlog in krant of tijdschrift. In kranten en tijdschriften zoekt men niet naar informatie, maar men komt het tegen. De informatie wordt als betrouwbaar gezien, wekt vaak de nieuwsgierigheid op en stimuleert tot verder zoeken, bijvoorbeeld op internet.

'Ik word vaak getriggerd door iets wat in de krant heeft gestaan of in een tijdschrift.' (Vrouw, 29, MO)

'Achtergrondartikelen of een boekenkatern die het onderwerp aansnijdt. Dat geeft ook weer een zwiëp aan mijn interesse, bijvoorbeeld over de immigratie van Polen hierheen. Daar wil ik dan meer over weten.' (Man, 41, HO)

TV

Als er op TV een interessant programma is met informatie over de Tweede Wereldoorlog stemt men hier op af. Dit kunnen ook films of documentaires zijn (zie hieronder).

'Ik kijk wel eens naar Andere Tijden.' (Man, 74, HO)

'Ik mag graag naar Maarten van Rossem luisteren, wat hij over de diverse tijdvakken te melden heeft.' (Man, 63, LO)

Documentaires

Men kijkt regelmatig naar documentaires over de Tweede Wereldoorlog en stemt vaak af op National Geographic en Discovery Channel of zoekt op Netflix. Soms komt men op de Nederlandse zenders een indrukwekkende documentaire tegen. Een respondent noemde als voorbeeld 'Verlies niet de moed' van Hella de Jonge. Men vindt documentaires over het algemeen betrouwbaarder dan films, maar vindt ook dat documentaires vaak slechts één kant belichten en daardoor soms oppervlakkig zijn.

'Soms zijn documentaires van National Geographic nagespeeld. Zie je Mussolini Engels praten...' (Man, 84, MO)

'Documentaires vind ik minder betrouwbaar. Ik heb vaak het idee dat het medium televisie en film een specifiek publiek moet trekken waardoor de informatie op een bepaalde manier gebracht moet worden. De verdieping wordt dan gemist.' (Man, 41, HO)

Verder bezoekt men af en toe musea of historische plaatsen.

Musea

Respondenten bezoeken af en toe een museum als er een interessante tentoonstelling is of tijdens een bezoek aan een andere plaats, als 'uitje'. Informatie in musea wordt als zeer interessant en betrouwbaar gezien.

'In elke stad waar ik ben ga ik naar musea. In Berlijn heb ik het Nationaal Museum van Duitsland bezocht. In Londen ga ik ook naar het bevrijdingsmuseum.' (Man, 41, HO)

'Er zijn een heleboel musea waar ik geweest ben. Het Anne Frank Huis, het museum in Oosterbeek' (Vrouw, 36, MO)

Bezoek van historische plaatsen

Soms bezoekt men herinneringscentra. Men vindt dit zeer indrukwekkend.

'Ik ben wel eens samen met mijn schoonfamilie naar Mauthausen geweest. Dat is confronterend.' (Man, 74, HO)

'Ik ben in Duitsland in kampen geweest. Ik ben er wel veel mee bezig. Indrukwekkend. Je voelt het gewoon als je op zo'n plek bent.' (Vrouw, 58, LO)

'Ik hecht veel waarde aan het herinneringscentrum in Westerbork.' (Vrouw, 30, LO)

Soms gaat men voordat men op vakantie gaat speciaal op zoek naar informatie over de Tweede Wereldoorlog in die omgeving.

'Ik ga naar Sicilië in de meivakantie. Dan ga je kijken naar hoe de Tweede Wereldoorlog daar was. Ik ga kijken of ik daar nog iets van kan terugvinden.' (Man, 58, HO)

Archieven

Archieven worden door sommigen gebruikt. Meestal is men dan op zoek is naar heel specifieke informatie, met wisselend succes. Archieven worden als zeer betrouwbaar gezien.

'Ik doe onderzoek bij Duitse archieven, Amerikaanse archieven, Nederlandse archieven. Soms krijg ik dvd's toegestuurd. Soms kan ik het online opzoeken. Veel van wat ik zoek is te vinden.' (Man, 72, opleiding onbekend)

'Ik ben op zoek geweest naar informatie over de familie van mijn moeder bij de burgerlijke stand. Maar daar kwam ik niet verder. Ze konden mij niet alle informatie meer geven.' (Vrouw, 58, LO)

'Een paar jaar geleden kwam ik in contact met de zoon van een Engelandvaarder. Die mensen zijn opgepikt door een Engelse mijnenjager, gearresteerd en ondervraagd. Ik zou willen weten waar die processen verbaal zijn. Ik heb van alles afgezocht, ben ook bij het NIOD geweest, maar die weten het ook niet.' (Man, 71, MO)

Historische documenten

Heel soms noemen respondenten historische documenten. Die worden als zeer betrouwbaar gezien.

'Ik vond een krant uit 1948 met daarin een verslag van een Jodenjager die berecht werd. Lijkt me betrouwbaar, maar het is wel alleen een stukje van het verhaal, het is alleen wat die journalist in de rechtszaal heeft opgeschreven.' (Man, 71, MO)

'Ik heb nog boeken en spullen van mijn opa. Ik heb nog een aantal van zijn medailles en een kist waar hij altijd mee reisde. Mijn opa heeft actief met de bevrijding meegevochten.' (Vrouw, 36, MO)

Speelfilms

Speelfilms over de Tweede Wereldoorlog worden niet als informatiebron gezien. Men kijkt er wel naar, maar respondenten vinden dat films een gekleurd beeld geven en daarom niet betrouwbaar zijn als informatiebron. Men vindt dit echter niet erg. Ze hebben een andere waarde, namelijk amusementswaarde.

'Je weet nooit wat er verzonnen is en wat waar is.' (Man, 74, HO)

Namen van films die interessant gevonden worden zijn *Escape from Sobibor* en *Schindler's List*.

1.5 Wensen

Over het algemeen zijn er weinig onvervulde behoeften ten aanzien van thema's en informatiebronnen. Men vindt doorgaans dat er ruimschoots informatie voorhanden is en voor de meeste respondenten is informatie over de Tweede Wereldoorlog gemakkelijk te vinden.

'Er is genoeg te vinden. Zeker op internet. En wij zijn lid van de bibliotheek. Als je ziet hoeveel boeken er zijn over de Tweede Wereldoorlog, dan hoef je echt niet om informatie verlegen te zitten.' (Man, 63, LO)

'Ik hoef eigenlijk niet nog meer te zien over de Tweede Wereldoorlog. Tenzij er aspecten naar voren komen die verrassend zijn om een of andere reden.' (Man, 74, HO)

Zoals beschreven in de vorige paragraaf heeft men niet altijd succes wanneer men in archieven op zoek is naar heel specifieke informatie. Hier ligt een onvervulde behoefte.

2 Doelgroep: Geïnteresseerde jongeren

Dit hoofdstuk behandelt de informatiebehoefte van jongeren die geïnteresseerd zijn in de Tweede Wereldoorlog. We ondervroegen in totaal tien jongeren die hebben aangegeven (zeer) geïnteresseerd te zijn in de Tweede Wereldoorlog, verspreid over twee groepen. Vier jongeren van 11 en 12 die nog op de basisschool zitten en zes jongeren van 12 tot en met 15 uit de eerste drie klassen van de middelbare school.² Net als bij de volwassen geïnteresseerden, bespraken we met deze jongeren de betekenis die de Tweede Wereldoorlog voor hen persoonlijk heeft en vroegen we hen naar thema's die hen boeien. We hebben daarna expliciet gevraagd naar de relatie die zij zagen met de actualiteit. Vervolgens vroegen we hen hoe hun interesse in de Tweede Wereldoorlog is ontstaan, welke informatiebronnen zij gebruiken en wat zij vinden van deze informatiebronnen. Ook vroegen we hen naar eventueel onvervulde behoeften ten aanzien van thema's of informatiebronnen. Achter de citaten in dit hoofdstuk hebben we behalve het geslacht en de leeftijd van de betreffende jongere ook het schooltype waar hij of zij op zit aangegeven.

De jongeren van de basisschool leken meer onder de indruk van de Tweede Wereldoorlog en spraken met grotere verontwaardiging over de gebeurtenissen dan de jongeren van de middelbare school. Alle jongeren hebben uitgebreid les gehad over de Tweede Wereldoorlog, maar bij de basisschooljongeren is dit allemaal nog verser, zij weten er ook veel over te vertellen. Ze reageren wat emotioneler dan de middelbare scholieren die (zoals het echte pubers betaamt) wat meer achteroverleunen en wat afstandelijker reageerden.

2.1 Persoonlijke betekenis van de Tweede Wereldoorlog

Om na te gaan wat de Tweede Wereldoorlog voor jongeren betekent, hebben we met hen gesproken over hun associaties met de Tweede Wereldoorlog en vroegen we hen naar de thema's die hen boeien. Omdat het voor jongeren wellicht lastiger is dan voor volwassenen om spontaan te vertellen over hun associaties bij de Tweede Wereldoorlog, hebben we hen gevraagd om thuis een collage³ te maken die weergaf waaraan zij dachten bij de Tweede Wereldoorlog. Aan de hand van deze collage vertelden ze de groep wat de Tweede Wereldoorlog voor hen betekent. Beide groepen hadden uitgebreide collages gemaakt. Het viel echter op dat de jongeren van de basisschool spontaan meer uitweidden over de betekenis van de Tweede Wereldoorlog dan de middelbare scholieren. Bij de middelbare scholieren moesten we wat meer doorvragen. Net als bij de volwassen geïnteresseerden liepen associaties en boeiende thema's vloeiend in elkaar over. Daarom hebben we associaties en boeiende thema's beide in één verhaal verwerkt.

---

² Zie voor een gedetailleerde beschrijving van kenmerken van de respondenten de onderzoeksverantwoording in hoofdstuk 5

³ Zie voor de collages bijlage 3 en 4

Hieronder ziet u een overzicht van de onderwerpen die staan voor de persoonlijke betekenis van de Tweede Wereldoorlog voor jongeren en die hen bezighouden en boeien.⁴ Drie onderwerpen worden veruit het vaakst genoemd:

- Jodenvervolging (Anne Frank, concentratiekampen, Jodensterren)
- Hitler
- Het 'gevechtsaspect'

Een drietal andere onderwerpen wordt minder vaak genoemd:

- de gevolgen van de oorlog voor het leven in Nederland
- het 'goed en fout'-vraagstuk
- het verzet

---

⁴ Net als in hoofdstuk 1 zijn de thema's weergegeven in volgorde van belang, dat wil zeggen in volgorde van het aantal keer dat er over werd gesproken, waarbij ook de intensiteit (de emotie) waarmee er over werd gesproken mee gewogen is.

Jodenvervolging, Jodenster, Anne-Frank, concentratiekampen, gaskamers

Een van de belangrijkste thema's die voor jongeren de persoonlijke betekenis vertegenwoordigt van Tweede Wereldoorlog en waarin ze zeer geïnteresseerd zijn, is net als bij de volwassenen, de Jodenvervolging. Op een aantal collages zien we dan ook Jodensterren, plaatjes van een concentratiekamp en foto's van Anne Frank. De jongeren spreken met grote verontwaardiging en onbegrip over dit onderwerp. Ze denken - veel minder dan de volwassenen - aan 'hoe dit heeft kunnen gebeuren.' Ze identificeren zich met de vervolgd en – vooral de basisscholieren - stellen zich levendig voor hoe zij zich gevoeld moeten hebben. Ze voelen zelf de onzekerheid, de angst en het leed.

De Jodenster wordt door een groot deel van de jongeren genoemd als symbool voor de discriminatie van Joden en het onrecht wat hen is aangedaan.

'De Jodenster die de Joden moesten dragen is eigenlijk mishandeling. Want die kinderen werden lager behandeld dan niet-Joden.' (Jongen, 11, basisschool)

'Ik vind dat van de Jodenster indrukwekkend. Het moest gewoon, anders werd je doodgeschoten. Je kon eigenlijk niet anders. Het is een teken van die moeten we hebben, kom maar mee.' (Jongen, 10 basisschool)

'Een Jodenster is niet goed. Iedereen is gewoon hetzelfde. Niet dat de een Jood is en dan nergens heen mag en wij omdat wij niks hebben dat wel mogen.' (Meisje, 12, Havo)

De naam Anne Frank ligt op ieders lippen. Haar verhaal heeft veel indruk gemaakt en intrigeert jongeren. Omdat er zoveel over haar bekend is kunnen zij zich goed voorstellen hoe de Tweede Wereldoorlog voor haar geweest moet zijn.

'Ik vind het interessant hoe Anne Frank moest leven. Ik ben ook met school naar het Anne Frank Huis geweest. Een klein kamertje met de ramen dicht. En dat ze alleen de boom zag als ze uit het raam keek.' (Meisje, 12 jaar havo)

'Ze durfde nooit de straat op. Ze was bang dat ze werd meegenomen.' (Jongen, 11, basisschool)

'Ik vond het heel erg wat er met haar is gebeurd. Dat ze al op zo'n jonge leeftijd moest vluchten naar het Achterhuis. Het raakte me ook dat ze door iemand zijn verraden, maar door wie weten we niet.' (Jongen, 10, basisschool)

Maar de jongeren zijn niet alleen geïnteresseerd in Anne Frank. Daar hebben ze vaak al heel veel over gehoord. Ook het verhaal van andere Joden interesseert hen.

'Ik wil graag veel over de Joden weten. Over hoe het met hun is gegaan in plaats van alleen over Anne Frank. Niet bij iedereen is het zo gegaan.' (Meisje, 11, basisschool)

'Veel over de Joden interesseert me. Dat ze moesten werken voor de Duitsers, terwijl ze niets fout hadden gedaan.' (Jongen, 14, VMBO)

'Ik vind hoe de Joden leefden het meest interessant. Ik vind het zielig dat ze overal de schuld van kregen. Ik vind het interessant om te weten hoe mensen zich dan voelen. Dan kan je je in die mensen verplaatsen. Dat je het echt snapt.' (Meisje, 12, havo)

De concentratiekampen en gaskamers worden vaker dan bij de volwassenen expliciet genoemd als associatie bij de Tweede Wereldoorlog. Jongeren vinden de verhalen heftig, maar ook interessant.

'Concentratiekampen vind ik heel erg omdat de Joden maar een stukje brood en een half glaasje water kregen. Ze werden opgesloten. Ze waren heel mager. Je kon de botten zien.' (Jongen, 10, basisschool)

Dat Joden de gaskamers in gingen zonder dat ze wisten wat er ging gebeuren wordt een aantal keer met afschuw verteld.

'Ik vind het erg dat de Duitsers logen tegen de Joden dat ze mochten douchen, maar ze werden vergast.' (Jongen, 10, basisschool)

'Dat ze hun kleren moesten ophangen zodat ze die na het douchen weer konden terugpakken, maar ze werden vergast en die kleren hingen daar nog.' (Jongen, 11, basisschool)

'Ik las in boeken dat ze naar de gaskamer gingen, maar het niet wisten.' (Meisje, 12, havo)

Hitler

Bijna iedereen noemt Hitler, soms ook het hakenkruis en de nazi's. Op de collages zien we een aantal keer een foto van Hitler of hakenkruizen staan. Vooral de basisscholieren zijn zeer geïntrigeerd door de persoon Hitler. Ze voelen onbegrip en afschuw voor zijn daden.

'Ik zou wel willen weten waarom Hitler de Joden moest hebben en ze van alles de schuld gaf.' (Meisje, 11 jaar, basisschool)

'Niet zo'n aardige man, zomaar onschuldige mensen vermoorden. Ik vind dat dat niet kan.' (Jongen, 10, basisschool)

Ze vragen zich af hoe iemand 'zo' kan zijn.

'Sommige mensen zeggen dat zijn vrouw half Joods is en dan snap ik niet waarom hij dan op Joden gaat.' (Jongen, 10 jaar basisschool)

Maar ook hoe het mogelijk was dat zoveel mensen hem volgden.

'Ik vroeg me altijd wel af hoe Hitler het helemaal voor elkaar had gekregen dat zoveel mensen hem hielpen.' (Jongen, 11, basisschool)

Ook intrigeert de vraag hoe hij aan zijn einde is gekomen.

'Hij had een bunker gemaakt waar ze plannen bedachten. En daar heeft hij waarschijnlijk zelfmoord gepleegd want hij wilde niet opgepakt worden. Dan kreeg hij de doodstraf.' (Jongen, 10 jaar, basisschool)

'Sommige mensen zeggen dat hij nog leeft en in Amerika rondloopt. Maar dat is niet waar.' (Jongen, 11 jaar, basisschool)

Het 'gevechtsaspect'

Het 'gevechtsaspect' van de oorlog wordt vooral genoemd door jongens. Op een aantal van hun collages zijn soldaten (ook Duitse), tanks, vliegtuigen, bombardementen en parachutisten te zien. Als het over de bevrijding gaat, is dit vrijwel altijd in termen van gevechten. Vooral D-Day spreekt tot de verbeelding. Jongens spreken hierover met ontzag en trots.

'Ik vind al die veldslagen het meest interessant. Op TV gezien. Dan leer je toch wel iets over hoe ze te werk gingen. Wie nou beter ten opzichte van de ander stond.' (Jongen, 14, VMBO)

'Ik vond zoveel soldaten bij elkaar indrukwekkend.' (Jongen, 11, basisschool)

'Eerst waren er vijf dagen gevechten en toen gingen ze Rotterdam bombarderen.' (Jongen, 11, basisschool)

'Ik ben er trots op dat de Amerikanen en Engelsen ons hebben bevrijd. Kwamen ze binnenstormen in Normandië. Alles wat bezet was door de Duitsers wilden ze weer terug.' (Jongen, 10, basisschool)

'D-Day is een van de belangrijkste dagen. Dat heeft er voor gezorgd dat er een einde aan kwam, anders was het misschien nog tien of vijftien jaar doorgedaan.' (Jongen, 15, havo)

Gevolgen van de oorlog voor het leven in Nederland (Hongerwinter, schuilkelders, onderduikers)

Een klein aantal jongeren weet veel te vertellen over de invloed van de bezetting op het leven van gewone Nederlanders. Hierbij spreekt de Hongerwinter het meest tot de verbeelding.

'In die tijd hadden Nederlanders het het zwaarst. Daarvoor konden ze prima leven zei mijn opa. Totdat de Hongerwinter kwam. Toen werden er treinen geboycot. Toen zijn heel veel mensen overleden.' (Jongen, 15, havo)

'Toen kwam er een hele strenge en koude winter. Zijn ook heel veel mensen doodgegaan omdat ze honger hadden. Gingen mensen helemaal naar Groningen om eten te halen.' (Jongen, 11, basisschool)

'Mijn oma is geboren in een schuilkelder. Ze konden niet naar het ziekenhuis.' (Jongen 11 jaar, basisschool)

'Er was ook een meisje, veel mensen dachten dat het het nichtje van mijn oma was of een zusje. Dus toen hebben de Duitsers haar niet meegenomen.' (Jongen, 11, basisschool)

Het 'goed en fout' vraagstuk

Eén jongere snijdt de 'goed' en 'fout'-kwestie aan.

'Wat ik ook interessant vond is dat vrouwen die het met Duitse mannen hadden gedaan kaal werden geschoren en dat er een hakenkruis op hun hoofd werd geschilderd. Gingen ze hun pesten en mishandelen. Ik weet niet wat ik daarvan moet vinden. Want liefde, daar kan je niks over zeggen. En als je in die tijd een politiemann was en je moest Joodse mensen oppakken, dan moest je een moeilijke keuze maken. Ontslag nemen en geen geld en eten hebben en er gebeurt iets met je familie of je pakt Joden op. En na de oorlog zeiden ze dan die man is slecht, maar misschien was het om de eigen familie te redden. Je kunt het niet beoordelen.' (Jongen, 11 jaar, basisschool)

Een andere jongere uit de groep stemt hier mee in.

'Daar ben ik het wel mee eens. Bij dat kaalscheren als je verliefd ben. Eerst vinden ze het erg dat Joden als anders gezien worden, maar dan gaan ze die mensen zelf ook als anders zien.' (Jongen, 10 jaar, basisschool)

Verzet

Over het verzet spreekt slechts een enkeling. Een jongere heeft een overgrootvader die in het verzet heeft gezeten en is daar erg trots op.

'Mijn opa vocht terug. Hij zei: "Jullie gaan niet de baas worden." Hij stond sterk in zijn schoenen en was voor niemand bang. Heb ik van mijn vader en mijn opa.' (Jongen, 10, basisschool)

2.2 Relatie met de actualiteit

Jongeren denken wel eens aan de Tweede Wereldoorlog bij het zien of horen van het nieuws van nu. Ze leggen dan vooral een link met IS en moslimterrorisme zoals recentelijk in Frankrijk en soms ook met de oorlog tussen Israël en de Palestijnen.

'Ja IS, die vermoorden ook heel veel onschuldige mensen' (Jongen, 14, VMBO)

'Er komen steeds meer rare mensen in de wereld. Terroristen die aanvallen doen en zo. Alleen hun geloof en anderen moeten weg. Daarom moet ik denken aan de Tweede Wereldoorlog. Hitler vond ook dat mensen die anders dachten weg moesten.' (Jongen, 11, basisschool)

'Toen met die aanslag in Parijs. Dan schieten ze opeens zomaar mensen dood en dan komt de Tweede Wereldoorlog wel naar boven. Daar schoten ze ook zomaar mensen dood.' (Jongen, 10, basisschool)

'Israël tegen Palestina. Dat is een hele grote ruzie.' (Jongen, 13, VWO)

2.3 Het ontstaan van de interesse

Bij het ontstaan van interesse speelt een belangrijke rol dat jongeren iets zien of horen dat de oorlog voor hen tot leven brengt. Jongeren willen zich graag een voorstelling van de situatie maken en weten wat mensen toen voelden en dachten. Dit kan door zowel fictie (boeken en films) zijn als door non-fictie (persoonlijke verhalen van familie of overlevenden, bezoek aan musea en historische locaties).

Verhalen van familieleden of bekenden

Vaak hebben jongeren familie of bekenden die boeiende verhalen vertellen waardoor de Tweede Wereldoorlog tot hun verbeelding gaat spreken. De verhalen spreken vooral aan omdat ze vaak heel persoonlijk zijn en het iemand betreft die je goed kent. Zo kun je het je nog beter voorstellen. Vaak ook neemt de verhalenverteller uitgebreid de tijd en kunnen ze veel vragen.

'Mijn opa zei iets over de Tweede Wereldoorlog en hij vertelde een verhaal over Anne Frank en concentratiekampen. En mijn broer ging er een spreekbeurt over houden.' (Jongen, 10, basisschool)

'Mijn meester kan heel leuk vertellen, maar familie vind ik leuker. Dan heb je alle tijd en mijn opa weet er heel veel over.' (Jongen, 10, basisschool)

'Ik heb het ook van mijn opa, die houdt van geschiedenis. Ik ben daar ook fan van. En de moeder van mijn oma woonde bij Anne Frank in de buurt en die kenden elkaar ook.' (Jongen, 11, basisschool)

'Drie jaar geleden begonnen mijn opa en oma steeds meer te vertellen. Ze vertelden hoe ze met veertien broers en zussen in een klein huis leefden. Wat me het meest aansprak is dat als je met veertien in een kamer ligt, ze je huis kunnen bestormen en alles doorzoeken.' (Jongen, 14, VMBO)

School

Voor veel jongeren is hun interesse in de Tweede Wereldoorlog ontstaan op school en alles wat school aanbiedt. Op school wordt veel aandacht besteed aan de Tweede Wereldoorlog. Er wordt les over gegeven, er worden verhalen verteld, er liggen jeugdromans en stripboeken over de Tweede Wereldoorlog, regelmatig worden er films of documentaires bekeken met de klas, soms gaan ze naar

een voorstelling over de Tweede Wereldoorlog of naar een museum en soms komt er een gastspreker. Zo komen ze op verschillende aansprekende manieren in aanraking met de Tweede Wereldoorlog en ontstaat de interesse.

'We hadden op school een project. We moesten een presentatie houden over de Tweede Wereldoorlog. Toen vond ik het interessant.' (Meisje, 11, basisschool)

'We zijn in groep zeven of acht een keer naar een monument geweest om bloemen te leggen. Dan verdiep je je er eerst in met school. We hadden een bieb op school en daar stonden best veel boeken over die tijd. En dan werd het wel eens aangeraden dat je daar over ging lezen.' (Meisje, 14, havo)

'Eerst kregen we les op school en toen gingen we naar een voorstelling over tram acht. Waarom die niet meer rijdt. Dat was een heel mooi verhaal. Daar heb ik ook weer informatie over gekregen. Ik weet nu bijna alles van de Tweede Wereldoorlog. Ik weet niet wat ik niet weet.' (Jongen, 11, basisschool)

Af en toe komt er een gastspreker op school die zelf nog de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt.

'Het heeft me geraakt dat er een Joodse onderduiker op school kwam vertellen hoe hij het heeft gehad.' (Jongen, 15 jaar, havo)

Speelfilms

Jongeren noemen een aantal speelfilms (soms op school aangeboden) die een diepe indruk hebben achtergelaten en de interesse voor de Tweede Wereldoorlog (mede) hebben gewekt. Titels zijn *The boy in the striped pyjamas* en *Oorlogswinter*. Verder vertellen ze dat ze films over D-Day erg interessant of spannend vonden (geen specifieke titels genoemd).

(strip)boeken

Ook boeken (zelf gekocht, gekregen, geleend of aangeboden op school) maken regelmatig indruk bij de jongeren. Genoemd worden het *Dagboek van Anne Frank*, *Oorlogswinter* en *Mijn beste vriendin Anne, Haar naam was Sarah*. Daarnaast noemen jongeren stripboeken van de Anne Frank Stichting (*De Zoektocht*, *De Ontdekking*).

'Ik kan me er in verplaatsen, wil weten hoe die persoon denkt.' (Meisje, 14, havo)

'De Zoektocht en De Ontdekking hebben wij in de klas.' (Jongen, 11, basisschool)

Stripboeken spreken ook jongeren aan die niet zo van lezen houden aan.

'Ik hou niet zo van lezen. Dus als het op een stripmanier is, vind ik het wel grappig. Of nou grappig, het leest makkelijk.' (Jongen, 15, havo)

Musea en historische locaties

En aantal jongeren gaan met ouders of school naar musea, bijvoorbeeld het Anne Frank Huis, het Joods Historisch Museum of het Verzetsmuseum Amsterdam. Een enkeling is naar een concentratiekamp geweest. Dit maakte veel indruk.

'Dat je het zelf kunt zien.' (Meisje, 12, havo)

Herdenkingen

Sommige jongeren waren aanwezig bij de Dodenherdenking of een kranslegging of moesten op 4 mei thuis of met school twee minuten stilte in acht nemen en zijn daardoor (of door het verhaal wat erbij hoorde) diep onder de indruk geraakt.

'Ik ben twee keer naar de Dodenherdenking op de Dam geweest. Dat vond ik wel indrukwekkend.' (Jongen, 14, VMBO)

'Vroeger moest je stil zijn en dan vroeg ik waarom dat moest.' (Meisje, 12, havo)

Documentaires en (school)TV

Ook noemen de jongeren af en toe het nieuws of documentaires (bijvoorbeeld op Discovery Channel of National Geographic) of kijken ze (soms ook met de klas) naar de serie *Dertien in de oorlog* of naar de Dodenherdenking.

Games of apps

Soms ook spelen jongeren games die zich afspelen in de Tweede Wereldoorlog (vechtgames zoals D-Day). Jongeren noemen games echter niet *spontaan* als inspiratie- of informatiebron.

'Ja, D-Day. Ik speel het niet echt meer, vroeger wel. Dan ben je een geallieerde en moet je de Duitsers doodknallen. Als je dat doet staat er victory.' (Jongen, 11, basisschool)

'De oude Call of Duty gaat over de Tweede Wereldoorlog. Ik heb het wel gespeeld.' (Jongen, 15, havo)

2.4 Informatiebronnen

Waar we bij volwassenen een duidelijk onderscheid kunnen maken in inspiratiebronnen (waardoor ze geïnteresseerd raken) en informatiebronnen, kunnen we dit onderscheid bij jongeren nauwelijks maken. Informatiebronnen zijn voor hen tegelijkertijd inspiratiebronnen en andersom.

Nadat jongeren geïnteresseerd zijn geraakt gaan ze zich verder verdiepen in de Tweede Wereldoorlog door bijvoorbeeld nog beter op te letten op school, hun familieleden te vragen om nog meer te vertellen, (samen met familie) naar musea of historische plaatsen te gaan (het Verzetsmuseum Amsterdam, Anne Frank Huis), meer boeken (romans of stripboeken) te lezen of nog meer naar speelfilms te kijken.

Internet

Internet lijkt wel meer informatiebron dan inspiratiebron. Jongeren zoeken op internet vooral naar achtergrondinformatie voor zichzelf of als opdracht voor school.

'Ik zoek alleen heel soms.' (Jongen, 10, basisschool)

'Ja, ik zoek soms voor school op internet om verslagen te maken.' (Jongen 15, havo)

'Op internet stonden veel foto's van D-Day, daardoor snap ik de film beter.' (Jongen 15, havo)

Jongeren zijn zich er wel van bewust dat niet alle bronnen even betrouwbaar zijn. Romans en speelfilms geven een meer gekleurd beeld, maar documentaires, musea, les op school en verhalen van overlevenden zijn betrouwbaarder vinden zij.

'Met een korrel zout. Televisie wordt toch wel gemaakt voor amusement.' (Jongen, 14, VMBO)

2.5 Wensen

Er zijn weinig onvervulde behoeften. Hoewel ze vinden dat er eigenlijk wel voldoende informatie verkrijgbaar is over de Tweede Wereldoorlog zouden een aantal basisscholieren heel graag willen weten wat Hitler bezielde heeft.

'Waarom heeft Hitler het gedaan en hoe is hij er op gekomen?' (Jongen, 10 jaar, basisschool)

3 Doelgroep: Docenten Geschiedenis

We ondervroegen acht geschiedenisdocenten die les geven op middelbare scholen. Een aantal geeft les in de bovenbouw, een aantal in de onderbouw, een aantal in zowel de onder- als bovenbouw van de middelbare school. Ook de schoolniveaus waaraan men lesgeeft zijn gespreid. Een deel geeft les aan het VMBO, een aantal aan havo of VWO, een deel geeft les aan alle niveaus⁵. Verder spraken we met een docent aan het ROC en een docentopleider. Achter de citaten in dit hoofdstuk hebben we behalve het geslacht en de leeftijd van de betreffende docent ook het schoolniveau of –type aangegeven waaraan hij of zij lesgeeft.

We spraken met de docenten over de plaats van de Tweede Wereldoorlog in het geschiedenisonderwijs, welke thema's leerlingen interessant vinden en welke thema's zij zelf belangrijk vinden. Ook spraken we over de beschikbaarheid van voor het onderwijs relevante informatie: is er over alle belangrijke thema's genoeg geschikte informatie voorhanden, welke bronnen gebruiken zij en in hoeverre vinden zij de beschikbare informatie voldoende toegankelijk/buikbaar en betrouwbaar. Tot slot inventariseerden we de onvervulde wensen ten aanzien van thema's of informatiebronnen.

3.1 Plaats van het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog binnen het geschiedenisonderwijs

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is een verplicht onderdeel van het geschiedenisonderwijs. In het onderwijs dienen tien tijdvakken behandeld te worden en daarbinnen moet de Tweede Wereldoorlog aan bod komen. Sommige leraren ervaren de ruimte voor het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog als beperkt. Ze zouden graag wat meer ruimte krijgen voor het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog. Enerzijds omdat ze dan meer zaken zouden kunnen overbrengen die ze belangrijk vinden, anderzijds omdat leerlingen het een heel interessant onderwerp vinden.

'Ze krijgen zoveel in vrij korte tijd. Ik zou wel meer aandacht aan de Tweede Wereldoorlog willen besteden, maar je moet ze toch klaarstomen voor het examen.' (Vrouw, 64, ROC)

3.2 Interesse van leerlingen in de Tweede wereldoorlog

Leerlingen zijn zeer geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog.

'Ik moet vaak op de rem gaan staan, want ze willen er alles over weten.' (Man, 57, alle niveaus)

De interesse van leerlingen in de Tweede Wereldoorlog is volgens de docenten ontstaan doordat ze er mee zijn opgegroeid. Ze hebben veel gehoord over de Tweede Wereldoorlog van familieleden of bekenden en er wordt veel nog steeds veel aandacht besteed aan 4 en 5 mei.

'Ze horen graag verhalen van opa's en oma's en andere ooggetuigen. Verhalen van mensen die het hebben meegemaakt.' (Vrouw, 28, VWO)

---

⁵ Zie voor de details de onderzoeksverantwoording in hoofdstuk 5

Daarnaast is de interesse volgens docenten ontstaan doordat er veel aansprekende speelfilms zijn uitgebracht zoals *Oorlogswinter*, *The Boy in the Striped Pyjamas*, *Zwartboek* en series als *Dertien in de Oorlog*. Hierdoor kunnen leerlingen zich – veel meer dan bijvoorbeeld bij de opkomst van het Romeinse Rijk – een levendige voorstelling van maken van de Tweede wereldoorlog.

‘De films en series die gemaakt zijn, gaan heel diep in op de beleving.’ (Man, 57, alle niveaus)

Sommige leraren die al wat langer in het vak zitten, geven aan dat de interesse in de Tweede Wereldoorlog onder jongeren momenteel groter is dan vroeger. Zij schrijven die toegenomen interesse vooral toe aan de aansprekende speelfilms die de laatste vijftien jaar uitgebracht zijn.

‘Vanaf de 90-er jaren kreeg je pakkende en aangrijpende films waarbij je dicht op de huid zit van degenen die het meegemaakt hebben, zoals Saving private Ryan en Das Boot.’ (Man, 57, alle niveaus)

Opvallend is dat docenten zelf school niet noemen als plaats waar de interesse voor de Tweede Wereldoorlog gewekt kan worden, terwijl we bij jongere volwassenen en jongeren zagen dat school een grote rol heeft gespeeld bij het ontstaan van de interesse.

Bij het geven van de lessen merken leraren dat persoonlijke verhalen erg aanspreken. Verhalen waarbij leerlingen zich kunnen voorstellen ‘hoe het was’.

‘Bijvoorbeeld verhalen over dat er weinig eten en drinken was en voedsel op de bon was en verhalen over onderduikers.’ (Man, 64, ROC)

‘Dagboekverhalen vinden ze interessant.’ (Man, 27, VMBO)

‘Gast sprekers vinden ze heel interessant, want dan heb je echt persoonlijke verhalen en ze kunnen zo iemand ook vragen stellen. Vorig jaar had ik een Joodse man en ik heb ook een keer iemand uit het verzet gehad. Maar die worden wel schaars natuurlijk.’ (Vrouw, 24, VMBO)

Holocaust

De Jodenvervolging en Holocaust fascineren de leerlingen (waar geïnteresseerde volwassenen en jongeren het vaak hebben over Jodenvervolging gebruiken docenten vaker de term ‘Holocaust’).

‘Vooral verhalen waarin heftige dingen gebeuren, zoals razzia’s. (Vrouw, leeftijd onbekend, alle niveaus)

‘De meeste leerlingen zijn gefascineerd door concentratiekampen. Het is een wereld die ze niet kennen en willen begrijpen (Vrouw, 40, VMBO)

‘De Holocaust spreekt hen heel erg aan en roept heftige emoties op.’ (Vrouw, 28, VWO)

Jongens: het militaire aspect - Meisjes: de menselijke kant, hoe was het om in de oorlog te leven

Jongens en meisjes hebben op bepaalde punten verschillende interesses. Jongens zijn over het algemeen meer geboeid door het militaire aspect van de Tweede Wereldoorlog, het technische, maar ook de kameraadschap en het heldhaftige, terwijl meisjes juist weer geïnteresseerd zijn in effect van de oorlog op de levens van mensen en families.

‘Waar jongens vaak details willen weten over militaire gegevens, zoals met welk vliegtuig ze vlogen en waarom een barak een bepaalde grootte moest hebben, zijn meisjes meer geïnteresseerd in hoe het leven voor de mensen in die tijd was.’ (Vrouw, 40, VMBO)

'Ik zie verschillen tussen jongens en meisjes. Meisjes raken geboeid als het gaat om de Hongerwinter en de Hollandsche Schouwburg, de kids die daar verdwenen. Veel jongens zijn geboeid als het gaat om de veldslagen en D-Day.' (man, 58 jaar, VMBO en Havo).

Bij een klas met verschillende culturele achtergronden lopen de opvattingen soms sterk uiteen. Voor kinderen met een islamitische achtergrond is het onderwerp Jodenvervolging soms anders dan voor kinderen met een niet-islamitische achtergrond. Kinderen met een islamitische achtergrond associëren Joden vaak met onderdrukking van moslims in Palestina. Docenten moeten dan extra aandacht besteden aan het kweken van begrip bij deze leerlingen.

'Ik begin dan met een foto van een schattig kindje en vertel dan daarbij het verhaal over wat met dit kleintje is gebeurd. Dan zitten ze al in de rol van, dat kan toch niet, hoe heeft zoiets kunnen gebeuren, in plaats van dat ze verwijtend zijn over de rol van de Joden.' (Vrouw, 64, ROC)

3.1 Belangrijke thema's volgens docenten

Docenten zien het als hun taak om verdieping en verbreding aan te brengen in de huidige kennis van leerlingen over de Tweede Wereldoorlog. Ze vinden het belangrijk om over de Jodenvervolging en de Holocaust te vertellen, maar ze vinden het ook belangrijk om dit in een historisch en maatschappelijk perspectief te zetten en een link te leggen met het heden.

Holocaust

Dit is zo'n belangrijk aspect van de Tweede Wereldoorlog dat je daar gewoon niet omheen kunt, vinden docenten. Het is belangrijk voor leerlingen om te weten wat er gebeurd is.

'Je wilt toch wel laten zien wat er daadwerkelijk gebeurd is.' (Vrouw, 24, VMBO)

'De Holocaust is verplichte leerstof, maar je kunt dat betrokken doen of afstandelijk. Ik leg samen met de kinderen herdenkingssteentjes op de plaatsen waar vroeger Joodse stadsbewoners zijn gedood, struikelsteentjes heten die. Daar is grote belangstelling voor.' (Man, 57, alle niveaus)

Historisch perspectief

Docenten vinden het belangrijk om de historische ontwikkeling vóór en na de Tweede Wereldoorlog te schetsen, de politieke en economische context. Dit is verplichte lesstof, maar ook belangrijk om het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog te kunnen begrijpen. De leerlingen vinden dit minder interessant.

'De aanloop naar de oorlog is essentieel om de situatie en de gebeurtenissen te begrijpen.' (Vrouw, 40, alle niveaus)

'De Eerste Wereldoorlog, het Interbellum, belangrijk om te weten hoe het is ontstaan.' (Vrouw, 28, VWO)

'De politieke geschiedenis vinden docenten belangrijk, maar de kinderen vinden dat minder interessant.' (Vrouw, 28, VWO)

'Als je met de jaren '30 bezig bent, met uitleggen hoe het zo is gekomen, willen de kinderen zo snel mogelijk door naar de oorlog zelf.' (Man, leeftijd onbekend, alle niveaus)

Maatschappelijk perspectief

Verder vinden docenten het zeer belangrijk om de Holocaust in een breder perspectief te zetten en de link met het heden te leggen. Zij prikkelen leerlingen na te denken over de oorzaken van vervolging

(dat het begint met discriminatie van bepaalde groepen). Men laat in dat kader ook zien dat niet alleen Joden vervolgd werden, maar ook bijvoorbeeld zigeuners, homo's, mensen met een andere mening, Jehova's. Men laat leerlingen ook nadenken over hun eigen rol en verantwoordelijkheid als het gaat om discriminatie.

'Leerlingen laten nadenken over de manier waarop mensen naar anderen kijken, tolerantie. Daar zijn zeker in de vierde klas enorme discussies over met elkaar. Dat is mooi om te zien. Dat gaat tot schreeuwen toe. Ik heb een groep dat zijn echte PVV'ers en dan een aantal jongens en meisjes die daar recht tegenover staan. Ze mogen wel een mening hebben, maar vaak is het waarom niet duidelijk. Van mij moeten ze bedenken waarom ze die mening hebben. (Vrouw 40, alle niveaus)

'Ik koppel de geschiedenis ook aan maatschappijleer. Dan behandel ik racisme, stel ze prikkelende vragen, zoals wat is het verschil tussen een rotjood en een vieze Turk en maak zo de koppeling met de Tweede Wereldoorlog. (Man, 58, VMBO, havo)

'Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog had je een grote ontevredenheid. Ik probeer duidelijk te maken wat voor effecten ontevredenheid of extreme gedachten uiteindelijk kunnen hebben. (Vrouw, 27, VMBO)

Daarnaast willen de docenten ook de discussie aangaan over wat 'goed' en 'fout' is en leerlingen stimuleren na te denken over wat ze zelf gedaan zouden hebben. Ze proberen te bereiken dat leerlingen iets minder 'simplistisch' over dit onderwerp gaan nadenken.

'Het zijn niet alleen maar monsters en good guys.' (Vrouw, 28, VWO)

'Ik probeer over te brengen dat iedereen verliest in een oorlog. Er waren ook dappere Duitsers. Het is niet allemaal zo zwart-wit als ze denken. (Man, 58, alle niveaus)

'Soms roepen leerlingen heel hard dat ze in het verzet zouden gaan, maar ik vind het dan belangrijk om te bespreken of je dat inderdaad zou doen en wat dan de consequenties zouden zijn.' (Vrouw, 40, alle niveaus)

'Wat is een oorlogsmisdaad, is een atoombom ook een oorlogsmisdrijf? Ik vind dat interessant.' (Vrouw, 28, VWO)

3.2 Beschikbaarheid informatie

Om te beginnen hebben leraren uiteraard de beschikking over het verplichte lesmateriaal. Maar daarnaast voegen zij allemaal zelf informatie toe aan het lesmateriaal om dit meer te laten 'leven' of soms omdat ze de inhoud van de schoolboeken 'te mager' vinden.

'Ik ontwikkel vaak zelf dingen, omdat ik de informatie in de schoolmethodes – zonder ze tekort te doen – voor VWO wel heel beperkt vind.' (Man, leeftijd onbekend, VWO)

Over het algemeen vinden docenten dat er 'meer dan genoeg' informatie beschikbaar is die ook nog gratis en goed toegankelijk is. Vooral op internet is een overvloed aan informatie waar docenten dankbaar gebruik van maken.

'Tegenwoordig is er via internet zo veel te vinden, ik denk niet dat iemand zich er over mag beklagen dat er onvoldoende informatie beschikbaar is.' (Man, leeftijd onbekend, VWO)

Maar de docenten vinden wel dat het door de enorme hoeveelheid van informatie die op internet wordt aangeboden een hele zoektocht is om bruikbare informatie te verzamelen.

'De informatie is misschien wel bruikbaar, maar docenten hebben weinig tijd. Die willen gemakkelijk toegankelijk materiaal hebben, wat ze meteen kunnen gebruiken voor de les.' (Man, leeftijd onbekend, tweedegraads docentenopleiding)

Voor leerlingen zelf is dit nog lastiger. Ze worden overspoeld door de veelheid aan informatie op internet en hebben moeite om een selectie te maken van bruikbare en betrouwbare informatie, bijvoorbeeld wanneer ze zich willen verdiepen in een aspect of wanneer ze een werkstuk moeten maken. Docenten moeten dan vaak hulp bieden bij het beoordelen van betrouwbaarheid van de informatie.

'Niet een gebrek aan bronnen, maar een teveel aan bronnen. De informatie is er wel, maar het is vaak een kwestie van betrouwbaarheid. Gelukkig komen leerlingen vaak zelf al bij me. Dan gaan we samen kijken: kun je hier iets mee, waarom denk je dat het niet betrouwbaar is?' (Man, leeftijd onbekend, VWO)

'Soms komen ze met hele vreemde dingen die ze op internet gelezen hebben, leerlingen pikken dat heel snel op zonder na te denken.' (Vrouw, 24, VMBO)

'Je kunt heel veel vinden op internet, maar ze moeten meer getraind worden in het gebruik van internet. Ze denken dat alles wat er staat waar is. Ze krijgen een enorme wereldbibliotheek, maar ze komen er niet uit.' (Vrouw, 64, ROC)

Soms normatief en eenzijdig

Verder vindt een docentopleider dat het materiaal normatief en eenzijdig is. Het wordt maar vanuit een beperkt aantal perspectieven aangeboden (slachtoffers en verzet). Leerlingen leren zo niet om hier zelf over na te denken. Om een totaalbeeld te krijgen, zou je meer perspectieven moeten laten zien.

'Wat er in Nederland beschikbaar is, is of heel erg gericht op slachtoffers of het is heel erg gericht op het verzetsleven in Nederland, dus de traditionele benadering. Wat we missen is multiperspectiviteit. Je zou een heleboel kanten moeten laten zien: slachtoffers, omstanders, helpers, allerlei mensen die een rol hebben gespeeld. Als je dat doet, laat je de leerlingen zien dat er niet één werkelijkheid was.' (Man, leeftijd onbekend, tweedegraads docentenopleiding)

Alle informatiebronnen op een rijtje (in volgorde van belang):

Internet

Docenten googelen, gaan naar specifieke sites voor onderwijs of geschiedenis of naar sites van musea of historische plaatsen (bijvoorbeeld de site van het Verzetsmuseum Amsterdam, de Hollandsche Schouwburg, het Joods Historisch Museum, Herinneringscentrum Kamp Westerbork). Voor filmpjes maken zij regelmatig gebruik van YouTube. Een docent vertelt dat hij zijn informatie voornamelijk krijgt via mailings en Facebook.

'Ik maak gebruik van een aantal Engelstalige sites als het over het militaire deel gaat.' (Man, leeftijd onbekend, VWO)

'Van Wikipedia tot Google' (Vrouw, 28, VWO)

'Met Google krijg ik ongeveer 10 miljoen hits, verder de site van VGN, Digischool, Westerbork' (Vrouw, 40, alle niveaus)

'Er is een site Histoforum, die gebruik ik wel vaker en daarnaast gewoon een beetje googelen, vooral om daar plaatjes van te halen. En op de site van Kamp Westerbork staat ook wel wat interessante informatie.' (Vrouw, 24, VMBO)

'Ik ben van de mailings. Je hoeft eigenlijk niet zoveel te doen. Het komt allemaal naar je toe. Ook via Facebook. Als ik iets zie en ik denk goh dat kan ik nog wel eens nodig hebben, dan print ik het uit en dan hang ik het op het prikbord op school of thuis.' (Man, leeftijd onbekend, alle niveaus)

Films en documentaires

Docenten laten vaak documentaires zien. Ze zijn te spreken over de beschikbaarheid van aansprekende en betrouwbare documentaires. Soms laten ze een film zien en proberen leerlingen er van bewust van te maken dat een film altijd een gekleurd beeld laat zien.

'Ik vind dat er heel veel goed materiaal is. Ik gebruik fragmenten van films en documentaires. Als het een film is, vertel ik er wel bij dat het een film betreft. Vaak zijn de documentaires heel goed.' (Vrouw, 28, VWO)

'Ik gebruik de serie van de NPO en Klokhuisafleveringen. Vorig jaar heb ik voor het eerst een speelfilm laten kijken en die moesten ze toen helemaal analyseren. Komt het overeen met de werkelijkheid, wat niet? Ze moeten ook leren dat wat je ziet niet altijd echt is, dus ook dat ze leren wat propaganda allemaal kan doen.' (Vrouw, 40, alle niveaus)

'Films doen vaak geen recht aan de historische werkelijkheid, maar wakkeren wel de aandacht van kinderen aan. We leven in een beeldcultuur.' (Man, leeftijd onbekend, alle niveaus)

'Histoclips, dat zijn filmpjes die niet te lang en niet te kort zijn. Gewoon een half uurtje dat is prima.' (Vrouw, 64, ROC)

Boeken

Docenten gebruiken nog wel boeken, maar geven ook aan dat het zoeken in boeken minder is geworden, sinds ze internet gebruiken.

'Ik heb een eigen bibliotheek, als er iets nieuws uitkomt lees ik eerst de recensies en als die goed zijn, schaf ik het aan.'

'Ik heb hier bijvoorbeeld staan: Maarten van Rossem, De drie Oorlogen, Geert Mak (De eeuw van mijn vader en In Europa), Hitler van Bullock om u maar een idee te geven.' (Man, 58, VMBO, havo)

'Vroeger waren het boeken, maar nu is het internet.' (Vrouw, 64, ROC)

'Als je vroeger als docent informatie wilde hebben, moest je naar de bibliotheek toe, nu heb je internet.' (Man, 57, VWO)

Eigen verzameling

Veel docenten verzamelen in de loop van de jaren eigen materiaal, zoals oude lesmethoden, filmpjes en foto's en voorwerpen. De een gaat daarbij wat verder dan de ander:

'Je komt wel eens op een militaire beurs of in een museum en denkt dan hé dat kan ik meenemen. En ik heb ook een oude jeep uit de oorlog. Daar rijd ik dan mee naar school.' (Man, 57, alle niveaus)

'Ik heb een aantal Volk en Vaderlands die nog leesbaar waren laten reprints en in kunststof laten zetten, ik heb het Overzicht van de Eeuw en videobanden met Polygoonjournaals van 1925 tot 1980.'

Dus ja, roept u maar! Ik leen het ook uit hoor aan jongere collega's die hebben dat niet allemaal. Het kost ook wat grijpstuivers om dat op te bouwen. (Man, 58, VMBO, havo)

Samen met leerlingen bezoeken van musea en historische plaatsen

Soms gaan docenten met hun leerlingen naar musea of historische plaatsen. Ze vinden deze informatie betrouwbaar. Bovendien maakt het vaak grote indruk op de leerlingen.

'In Elburg hebben ze een museum ingericht in de synagoge. Daar worden de mensen gepersonifieerd. Dat zijn dingen waarmee ze zich beter kunnen voorstellen wie die 105.000 Nederlanders waren die afgevoerd werden omdat ze toevallig een ander geloof hadden.' (Man, 58, VMBO, havo)

'Ik organiseer omgevingsonderwijs. In de omgeving proberen de Tweede Wereldoorlog terug te vinden.' (Man, leeftijd onbekend, alle niveaus)

Archieven worden niet genoemd

'Ik doe te weinig met archiefmateriaal omdat ik niet zo goed weet hoe ik daar aan moet beginnen.' (Vrouw, 28, VWO)

3.3 Wensen

Docenten zouden het toejuichen als er een site zou zijn voor leerlingen waar betrouwbare verdiepende informatie op overzichtelijke wijze bijeen is gebracht.

'Dan kunnen zodat ze zich bepaalde aspecten, vooral waar het verdieping betreft, wat beter eigen maken. En dat mag voor de oudere leerlingen best lastiger zijn, de wetenschappelijke kant op.' (Man, leeftijd onbekend, VWO)

Een docentopleider wil graag een nieuwe website voor docenten waar materiaal chronologisch en per thema wordt aangeboden.

'Voor het onderwijs zou er een betere site moeten komen, die chronologisch materiaal aanbiedt, liefst per thema.' (Man, leeftijd onbekend, tweedegraads docentenopleiding)

Sommige docenten wijzen er op dat het lesmateriaal te veel is gericht op alleen West-Europa. Zij zouden graag wat meer aandacht willen besteden aan andere gebieden, bijvoorbeeld Oost-Europa, maar ook Azië (Japan, Nederlands-Indië).

'Ik vind dat het lesmateriaal te veel gericht is op -West-Europa. Een onderbelicht thema is de oorlog in -Oost-Europa, de Sovjet Unie. Alle informatie in de Nederlandse methodes met betrekking tot de ommekeer gaat richting D-day en het oprukken van de Amerikanen en Engelsen en als je kijkt wat voor aandacht operatie Barbarossa en Stalingrad voor de ommekeer in het Oosten krijgt... Als je geluk hebt krijg je een alineaatje. Dat vind ik zo ongelofelijk West-Europa-centrisch. Dat kun je tegenwoordig echt niet meer maken.' (Man, leeftijd onbekend, VWO)

Ook meer informatie over de vervolging van andere groepen dan alleen Joden zou welkom zijn.

'Het is heel goed dat er veel aandacht wordt besteed aan de Joodse slachtoffers in het onderwijs, maar er is zo weinig aandacht voor wat er is gebeurd met zigeuners, homoseksuelen, Jehova's getuigen. Daar zou meer aandacht voor moeten zijn.' (Man, leeftijd onbekend, VWO)

Een docent vindt dat de teksten in het lesmateriaal voor VMBO op dit moment wel erg mager zijn.

'Het zijn wel erg veel plaatjes en weinig tekst. Dat is bij VMBO ook wel logisch, want dat zijn geen tekstlezers, maar in de oude methodes werd vaak meer en uitgebreider uitgelegd. Dus deel ik dan zelf wat blaadjes uit met eigen teksten.' (Vrouw, 24, VMBO)

Een andere docent mist informatie over het ontstaan van Israël na de Tweede Wereldoorlog.

'Veel leerlingen met een islamitische achtergrond weten niet hoe het zit met Israël. Want ze denken dat Israël al lang bestond en dat ze Palestijnen al heel lang onderdrukken. Als ik vraag of Israël bestond in 1933 denken ze van wel. Dus de kant van het Midden-Oosten is onderbelicht.' (Vrouw, 64, ROC)

4 Doelgroep: Intermediairs

Dit laatste hoofdstuk is een verslag van een vijftal gesprekken met intermediairs, professionals bij wie de Tweede Wereldoorlog een belangrijke tot zeer belangrijke rol in hun werkzaamheden speelt. We spraken met hen over de thema's uit de Tweede Wereldoorlog die belangrijk zijn voor hun werk, hun informatiebehoefte, de beschikbaarheid van voor hun relevantie informatie en hun gebruik en waardering van informatiebronnen.

De geïnterviewde intermediairs hadden zeer diverse functies:

1. Een conservator van een museum
2. Een schrijver van boeken over de Tweede Wereldoorlog
3. Een journalist bij een geschiedenis-website
4. Een eigenaar van een bedrijf dat interactieve games (over ander andere de Tweede Wereldoorlog) maakt
5. een ontwikkelaar van educatieve methoden

Vanwege de diversiteit van deze functies en het kleine aantal respondenten is er voor gekozen om een eerst een korte samenvatting te geven van de overeenkomsten en vervolgens een kort individueel verslag van elk gesprek.

4.1 Thema's

Het thema van de intermediairs is vaak het dagelijks leven van gewone Nederlanders, 'echte verhalen van mensen die het hebben meegemaakt'. Daarnaast is voor enkelen de link met de actualiteit belangrijk.

4.1 Informatiebehoefte

In tegenstelling tot de doelgroepen in de andere hoofdstukken zoeken intermediairs vaak naar informatie 'uit de eerste hand', echte documenten of voorwerpen uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog (zoals brieven, dagboeken en foto's). Die worden het meest betrouwbaar geacht omdat ze uit de tijd zelf komen, waardoor geen er geen sprake van vertekening van de herinnering is. Bovendien is er geen interpretatie aan gegeven, waardoor er ruimte is voor de eigen interpretatie van de intermediair.

Behalve originele documenten gebruiken intermediairs ook 'echte verhalen' van mensen die de Tweede Wereldoorlog nog meegemaakt hebben, voor zover zij nog leven. Daarnaast gebruiken zij boeken als naslagwerk.

4.2 Gebruik en waardering van informatiebronnen

Men zoekt voornamelijk in regionale en nationale archieven (of vraagt informatie van archieven op). Meestal is de meer algemene informatie over de Tweede Wereldoorlog redelijk gemakkelijk te vinden. Het vinden van meer specifieke informatie vergt echter ervaring en/of hulp en advies van het archief. Drie van de vijf intermediairs weten hun weg over het algemeen goed te vinden in archieven, de andere twee willen hier heel graag bij geholpen worden en zien voor de archieven een proactieve advies- en expertrol weggelegd.

Intermediairs zijn er blij mee dat veel archieven toegankelijker worden, nu veel informatie steeds meer gedigitaliseerd wordt en online op te vragen is. Het Netwerk Oorlogsbronnen wordt genoemd als goed toegankelijk en gebruiksvriendelijk. Men vindt het ook prettig dat verschillende archieven in dit netwerk verenigd zijn.

1. Conservator

Thema is voornamelijk het verzet. Sinds een jaar of vijftien ligt de nadruk meer op hoe gewone mensen de oorlog hebben meegemaakt. Als je verzet goed wilt begrijpen, gaat het om weten wat men meemaakte, de dilemma's begrijpen. Hoe komt iemand tot verzet of juist niet, in hoeverre is het een keuze. Dit staat centraal.

Informatiebehoefte ligt vooral op het vlak van de echte verhalen van de mensen die het mee hebben gemaakt. Dat is een trend waar veel musea zich op richten. Echter dit wordt steeds moeilijker omdat direct betrokkenen, mensen die de oorlog mee hebben gemaakt, schaars worden. Op dit moment is er te weinig aandacht voor het vastleggen van oral history. Deze verhalen moeten (hoewel het vaak om fragmentarische herinneringen gaat) vastgelegd en gedocumenteerd worden voordat het niet meer kan.

Gebruikte informatiebronnen zijn:

- Boeken (prettig dat er een grote beschikbaarheid is)
- Archieven (zijn goed toegankelijk en steeds meer gedigitaliseerd)
- Museale collecties (zijn soms goed ontsloten, maar soms ook niet)
- Betrokkenen (mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt)

2. Schrijver van boeken over de Tweede Wereldoorlog

Thema's zijn bezetting en bevrijding. De Tweede Wereldoorlog blijft belangrijk in Nederland. Hij richt zich op de vaak regionale verhalen. Het varieert van verhalen over verzet tot verhalen over fietsendiefstallen. Het gaat om de kleine gebeurtenissen in het leven van de gewone mens.

Informatiebehoefte betreft vooral het opsporen van verhalen over specifieke personen omdat dit het best het tijdsbeeld schetst. Dagboeken en brieven zijn het meest betrouwbaar, mits aangetoond kan worden dan ze ook daadwerkelijk in die tijd geschreven zijn.

Gebruikte informatiebronnen zijn:

- Betrokkenen
- Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
- NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies
- Oorlogsarchief Rode Kruis
- Buitenlandse Zaken
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
- Eigen archief (knipsels en documenten)

In zijn algemeenheid zegt hij over bovengenoemde bronnen dat het een hele zoektocht is om de juiste informatie te vinden, mensen op te sporen en naar verschillende archieven te gaan. Je kunt niet alles vinden. Het zou prettig zijn als mensen bij archieven meedenken. Ze denken misschien ook wel dat hij zijn weg wel kan vinden omdat hij zo vaak langs komt, maar het zou fijn zijn als er wat meer meegedacht zou worden. Men is vriendelijk, maar wat meer enthousiasme zou zeker op prijs gesteld worden.

3. Journalist bij geschiedenis-website

De variëteit aan thema's is breed. Belangrijkste thema's zijn oorlogsmisdadigers (onder andere allerlei processen die nog lopen in Duitsland), de Nederlandse rol bij de Jodenvervolging in Nederland, individuele verhalen (Anne Frank, verzetsverhalen, dit blijft het brede publiek aanspreken), een klein stukje Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië (die hebben een eigen groep volgers) en de opkomst van het nazisme.

Hij zoekt vooral informatie om de artikelen voor de website te schrijven. Gebruikt originele bronnen (gedigitaliseerde originele bronnen, zowel tekst als beeld, bijvoorbeeld oorlogskranten)

Betrekt informatie vooral van het Netwerk Oorlogsbronnen. Is hier heel blij mee omdat alles vindbaar is. Wellicht zal het lastiger zijn als je dieper graaft, maar als informatie voor de artikelen is het genoeg. Je kunt alles gemakkelijk vinden. Je kunt zoeken op thema of op bron en aangeven of je tekst of beeld wilt. Ook binnen de documenten kun je zoektermen gebruiken. Bovendien is het fijn dat verschillende archieven gekoppeld zijn.

4. Eigenaar van bedrijf dat interactieve games maakt

Thema's zijn de illegale pers en persvrijheid, idealen en overtuiging en propaganda. Deze thema's komen terug in de interactieve games. Vooral de link met huidige dilemma's is interessant. Ze willen de dilemma's laten zien die mensen in de Tweede Wereldoorlog hadden, waardoor mensen die oorlog beter gaan begrijpen en de link kunnen leggen met huidige belangrijke thema's. Bijvoorbeeld de link tussen persvrijheid en de recente gebeurtenissen in Parijs, de link tussen de idealen van een Oostfront-vrijwilliger en een Syrië-ganger (beiden vechten uit idealisme). Bij het laatste thema past ook de rol van propaganda. Hoe komt zo'n overtuiging tot stand, hoe werkt propaganda dan? In de games moeten spelers zelf uitzoeken wat betrouwbare informatie is. Het gaat er juist om dat ze propaganda als zodanig leren herkennen.

Ze hebben vooral specifieke informatie nodig over historische personen en situaties als input voor de games. Ze hebben hiertoe een opdracht uitgezet bij het NIOD en zijn daar heel tevreden over. Wat belangrijk was, was de goede kwaliteit van de bronnen (de selectie was goed). Verder heeft het NIOD hen zorgen uit handen genomen door ook de rechten van de bronnen af te handelen en zich goed aan de planning gehouden. Dit laatste is vooral belangrijk omdat ze met allerlei partijen werken. Als er in het begin van de keten iets misgaat in de planning, wordt die hele keten ontwricht en moet je overal dingen aanpassen en uitleggen. Ze zijn ook bij een militair historisch archief geweest. Hadden via dat archief graag informatie gekregen over verslagen van de geheime dienst binnen het leger, rapporten over bepaalde slagen en militaire ontwikkelingen, maar die informatie was lastig beschikbaar. Hij weet niet precies waarom, maar waarschijnlijk was het 'iets met de rechten'.

5. Ontwikkelaar van educatieve methoden

De Tweede Wereldoorlog houdt kinderen heel erg bezig. Er is echter een enorm verschil in interesse tussen jongens en meisjes. Jongens vinden de heroïek en het soldatenleven leuk. Meisjes zijn veel meer geïnteresseerd in de ellende van de oorlog. Voor kinderen is vooral bewegend beeld en geluid aantrekkelijk. Dus dat wordt veel gebuikt in het lesmateriaal.

Ze beginnen een project meestal met een brainstormsessie. Dan nodigen ze experts in bepaalde onderwerpen uit om te kijken wat boeiende invalshoeken zijn voor een bepaald onderwerp. Tijdens die brainstorm maken ze de opzet voor een thema. Daarna gaan de auteurs op zoek. Dan is het de bedoeling dat ze zelf op pad gaan naar instellingen om de bijzondere stukken te vinden. Ze gaan nu vooral veel naar bibliotheken en zoeken veel op internet.

Een specialist van een archief, zoals het NIOD, zou een hele goede aanvulling zijn bij het brainstormen. Het NIOD heeft al dat bronnenmateriaal, maar ook heel genuanceerde kennis en

expertise. Ze kwam er toevallig achter dat dit zo is. Als ze nu een brainstormsessie over de Tweede Wereldoorlog zouden hebben, zou ze zeker hebben gevraagd of een expert van het NIOD daar bij zou willen zijn. Dat zou ontzettend veel toegevoegde waarde hebben om verschillende invalshoeken te bekijken.

5 Onderzoeksverantwoording

Doelgroep: Volwassen geïnteresseerden

In dit kwalitatieve onderzoek hebben wij telefonische gesprekken gevoerd met 16 volwassen verspreid over Nederland die in het kwantitatieve onderzoek hadden aangegeven (zeer) geïnteresseerd te zijn in de Tweede Wereldoorlog. De gesprekken vonden plaats van 16 maart tot en met 2 april 2015 en duurden ongeveer een half uur. Hieronder ziet u de verdeling van deze groep respondenten qua leeftijd, geslacht en opleiding.

---

1 | Volwassen geïnteresseerden

Leeftijd	Geslacht	Opleiding ⁶
51	V	HO
21	M	HO
45	V	MO
74	M	HO
40	M	HO
Onbekend	V	HO
63	M	LO
84	M	LO
72	M	Onbekend
36	V	MO
58	M	HO
30	V	HO
71	M	MO
58	V	LO
30	V	LO
29	V	HO

---

⁶ LO: lager opgeleid, MO: Middelbaar opgeleid, HO: Hoger opgeleid

Doelgroep: Geïnteresseerde jongeren

Op 1 april 2015 ondervroegen we in totaal tien jongeren uit het westen van het land die hebben aangegeven (zeer) geïnteresseerd te zijn in de Tweede Wereldoorlog, verspreid over twee groepen. Vier jongeren van 10 en 11 die nog op de basisschool zitten en zes jongeren van 12 tot en met 15 uit de eerste drie klassen van de middelbare school. De jongeren zijn geworven via een gespecialiseerd selectiebureau. De groepsbijeenkomsten duurden elk anderhalf uur. Hieronder geven wij per groep de verdeling weer van de leeftijd, geslacht en type opleiding.

---

2 | Jongeren groep 1

Leeftijd	Geslacht	Schooltype
10	Jongen	Basisschool
11	Jongen	Basisschool
11	Meisje	Basisschool
11	Meisje	Basisschool

---

3 | Jongeren groep 2

Leeftijd	Geslacht	Schooltype
13	Meisje	VWO
14	Jongen	VMBO
15	Jongen	Havo
12	Meisje	Havo
14	Meisje	Havo
14	Jongen	VMBO

Doelgroep: Docenten Geschiedenis

Van 2 tot en met 14 april 2015 ondervroegen wij telefonisch 8 docenten Geschiedenis die les geven op een middelbare school. Verder spraken we met een docent aan het ROC en een tweedegraads docentopleider. De gesprekken duurden ongeveer een half uur. Hieronder ziet u de verdeling van leeftijd, geslacht en schoolniveau of –type waaraan hij of zij lesgeeft.

---

4 | Docenten

Leeftijd	Geslacht	School
57	V	Alle niveaus
28	V	VWO
Onbekend	M	VWO
Onbekend	M	Alle niveaus
40	V	Alle niveaus
58	M	VMBO
Onbekend	M	Alle niveaus
24	V	VMBO
64	V	ROC
Onbekend	M	Docentenopleiding

Doelgroep: Intermediairs

Tot slot ondervroegen we telefonisch 5 intermediairs, professionals bij wie de Tweede Wereldoorlog een belangrijke tot zeer belangrijke rol in hun werkzaamheden speelt. De gesprekken met de intermediairs zijn gevoerd van 17 tot en met 24 maart 2015 en duurden ongeveer een half uur. De verschillende functies van deze intermediairs hebben we omschreven in hoofdstuk 4.